

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İÇSEL VE DIŞSAL DİNAMİKLERİN TÜRK
CUMHURİYETLERİNDEKİ DEMOKRATİKLEŞME
SÜRECİNE ETKİSİNİN ANALİZİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: Necip YILDIRIM

İSTANBUL, 2009

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İÇSEL VE DIŞSAL DİNAMİKLERİN TÜRK
CUMHURİYETLERİNDEKİ DEMOKRATİKLEŞME
SÜRECİNE ETKİSİNİN ANALİZİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Necip YILDIRIM
Öğrenci No:
060771104

Danışman:
Prof. Dr. Tayyar ARI

İSTANBUL, 2009

YEMİN METNİ

Sunduğum Yüksek Lisans Tezimi, Akademik Etik İlkelerine bağlı kalarak, hiç kimseden akademik ilkelere aykırı bir yardım almaksızın bizzat kendimin hazırladığıma and içerim. .../.../2009

Aday: Necip YILDIRIM

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

İÇSEL VE DIŞSAL DİNAMİKLERİN TÜRK CUMHURİYETLERİNDEKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

Tezi Hazırlayan: Necip YILDIRIM

Özet

Bu Tez Çalışmasında; Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecini etkileyen içsel ve dışsal dinamikler ele alınmaktadır. Sovyetler Birliğinin yıkılışından sonra, bağımsızlığını kazanan söz konusu ülkelerin siyasal rejimleri demokrasiye doğru bir değişim sürecine girmiştir. Bu doğrultuda, Cumhuriyetlerdeki yöneticiler, uluslararası konjonktür ve vatandaşlarının demokratikleşme talepleri ile istikrarlı devlet inşası arasında bir denge kurmak durumunda kalmışlardır. Bu şartlarda gerçekleşen demokratikleşme ile ilgili sürecin hızı, şekli, yönü ve yoğunluğunun belirlenmesinde hem Cumhuriyetlerin içinden hem de dışarıdan birçok faktör rol oynamaktadır. Bu tezin hedefi bahsi edilen faktörler ışığında Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Demokratikleşme Süreci, Geçiş

ANALYSIS OF INTERNAL AND EXTERNAL DYNAMICS THAT INFLUENCE DEMOCRATIZATION PROCESS IN TURKISH REPUBLICS

Presented by: Necip YILDIRIM

Abstract

In this thesis, we examine the internal and external factors that influence the democratization process in Turkish Republics. After the collapse of the Soviet Union, these newly independent countries' political regimes started to change towards democracy. Relatively, ruling elites in these republics have faced a situation that forced them to establish a balance between democratization demands of their citizens and international conjuncture with building stable states. Many factors play considerable roles in determining the pace, shape, direction and intensity of democratization taking place under such conditions. So the main goal of this thesis is to elaborate democratization processes in Turkish Republics in the light of these factors.

Key Words: Turkish Republics, Democratization Process, Transition

İçindekiler

YEMİN METNİ

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
GİRİŞ	1
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4
DEMOKRASİ KAVRAMI.....	5
TRANZİTOLOJİ: GEÇİŞ PARADİGMASI	8
KURUMLAR VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ	15
DIŞSAL FAKTÖRLER VE TEORİK ÇERÇEVE.....	18
NEOPATRİMONİYALİZM VEYA KİŞİLER PATRONAJI	22
İÇSEL DİNAMİKLER.....	26
KOMÜNİST MİRASIN DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİSİ	26
DEMOKRATİKLEŞME ÇERÇEVESİNDE MEVCUT REJİMLERİN ANALİZİ	31
SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ (STÖ) VE AZINLIKLAR	40
MUHALEFET	45
EKONOMİK DURUM VE DEMOKRATİKLEŞME.....	51
DEMOKRASİ Mİ, İSTİKRARLI ULUS-DEVLET İNŞASI MI?.....	55
GAYRİ RESMİ GRUPLAR	60
VAHABİLİK VE RADİKAL İSLAM	70
DIŞSAL DİNAMİKLER.....	75
ABD VE BATI.....	79
RUSYA VE ÇİN.....	91
DİĞER DIŞSAL UNSURLAR.....	97
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGİT-PA	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenterler Asamblesi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
DYS	Doğrudan Yabancı Sermaye
ERBD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
HT	Hizb-ut Tahrir (Tacikistan'da bir Parti)
IMF	Uluslararası Para Fonu
İRP	İslami Rönensans Partisi (Tacikistan)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖİH	Özbekistan İslami Hareketi
ŞİÖ	Şangai İşbirliği Örgütü
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
USTÖ	Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri

Giriş

İçindekiler bölümünde de görüleceği üzere, tezin başlıklarının oluşturulmasıyla tezin konusu arasında bir paralellik söz konusudur: Bu çerçevede, tezde bir coğrafi alan tanımlanmış ve bu coğrafi bölgede cereyan eden demokratikleşme süreci incelenmiştir. İncelemede, bu süreci etkileyen içerden ve dışarıdan faktörler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Konumuzun teorik arka planı da ayrı bir başlık altında takdim edilmiştir. Tezin esasını oluşturan bu kısımlarda, giriş bölümünde ortaya atılan sorulara detaylı cevaplar sağlanmaktadır. Sonuç başlığının altında ise tezin bütünüyle ilgili genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tezin konusu, “içsel ve dışsal dinamiklerin Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecine olan etkisinin analizi” olduğundan, Teorik ve Kavramsal Çerçeve bölümünde tezin çerçevesinin belirlenmesi açısından tezin konusunda geçen bazı kavramlar irdelenecektir. Her şeyden önce, tezin yazılması sırasında izlenen metodolojik yaklaşım ve konuların ele alınış şekli hakkında bilgi verilecektir. Ardından, tezin ele aldığı zaman aralığı ve coğrafi sınırlar itibariyle kapsadığı alan tespit edilecektir. Daha sonra, demokrasi ve demokratikleşme kavramları üzerinde durulacaktır. Son olarak, tez bir süreci konu edindiğinden, teorik açıdan ‘süreç’ kavramına demokratikleşme çerçevesinde aydınlık getirilecektir.

İçsel dinamiklerin araştırılmasında, demokratikleşme sürecini etkilemesi bakımından bütün Cumhuriyetlerde ortak olan ve en çok öne çıkan hususlar üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, ilk olarak cevabı aranacak olan, Cumhuriyetler bağımsız olmadan önceki komünist tecrübenin bugünkü demokrasi perspektifinde nasıl bir tesir oluşturduğu, hangi problemler bıraktığı, bugünkü kurumsal düzendeki izlerinin ne ölçüde şekillendirici rol oynadığı ve en önemlisi, bu ülkelerdeki yönetim kademelerinde görev yapan kişilerin gelecekle ilgili tasavvurunda geçmişin ne kadar belirleyici olduğudur.

Demokratikleşme sürecinin anlaşılmasında, Türk cumhuriyetlerinde halihazırda cari olan mevcut düzenin anlaşılması yanında; kurumlar, vatandaşlar, yöneticiler, yasalar gibi önemli sosyal olguların siyasal rejim potasında nasıl eritildiği konusu önem kazanmaktadır. Elbette ki, uluslararası kamuoyunun bu anlamdaki beklentilerinin yanı

sıra, Cumhuriyetlerin pratikteki uygulamalarının incelenmesi de var olan düzenin anlaşılmasında yol gösterici olacaktır.

Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşmede birinci derecede etkili olabilecek bir sivil toplumdan bahsetmek mümkün müdür? Sivil toplum, kökü dışarıda bir unsur olmak zorunda mıdır, yoksa mevcut rejimler yerel sivil hareketlerin oluşumuna özen gösterecekler midir? Demokrasinin henüz tam olarak yerleşmediği Cumhuriyetlerde, azınlıkların durumu nasıl bir tablo ortaya koymaktadır? Sivil toplum, muhalefet hareketleri ve dışsal faktörler üçgeninin ortasında yer alan azınlıklar demokratikleşme anlamında ne gibi bir yere sahiptir?

Demokrasinin olmazsa olmazlarından olan ‘muhalefet’in Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme süreci açısından çok farklı bir yeri vardır. Çünkü siyasal rejimlerin demokratikleşme ile ilgili niyet ve samimiyetini; dışsal aktörlerin bölgeyle olan ilgisinin şeklini, içtenlik derecesini ve bilahare devletlerin ne ölçüde muhalefet uyandıracak kadar antidemokratik uygulamalar yaptığını muhalefeti inceden inceye tahlil ederek gün yüzüne çıkarabiliriz.

Günümüz dünyasının makro ve mikro ekonomik sisteminden tamamıyla farklı olan bir iktisadi sistemden çıkıp demokratikleşme sürecine giren Türk Cumhuriyetleri ne gibi iktisadi sorunlarla karşılaşmaktadırlar? Geçmişin köhne yapısını terk edip demokratik siyasal sistemin ekonomideki izdüşümü olan serbest piyasa ekonomisine dönüşürken, vatandaşlarına refah temin edebildiler mi? En önemlisi, siyasal ve ekonomik rejimlerini şekillendirirken, zayıf ekonominin dışsal etkilere maruz kalmayı artırdığı günümüzün küresel ekonomik düzeninde ayakta kalmayı nasıl başaracaklardır?

Ekonomiden daha da genel bir konu olan ve belki de Cumhuriyetleri en çok yorma ihtimali olan devlet-inşa etme hususu, özellikle demokratikleşmeyi başarma noktasında hayati öneme haizdir. Zira bağımsızlıktan sonra, Türk Cumhuriyetleri bir yandan devleti inşa edeceklerdi, diğer yandan da demokratikleşmeleri beklenmekteydi. Peki, ulus-devlet inşa ederken demokratikleşme hususunda veya ‘demokratik çerçevede’ ulus-inşa noktasında Cumhuriyetlerdeki rejimler ne kadar başarılı olmuşlardır?

Bu tezin incelediği ve Türk Cumhuriyetlerin demokratikleşmesinde etkili olan içsel

faktörlerin arasında belki de en ilginç olanı ‘boylar’dır. Tamamen Türk dünyasına mahsus olan ve ne Afrika’daki kabilelere, ne de Orta Doğu’daki aşiretlere benzeyen bu gayri resmi oluşumlar Batılı araştırmacıları en çok meşgul eden konular arasındadır. Özellikle devlet organizmasının şekillenmesinde ve dolayısıyla da demokratikleşme seyrinin belirlenmesinde son derece önemli etkileri olan boylar, içsel faktörlerin belki de en çok üzerinde durulması gereken unsuru konumundadır.

Bazı yazarlar, Türk Cumhuriyetlerinin önünde, Sovyet döneminin mirası otoriter yönetim, demokrasi ve siyasal İslam olmak üzere, üç ana perspektifin varlığından söz etmektedir.¹ Bu çalışmada, Cumhuriyetler açısından bakıldığında siyasal İslam’ın bir seçenek olup olmadığı veya siyasi açıdan değerlendirildiğinde İslam’ın bir seçenek olma potansiyeli taşıyıp taşımadığına bakılacaktır. Dolayısıyla, demokratikleşme süreci ile İslam arasındaki ilişkinin yakından incelenmesi tezin olmazsa olmaz unsurlardandır.

İnceleyeceğimiz ülkelerin demokrasi yönündeki ilerlemesini hangi dışsal faktörler etkilemekte, bu faktörlerin bir biri ile olan ilişkisi nasıl şekillenmektedir? Bölgedeki demokratikleşme sürecini etkileyen dışsal faktörlerin bölgenin siyasetine etkisi ne ölçüdedir? Acaba bir bölgeye dışarıdan şırınga edilecek demokrasi aşısının zamanlaması, dozu ve kimler tarafından yapıldığı ne kadar önem taşımaktadır? Bütün bu sorular Dışsal Dinamikler kısmında bulunan başlıklar altında incelenecektir.

Özellikle 2000 yılından bu yana uluslararası ilişkilerde çok yazılıp tartışılan renkli devrimler² konusu ayrı bir başlık altında değil, her bir başlık altında o başlığı ilgilendiren yönüyle ele alınmıştır. Bunun sebebi, tezin incelediği altı cumhuriyetten sadece birinde böyle bir olayın gerçekleşmiş olması ve dolayısıyla renkli devrimlerin konumuz açısından merkezi bir yere sahip olmamasıdır.

---

¹ Katz, M. N., Revolutionary Change in Central Asia, World Affairs, Cilt.168, Sayı.4, Bahar 2006, s.157

² Sırbistan, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan’da meydana gelen devrimler silsilesi kaynaklarda ‘demokratik devrimler’ veya ‘renkli devrimler’ olmak üzere, çeşitli isimlerle anılmaktadır. Buna ek olarak, Schatz ise, Halkın Gücü Devrimleri (People-Power revolutions) ifadesini kullanmıştır. Schatz E., “Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia”, International Political Science Review, Cilt. 27 Sayı. 3, 2006, s. 267. Bu çalışmada, ‘renkli devrimler’ ifadesi tercih edilmiştir.

Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Tezin esas konusu ‘demokratikleşme süreci’ olduğundan, incelediği bölgedeki siyasi akışın mecrasını şekillendiren dinamikleri ele almaya öncelik vermiştir. Bir başka ifadeyle, incelenen bölge hakkında kronolojik, ansiklopedik ve spesifik bilgi vermekten öteye, olay ve/veya durumların ortaya çıkmasına sebep olan sosyal, iktisadi ve siyasi arka plan tespit edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezdeki yaklaşımın, tarihi vakanüvislikten farklı olmasında, disiplinlerarası bir alan olan uluslararası ilişkilerci bakış açısının önemli katkısı vardır.

Coğrafi bakımdan, tezin konusu Türk Cumhuriyetlerini kapsamaktadır. Tezde geçen ‘Cumhuriyetler’ ve ‘bölge’ ifadeleriyle, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Tacikistan kastedilmektedir. Farklı dil konuşan (Tacikçe) ve ana etnik grubunun Tacikler olduğu Tacikistan da teze dahil edilmiştir. Bunun sebebi, Tacikistan sınırları içinde önemli sayıda Türk kökenlinin yaşıyor olması; Türk Cumhuriyetlerine dağılmış olan Taciklerin bölgedeki en yüksek sayıdaki diasporayı oluşturması; siyaset, ekonomi, kültür, tarih ve hatta problemler açısından birçok ortak nokta ve iç içe geçmişliğin söz konusu olmasıdır. Zaten, örneğin Fergana Vadisi’ndeki problemleri ve kaçakçılık gibi bazı hususları, Tacikistan’ı ele almadan anlamak kolay değildir.

Özellikle Batılı kaynaklarda, bölge için ‘Orta Asya’ ifadesi kullanılmaktadır. Orta Asya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan olmak üzere beş ülkeden oluşmaktadır.³ Bu kavram, Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan’ı dışarıda tuttuğundan bölgeyi adlandırmada tercih edilmemiştir.

Dönem itibariyle, eski Sovyetler Birliği coğrafyasında kurulan devletlerdeki demokratikleşme sürecini Gorbaçov döneminden itibaren ele alan yazarlar da vardır.⁴ Ancak bu çalışmada, incelenen coğrafi alanın genişliği sebebiyle, Komünist mirasın etkileri dikkate alınmakla beraber, Sovyetler Birliğinin dağılışından sonraki dönem ele

---

³ Nichol, J., Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests, Congressional Research Service: Report For Congress, USA, Ağustos 2006, s.1

⁴ Chou, C. C., International Effects on the Process of Democratization in East Asia and Central Europe: 1986-2001. Kabul edilmiş doktora tezi, New York Devlet Üniversitesi, s.12.

alınacaktır.

Demokrasi Kavramı

Tezin omurgasını oluşturan, ‘demokratikleşme süreci’ne geçmeden önce, demokrasi kavramının tanımı üzerinde durmakta fayda vardır. Demokrasiyle ilgili, literatürde herkesin kabul ettiği bir tanım yoktur. Bazılarına göre, demokrasi, halkın hükümetlerini kontrol etmeye hakkı olduğu ve sadece halk tarafından kontrol edilebilen hükümetin meşru olduğu yönetim düşüncesidir.⁵ Demokrasiyi, özgür ve adil seçimlerin yapıldığı ve minimal sivil hakların mevcut olduğu rejimler⁶ olarak dar tanımıyla ele alan yazarlar da vardır.⁷ Demokrasinin olmazsa olmazları arasında, sivillerin askerler üzerindeki kontrolü ve yargının tarafsızlık ve bağımsızlığı da dahil edilmektedir.⁸ Gerçekten de, modern demokratik rejimlerde, yasama ve yürütme, reşit olanların oy kullanma hakkına sahip olduğu adil ve özgür seçimler sonucunda belirlenmektedir. Ayrıca, demokrasilerde, siyasi hak ve sivil özgürlükler güvence altına alınmışken, gerçek anlamda yönetme otoritesine sahip olan seçilmiş yöneticiler dini veya askeri vesayetten azade olmuş olmalıdırlar.⁹

Bir başka yoruma göre demokrasi, vatandaşların kamuoyu tartışmalarına katılmaları, siyasi partilere kaydolmaları ve kendilerini temsil edecek kişileri seçtiklerinde mümkün olabilecektir. Yani, sürdürülebilir bir katılım anlayışı mevcut olmadan demokrasi dar bir zümrenin inhisarında kalmış olacaktır. Başka bir deyişle, demokrasinin tesisi ve sağlaştırılmasında, yalnızca anayasa, kurumlar ve seçimler gibi donanımsal düzenlemeler yeterli olmamakta, demokrasinin yazılımını teşkil eden ‘demokratik

---

⁵ Helgesen, V., Institutions and Beyond: Making Democracy Sustainable, Plenary Session “Is Democracy Working?”, International Political Science Association World Congress’a sunulan çalışma, Fukuoka, Japonya, 11 Haziran 2006. s.2

⁶ Bu çalışmada geçen ‘rejim’ kelimesi ile, gücün temerküz ettiği devletteki sistemsel yapı kastedilmiştir. Benzer bir tanım için bkz: Wolters, A., Regime Change or Power Change – Adaptation Processes of Hybrid Regimes: The Case of Kyrgyzstan, Amerikan Orta Asya Üniversitesinde sunulmuş olan konferans çalışması, Bişkek, Nisan 2006: s.1

⁷ Call, C. T. ve Cook, S. E., On Democracy and Peacebuilding, Global Governance, Özel Sayı: Governance After War: Rethinking Democratization and Peacebuilding, Cilt.9, Sayı.2, Bahar 2003, s.237

⁸ Diamond, L., A Report Card on Democracy”, Hoover Digest, Sayı.3, California, 2000, s.23.

⁹ Levitsky, S. ve Way, L. A., Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism, Journal of Democracy, National Endowment for Democracy and the Johns Hopkins University Press, Cilt.13, Sayı.2, 2002, s.51.

kültür'ün de geliştirilmesi gerekmektedir.¹⁰

Demokratik devletin seçim, çoğulculuk, özgürlükçülük olmak üzere üç önemli olmazsa olmaz ögesi bulunduğunu söyleyen Ramazan Yıldırım, bireysel, serbest, eşit, tek dereceli, genel-gizli oy ve açık tasnif gibi esaslara dayanmayan bir seçimden asla demokratik bir yönetim biçimi ortaya çıkmayacağını savunmaktadır. İkincisi, çoğulculuk ilkesi çerçevesinde, tüm siyasal görüşlerin, örgütlenmesi ve yasama meclislerinde temsil edilmesi sayesinde, herkesin devletin yönetimine katılması sağlanmış olacaktır. Böylece, çoğunluğun istediği kararları alması önlenecek ve toplumun her kesiminden vatandaşlara sesini doğrudan duyurma imkanı verilmiş olacağı gibi, herkes parti, sendika, baskı grubu ve benzerleri şekillerde örgütlenme hakkına sahip olacaklardır. Son olarak, devlet görevlerini yerine getirirken demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun hareket etmeli ve hak ve özgürlükler için getirdiği düzenleme ve sınırlamalar, özgürlük ve serbestlik hakkının özüne dokunmamalıdır. Ancak zikredilmelidir ki, hak ve özgürlüklerin kullanılması sırasında, halkın maddi düzeni olan kamu düzeninin bozulmaması yönünde tedbir almak veya yaptırım uygulamak devletin görevidir.¹¹

Demokratik yönetimin içermesi gereken unsurlar tespit edilirse, demokrasi daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Bu çerçevede, tam demokrasi için, Robert Dahl'e göre, şu şartların yerine getirilmiş olması ve kurumsal güvence altına alınmış olması gerekmektedir: örgüt kurma ve katılma özgürlüğü; oy verme hakkı; kamu görevinde yer alabilme; siyasi liderlere destek için rekabet hakkı; özgür ve adil seçim; alternatif kaynaklarından bilgi edinme hakkı ve ifade özgürlüğü.¹² Fareed Zakaria ise, özgürlük ve hukuku temin ve muhafaza edemeyen bir demokrasinin küçük bir teselliden öteye gidemeyeceğini savunmaktadır.¹³ Christopher Hobson bu iki yazarın ortaya koydukları demokrasinin şartlarına hukukun üstünlüğünü de eklemekte ve burada sayılan bütün hususların demokrasinin olmazsa olmaz şartları olduğunu, bir rejimde bu unsurlardan birisinin eksik olması durumunda, söz konusu rejimin demokrasi sayılamayacağını ifade etmektedir.¹⁴ Gerçekten de, bu paragrafta demokrasinin şartları olarak yazılan her hangi bir unsurun

---

¹⁰ Sorenson, K., Advancing Canada's Role In International Support For Democratic Development, Foreign Affairs and International Development Komitesinin Raporu, 39. Canada Parlamentosu 1. Oturum, Haziran 2007.

¹¹ Yıldırım, R., Globalleşme Sürecinde Türk Cumhuriyetlerinde Demokrasinin Geçirdiği Aşamalar ve Ulaşması Gereken Hedef: Yönetimde Demokrasi, Kamu Hukuku Arşivi, Eylül 2003, s.148-154.

¹² Dahl, R., Polyarchy: Participation and Opposition. New Heaven. Yale University Press, 1971, s.8.

¹³ Zakaria, F., The Rise of Illiberal Democracy, Foreign Affairs, Cilt.76, Sayı.6, 1997. s.22-43

¹⁴ Hobson, C., "Rethinking Democracy: The End of Democratic Transitions?", Melbourne Journal of Politics, Cilt.29, 2003. s.57-65.

eksik olması düşünüldüğünde, demokrasinin noksan olacağını ve bu durumdaki bir rejimden demokrasi diye bahsetmenin yersiz olacağı doğru bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.

Geniş bir tanımla demokrasi, halkın egemenliği anlamı taşır ve egemenliği elinde tutan ve kullanan halk, devletin birinci ve aslî organı durumundadır. Günümüzde demokrasi, devlet biçimi değil, devlet yönetim biçimi anlamında kullanılmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinde, demokratik devlet ve demokratik idare anlayışı, hukuk devleti anlayışıyla birlikte anayasal güvence altına alınmıştır. Fakat, bir devlet ve toplum, sadece anayasalarında demokratik olarak nitelenmekle demokrasi olmaz, demokratiklik kavramına ilişkin evrensel tanımlarda yer alan kurum ve uygulamaların varlığı da gereklidir: Ulusun egemenliğinin yetkili organlar aracılığıyla kullanılabilmesi; yargının bağımsız mahkemeler tarafından icra edilmesi; seçimlerin serbest, genel, eşit, gizli oy ve açık sayım ilkelerine dayalı biçimde yargının denetim ve gözetimi altında yapılması ve hukuk kurallarına uyulup uyulmadığının bağımsız yargı tarafından yerlerince denetlenebilmesi.¹⁵

Demokrasi ile ilgili bu açıklamalar ışığında, Türk Cumhuriyetlerini ele aldığımızda, Sovyetler Birliğinin çöküşü ile birlikte ortaya çıkan devletlerle ilgili bir 'geçiş' (*transition*) literatürü ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede, Türk Cumhuriyetleri gibi ne tam teşekkül demokrasi ne de halis diktatörlük olan rejimlere sahip ülkeler, literatürde birçok farklı adla isimlendirilmektedir: 'yarı-demokrasi', 'sanal demokrasi', 'seçimsel demokrasi', 'sözde demokrasi', 'gayri liberal demokrasi', 'yarı-otoriter', 'yumuşak otoriter', 'seçimsel otoriter', 'kısmen serbest', 'rekabetçi otoriter',¹⁶ 'kusurlu demokrasi',¹⁷ 'façade demokrasi', 'zayıf demokrasi',¹⁸ 'delegatif demokrasi', 'güdümlü demokrasi', 'hamili (patronal) cumhurbaşkanlık' ve nihayet 'sıfatlı demokrasiler'.¹⁹ Ayrıca, bu tip rejimler, şekli ve hakiki demokratik unsurlara ve otoriterliğe mahsus özellikleri birlikte taşıdıkları için 'melez rejimler' olarak da vasıflandırılmaktadır.²⁰

---

¹⁵ Yıldırım, a.g.m., s.145-150.

¹⁶ Levitsky, ve Way, a.g.m., s.51.

¹⁷ Wolters, a.g.m, s.2.

¹⁸ Carothers, T., The End of the Transition Paradigm, Journal of Democracy, Cilt. 13, Ocak 2002. S.10.

¹⁹ Hale, H. E. Institutions And Transitions: Democratization, Autocratization, or No "ization" at All in the Former Soviet Union?, American Political Science Association'ın yıllık toplantısında sunulan çalışma, 1-4 Eylül 2005, s.2.

²⁰ Levitsky, ve Way, a.g.m., s.51-65.

Tranzitoloji: Geçiş Paradigması

Bazı ülkelerde, otoriter yönetim veya diktatörlükten daha liberal ve demokratik düzene doğru bir hareketliliğin yaşanması ve hükümet veya sivil unsurların demokratikleşmeyi dünyaya yayma çabaları, bu alanda bir teorik arka plana olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Geçiş paradigması veya *tranzitoloji* bu ihtiyaca bir cevap olarak ortaya çıkmıştır.²¹ Yukarıda, Komünist Blok'un çökmesiyle yaygınlaştığı belirtilen geçiş paradigması, otoriter yönetimden uzaklaşan her devletin demokrasiye geçiş sürecinde olduğunu varsaymaktadır. Dolayısıyla, Sovyet Birliğinin yıkılması sonucunda dünya siyaset sahnesine çıkan devletler 'geçiş sürecindeki ülkeler' olarak adlandırılmıştır.²² Tranzitoloji veya geçiş düşünce okuluna göre, (1) diktatörlükten uzaklaşan her ülke, demokrasiye yaklaşmakta; (2) bu geçişin *başlama, sıçrayış ve sağlamlaştırma* olmak üzere üç aşaması bulunmakta; (3) seçimlerin belirleyici rolü bulunmakta; (4) geçiş sürecindeki ülkelerin ekonomik, etnik, tarihi, kurumsal ve sosyokültürel özellikleri bu sürecin belirleyicisi olmayıp, siyasal elit kesimin²³ niyet ve faaliyetleri demokratikleşme sürecinde belirleyici olmakta; (5) devlet-inşası demokrasi-inşasının yanında tali bir faktör kabul edilmekte ve (6) demokratikleşme süreci 'işleyen' (*functioning*) devletlerde vuku bulmaktadır.²⁴

Geçiş kavramı, bir bakış açısından ziyade bir beklentinin ifadesidir ve zımni olarak geçiş halindeki ülkelerin demokrasiye dönüşeceği ve Batı bloğu ile bütünleşeceği fikrini ima etmektedir.²⁵ Mesela, Laza Kekic'e göre, demokrasi evrensel bir değer olarak güçlü bir şekilde rağbet görmektedir ve dışarıdan müdahaleyle demokrasi-inşasının problemsiz olmadığı doğru olmakla beraber, küreselleşme ve eğitimin artmasıyla giderek artan sayıda orta sınıf tarafından destek gören demokratikleşme sürecindeki her hangi bir gerileme

---

²¹ Carothers, a.g.m., s.5-8.

²² Ağacan, K. Azerbaycan'da Demokratikleşme Problemi Ve Kasım Seçimleri, Stratejik Analiz, Ankara, Kasım 2005, s.28.

²³ Bu çalışmada geçen 'elit' kavramıyla, "güçlü kurumlarda, bulunduğu önemli mevkinin doğası gereği, yerel ve/veya ulusal düzeyde siyasi süreci etkileme gücüne sahip olan kişiler" kastedilmiştir. Bu tanım için bkz: Hale, a.g.m., s.6.

²⁴ Carothers, a.g.m., s 5-8.; Tranzitoloji hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz: O'Donnell, G. ve Schmitter, P. C., *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.

²⁵ Ağacan, a.g.m., s.28.

geçici olacaktır.²⁶ Larry Diamond da, günümüz dünyasının en önemli özelliklerinden birinin, çok az sayıdaki rejimin demokratik meşruiyet iddia etmemesi olduğunu belirtmektedir.²⁷ Ancak, tam demokrasi olmayan rejimlerin içinde buldukları durumun nihayetinde geçici olduğunu ve günün birinde bu rejimlerin ya tam demokratikleşeceklerini veya tamamıyla otoriter rejime dönüşeceklerini varsaymak problematiktir.²⁸

Demokratikleşme teorisi, Batı'nın tecrübesini normatif ölçü aleti veya bilimsel beklenti haline getirdiğinden modernleşme teorisinin bazı kusurları ile şekillenmiş durumdadır.²⁹ Liberal demokratik değerleri savunan özgür Batı karşısında mağlup olan komünist ideolojinin temsilcisi Sovyetler Birliği, toplumsal, siyasi, ekonomik ve yönetim bakımından da galip gelen tarafın değerlerini benimsemeliydi. Bu değerlendirme tarzı en bariz şekliyle, modernist ve liberal bir düşünür olan Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu adlı makalesinde ifadesini bulmuştur. Tarihin ahenkli ve rasyonel olduğunu ve bir amaca doğru ilerlemekte olduğunu savunan Fukuyama'ya göre, insanlık tarihinin ulaşacağı nihai merhale bugünkü Batılı değerlerde tecessüm etmiştir. Yani, insan aklının bulduğu ve bulabileceği en ideal yönetim sistemi liberal demokrasidir ve bütün toplumlar gelişerek bu şekli almaya mahkumdur. Yazar bu durumu, insanoğlunun ideolojik tekamülünün sonu, Batılı liberal demokrasisinin evrenselleşmesi ve ideal yönetim şeklinin son safhası olarak tarif etmektedir.³⁰ Ona göre, Batılı kurumlar bilimsel metotlar gibidir ve evrensel uygulanabilirlik özelliği taşımaktadır.³¹

Buna karşılık, tarihin kendisine doğru aktığı tek tip modernite fikrini şüpheyle karşılayan ve farklı insan topluluklarının farklı cihetlere doğru akıyor olma ihtimalinden bahsedenler de vardır.³² Nitekim bu çalışmanın konusu, 'demokratikleşme süreci' olduğundan, Türk Cumhuriyetlerinde demokratikleşme yönünde bir süreç yaşandığı fikri

---

²⁶ Kekic, L., A Pause in Democracy's March, The Economist, The World in 2007 Özel Sayısı, 2006, s. 93-94.

²⁷ Diamond, L., The State of Democratization at the Beginning of the 21th Century, The Whitehead Journal of Democracy and International Relations, Kış/Bahar 2005, s.15. http://diplomacy.shu.edu/journal/new/pdf/VolVINo1/04_Diamond.pdf (30.06.2008)

²⁸ Hobson, a.g.m., s.60.

²⁹ Call, ve Cook, a.g.m., s.237.

³⁰ Fukuyama, F., "The End of History?" The National Interest, No. 16, Summer 1989, s.4.;

³¹ Fukuyama, F., "History and September 11", Worlds in Collision (Ed. Ken Both & Tim Dunne), New York, 2002, s.29.

³² Brown, C., Narratives of Religion, Civilization and Modernity, Worlds in Collision, (Ed. Ken Both & Tim Dunne), New York, 2002, s.300-301.

bu tezde bir ön kabul olarak mevcut bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle tez, bu ülkelerde bir demokratikleşme sürecinin olup olmadığını sorgulamak veya olması gerekip gerekmediğini tartışmak yerine, konusu icabı, çeşitli parametreler dahilinde demokratikleşme sürecini incelemiştir. Bu açıdan ele alındığında, literatürdeki diğer birçok çalışma gibi, bu çalışma da demokratikleşme önyargısı veya yanlılığı ile malul olduğu gerekçesiyle eleştirilebilir.³³ Bu çerçevede, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde geçiş paradigmasının kavram ve değerlendirmelerine başvuru yerlerin bulunması, bu yaklaşım benimsendiğinden değil, ‘demokratikleşme süreci’ konu edildiğindedir.

‘Geçiş Paradigmasının Sonu’ adlı meşhur makalesinde Thomas Carothers geçiş okulunun (*Tranzitoloji*) açıklamalarına, karşı argümanlar ileri sürmektedir. Birincisi, demokrasiye ait bazı elementler içerse de, diktatörlükten uzaklaşan her rejim demokrasiye doğru ilerlememektedir. İkinci olarak, otoriter rejim yapısından uzaklaşan her devlet ‘başlama’, ‘sıçrama’ ve ‘sağlamlaştırma’ gibi aşamalardan geçerek lineer bir düzlemde ve düzenli bir şekilde demokratikleşmemiştir. Gelişmeler çatalı ve değişen yönlerde olduğu gibi, kimi ileri adımları, geriye dönük adımların izlediği de olmuştur. Üçüncüsü, sermaye birikimi ve diğer sosyo-kültürel şartlar sonucunda elit kesimle vatandaşlar arasındaki açık, kurumsal olarak kök salmış olduğundan, seçimler siyasi katılımı derinleştirerek hükümetleri meşrulaştırıcı olmaktan ziyade, sembolik oy kullanımıyla sınırlı kalmıştır. Bundan, seçimin beyhude bir siyasi faaliyet olduğu veya bu ülkelere adil ve özgür seçim yapılması yönünde baskı yapılmaması gerektiği anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak, seçimi demokrasiye eşit tutan tranzitoloji literatürünün beklentilerinin gerçeklik kazanmadığını ifade etmek gerekir. Son olarak, Komünist sonrası ülkelerle dünyanın diğer bölgeleri mukayese edildiğinde, iktisadi zenginliğin yanı sıra, geçmişten devralınan kurumsal miras gibi ön şartların da demokratikleşmede belirleyici olduğu görülmektedir. Özellikle eski Sovyetler Birliğinden ayrılan devletler, demokrasi-inşasından farklı olarak, daha önce hiç var olmayan kurumlar çerçevesinde bir devlet-inşası sürecine girmişlerdir.³⁴

Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecini değerlendiren Janos Kornai bu sürecin, sosyalizmin özel mülkiyeti ortadan kaldıran anayasal hükümlerinin tasfiyesi, özel teşebbüsün resmi düzeyde teşvik edilmesi, özelleştirmenin özendirilmesi ve kapitalizm

---

³³ Demokratik önyargı veya yanlılığı (democratic bias) için bkz: Levitsky, ve Way, a.g.m., s.51; Adamson, F. B., “The Diffusion of Competing Norms in Central Asia: Transnational Democracy Assistance Networks vs. Transnational Islamism”, American Political Science Association’ın yıllık toplantısında sunulan çalışma, 28-31 Ağustos 2003. s.1.

³⁴ Carothers, a.g.m., s.5-16.

yanlısı ideolojileri savunulabilmesinin legal hale getirilebilmesi olgularını ihtiva ettiğini söylemektedir. Sosyalist sistemin toplum üzerine komünist partisi tarafından kaba kuvvet kullanılarak empoze edildiğini belirten Kornai, sosyalist sistemin aksine, kapitalizmi toplum üzerine dayatmaya ihtiyaç bulunmamaktadır. (Tablo-1'e bakınız.) Ona göre, yalnızca engeller kaldırıldığında, tedrici bir şekilde de olsa, er veya geç kapitalizm kendiliğinden ortaya çıkacaktır.³⁵

Tablo-1 Sosyalist Sistemden Kapitalist Sisteme Geçiş

Sosyalist Sistem	Marksist-Leninist Partinin mutlak hakimiyeti	Mülkiyet rejiminde devlet veya yarı devlet egemenliği	Bürokratik koordinasyon merkezli yaklaşım	Gevşek bütçe kısıtı, fiyat mekanizmasına karşı zayıf duyarlılık plan pazarlığı Miktara bağlı üretim anlayışı	Kronik kıtlık ekonomisi satıcı piyasası emek açığı ve gizli işsizlik
Kapitalist Sistem	Piyasa mekanizması ve özel mülkiyete dostane bir siyasi rejim	Özel mülkiyetin egemenliği	Piyanın koordinasyon egemenliği	Sıkı bütçe kısıtı Fiyatlara sıkı tepki veren yapı	Kronik açık yok, alıcı piyasaları Kronik işsizlik Konjonktürel dalgalanmalar

Demokrasiyi seçimle eşit tutanları eleştiren Christopher Hobson, demokratik ve adil olsun olmasın, ne kadar çok seçim yapılırsa, demokratikleşme sürecinin o kadar olumlu ilerleyeceğini savunmanın yanlış olacağını söylemektedir. Ona göre seçimler, demokrasinin bütün şartlarını haiz olmayan rejimler ve otoriter despotlar için hegemonyalarını meşrulaştırıcı bir alet vazifesi görmektedir. Ayrıca, böyle suni seçimler, uluslararası liberal iştahı yatıştırmak ve demokrasinin düşmanı olan rejimleri güçlendirmek için yardım toplamak anlamında da bir araç olarak kullanılmaktadır. Zaten, normalde seçim yapmayacak rejimler bile, uluslararası kamuoyu nezdinde meşruiyet elde etmek ve eleştirilerden bir nebze olsun kurtulmak için seçim tertiplemektedir. Meşruiyet kazanan, finansal destek de elde eden bir rejim için artık reform yapma yönünde bir sebep

³⁵ Kornai, J., What the Change of System from Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean, Journal of Economic Perspectives, Cilt.14, Sayı.1, Kış 2000, s.27-42.

kalmamaktadır.³⁶ Seçim düzenlemek demokrasiyi garantilemez, ama belirtilmelidir ki, demokrasinin en önemli şartıdır ve tam teşekkül demokrasiye varılacak bir kapı mahiyetindedir. Otoriter rejimlerin meşruiyetlerini sağlamak için bile olsa şu veya bu şekilde kendilerini seçim düzenlemekle mecbur hissettiklerini ve artık daha çok siyasi değişime açık hale geldiklerini unutmamalıdır.³⁷

Avrasya coğrafyasında meydana gelen renkli devrimlerin de doğruladığı gibi, seçimlerin bazen önemli etkinliği olabilir. Seçimin önemini çok farklı bir noktadan ortaya koyan Joshua A. Tucker'a göre, bir otoriter rejimde, normal şartlar altında halk, belki de ülkelerindeki siyasi rejimin baskıcı siyasetine fazla ses çıkarmayabilir. Vatandaşların rejim hakkında derin hoşnutsuzluklar taşıdığı ülkelerde, söz konusu rahatsızlıkları gidermek için atılacak adımlar, kayda değer bir değişme meydana getiremeden çok kötü sonuçlar getirebilir. Bu sebeplerden dolayı, özellikle de kolektif olarak harekete geçme garanti olmadığından, çoğu vatandaşlar rejime karşı hiçbir şey yapmamayı tercih etmektedirler. Fakat bir rejim eğer seçimlerde bir sahtekârlık karıştırırsa, o zaman vatandaşların bir gösteriye katılıp katılmama anlamındaki kanaati ciddi anlamda değişme göstere bilecektir.³⁸

İdare organlarının oluşmasını sağlayan seçimler, her gün yapılmadığından, demokratik yönetim şeklinin belirlenmesi için yeterli ise de, yönetimde demokrasi için yeterli değildir. Bu bağlamda, idari usullerin yasa ile şeffaf hale getirilmesi, bilgi edinme özgürlüğü ve idarenin karar alma sürecine ilgililerin katılarak açıklığın sağlanması, yönetimde demokrasinin önemli öğelerini oluşturmaktadır. Yönetimde demokrasi, demokratik devlet ve demokratik idarenin sağlayamadığı katılımı sağlamak için geliştirilmiştir. Yönetimde demokrasinin var olabilmesi için, öncelikle temsili demokrasinin var olması gerekir. Çünkü, eğer demokratik devlet ve demokratik yönetim gerçekleştirilememişse, yönetimde demokrasi zaten mümkün olmamaktadır.³⁹ Görüldüğü üzere, seçimler demokratik yönetimin oluşmasında birinci derecede rol oynasa bile, demokrasinin işleyiş ve sağlamlaştırılmasını gerçekleştiremeyebilir.

---

³⁶ Hobson, a.g.m., s. 60-65.

³⁷ Bunce, V., ve Wolchik, S., Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia, Cornell Üniversitesindeki CEASR konferansı 11-12 Kasım 2005; aynı zamanda Central Europe Üniversitesindeki Workshop on Democratization'da sunulmuştur, 2 Şubat 2006, s. 9.

³⁸ Tucker, J. A., Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-Communist Colored Revolutions, Perspectives on Politics, Cilt.5, Sayı.3, 2007, s. 540

³⁹ Yıldırım, a.g.m., s.149-153.

Rejimlerin birer son nokta addedilen diktatörlük ve demokrasiye kıyasla, sabit bir uzaklıkta durduğu veya bu noktalardan birine doğru tek yönlü olarak bir ilerleme (veya uzaklaşma) halinde olduğu şeklindeki değerlendirmeyi eleştiren Henry Hale eleştiren Henry Hale'e göre, kamuoyunun mevcudiyeti göz önüne alındığında, bölge devletleri demokratik muhtevadan tamamen yoksun da değildir.⁴⁰ Fakat, her ne kadar Sovyet Birliği coğrafyasında ortaya çıkan devletlerde yapılan seçimler ve meydana gelen renkli devrimler demokratikleşmeye doğru bir süreç yaşandığı intibayı uyandırmış olsa da, bölgenin geneli uzun vadeli bir perspektifle ele alındığında, farklı yönlere doğru hareketin var olduğu görülecektir.⁴¹ Dolayısıyla yazar, söz konusu devletlerle ilgili rejim değişimi incelemelerini sadece bir 'ideal son nokta'ya doğru akışa teksif etmek yerine, spesifik kurumsal özellikler, cumhurbaşkanları ve elitler arasındaki etkileşim gibi faktörler üzerinde yoğunlaştırmak gerektiğini teklif etmektedir.⁴²

Geçiş paradigmasının yazarları rejimleri genellikle negatif anlamda değerlendirmişler ve işlevsellik bakımından nasıl bir mantıkta çalıştığının bilinmesi veya adaptasyon sürecindeki dinamiklerin anlaşılması için gayret sarf etmemişlerdir. Tam demokrasi ve tam otoriter rejimlerin ortasında kalan rejimler, istikrarsız addedilmişlerdir. Ne var ki, Sovyet sonrası devletlerin sistemsel açıdan kendini sürekli yenileyerek belli bir noktada sebat ve mukavemet göstermeleri şaşırtıcı olmuştur.⁴³ Yani, bu ülkeleri, demokrasiye geçiş anlamında incelemektense, spesifik olarak nasıl rejimler olduğunu incelemek daha yararlı olacaktır.⁴⁴ Geçiş paradigması yerine, kurumların ayrı ayrı ele alınması, bizi bir devletin her hangi bir kurumunda meydana gelecek orta vadeli bir dalgalanmayı 'demokratikleşme' veya 'otoriterleşme'ye doğru genel bir sürecin parçası gibi algılama hatasına düşmekten kurtaracaktır.⁴⁵

Thomas Carothers, Sovyet sonrası rejimlerin demokrasiye doğru bir geçiş içinde olduğunu söylemenin doğru olmayacağını savunmaktadır.⁴⁶ Bu görüşü kabul eden Christopher Hobson ise, liberal demokrasi ile otoriterlik arasında kalan rejimlere ne ad verilmesi gerektiği sorusuna cevap ararken, tam anlamıyla demokrasinin olmazsa olmaz

---

⁴⁰ Hale, a.g.m., s.2. Benzer bir yorum için bkz: Wolters, a.g.m, s.2.

⁴¹ Hale, a.g.m., s.5.

⁴² Hale, a.g.m., s.1.

⁴³ Wolters, a.g.m., s.3.

⁴⁴ Levitsky, ve Way, a.g.m., s.51.

⁴⁵ Hale, a.g.m., s.24.

⁴⁶ Carothers, a.g.m., s.5-21.

şartlarından birini yerine getirmeyen bir rejime “yarı/sanal/sözde...demokrasi” demenin hatalı ve tehlikeli olacağını savunmaktadır. Hobson, ne tam demokratik ne de tam otoriter olan rejimler için ‘melez (*hybrid*) rejimler’ ifadesini kullanmakta ve bu terimle, demokrasinin gereklerini yerine getirmeyenlere, sıfatlı da olsa demokratik unvan bahşedilmemiş olacağını, kavram kargaşasının önleneceğini, demokrasinin ülkede seçim yapmakla eşit olduğu anlayışının bertaraf edilmiş olacağını ve gerçek anlamda demokratik ve otoriter rejimler arasında kalan bütün rejim şekilleri için bir şemsiye kavram görevi yapacağını ileri sürmektedir. Son olarak yazar, meşru rejimin bayraktarlığını yapan Batılı devletlerin, karnelerine göre ülkelere demokrasi dağıtarak, kısa vadede hegemonyalarını sürdürseler de, uzun vadede demokrasinin ideolojik gücüne zarar vereceklerine dikkat çekmektedir.⁴⁷

Tam teşekkül demokrasi ile otoriterlik arasında kalan rejimlerin tamamına kısmî demokrasi adını veren bir grup yazara göre, söz konusu rejimlerin sürekli değişen bir görüntü sergilediğini siyasi kurumlar ve ekonomik faktörlerin demokrasinin seviyesini belirlemede önemli rol oynadığını savunmaktadır. Bu yazarlara göre, demokratikleşme süreci, sistematik olarak modernleşme ve dolayısıyla gelir dağılımındaki dengesizlikle bağlantılı özellikler arz etmektedir.⁴⁸

Özet olarak, literatürde Sovyetler Birliğinin çöküşüyle ortaya çıkan devletlerdeki rejimlerin hızla demokratikleşeceğine yönelik hakim olan iyimser beklentiler, bazı ülkeler için olumlu sonuçlanırken, genel anlamda, bütün devletler ‘düşmansız ve alternatifsiz kalan’ liberal demokrasiyi seçecekler inancının, kör bir iyimserlik olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, otoriter rejimlerdeki mağlubiyetin Batı tarzı demokrasinin zaferi anlamına gelmeyeceğinin farkına varılmıştır. Bu iyimser aşamadan sonra, geçiş literatüründe demokrasinin seçimlerden ibaret olmadığı anlaşılmış, eleştirel ve daha temkinli bir yaklaşım dönemi başlamıştır.⁴⁹

Konuya farklı bir noktadan yaklaşan, Yılmaz Bingöl, tranzitolojistlerin ellerindeki kuralların evrensel geçerliliği olduğu ve Komünizm sonrası ülkelerin tamamındaki gelişmeleri bu tek tip kurallarla açıklayabilecekleri düşüncesini eleştirmektedir. Yazar,

---

⁴⁷ Hobson, a.g.m., s. 57-65.

⁴⁸ Luong, P. J., After the Break-up: Institutional Design in Transitional States, Comparative Political Studies, Cilt.33, Sayı.5 Haziran 2000, s.568.

⁴⁹ Hobson, a.g.m., s.56-57.

liberal değerlerin kurumsallaşmasıyla milliyetçiliğin önemini kaybedeceği, kimlik politikalarına önem atfetmenin yersiz olacağı ve hatta milliyetçiliğin liberal demokrasinin bir elemanı olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Bingöl, komünizmin bölgedeki varisinin liberal demokrasi değil milliyetçilik olduğunu savunmaktadır. Son olarak, Cumhuriyetlerde, vatandaş-milliyet değil etnik ve soy (*genealogical*) milliyetçilik yapıldığını ileri sürmektedir.⁵⁰

Kurumlar ve Demokratikleşme Süreci

S. Frederick Starr, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin demokratikleşme sürecini olumsuz yönde, parlamento seçimleri ve siyasi partilerin ise demokratikleşme sürecini olumlu yönde etkileyeceğini söylemektedir. Yazara göre, Cumhurbaşkanı seçimleri demokratikleşmeyi değil, güçlü ve otoriterlik kurmaya çalışan liderlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Cumhurbaşkanlarının merkezi role sahip olduğu Türk Cumhuriyetlerindeki rejimlerde, cumhurbaşkanları parlamentoyu boyların güç brokerlerinin etkisinden kurtulma yeri ve kendi yönetimlerini güçlendirme platformu olarak kullanma eğiliminde olmuşlardır. Parlamantonun önemli olduğu bir sistemde, günlük parlamento pratiği, otoriter yönetimden ve boylardan bağımsız bir siyasal sınıf ve vatandaşlık kavramının gelişmesine katkı sağlayacaktır. Siyasi partiler anlayışının yerleşmesi ve parlamantonun günlük uygulamalarındaki gelişme, eğitici bir rol kazanarak zamanla idari mekanizmayı ulusal ve lokal düzeylerde demokratik anlayışa doğru değiştirecektir.⁵¹

M. Steven Fish, Sovyet sonrası ülkeler üzerine yaptığı araştırmasında, demokratikleşme ile yasama organı arasındaki ilişkiyi incelerken, yasamanın güçlendiği rejimlerde, demokratikleşme sürecinin hızlandığını ortaya koymaktadır. İlk olarak, yasama organı zayıf olduğunda, yürütme üzerindeki kontrol, hesap sorabilme ve sorumlu tutabilme gücü azalmaktadır. İkincisi, yasamanın gerçekleştirildiği parlamento/meclis bağımlı ve güçsüz olduğu zaman, siyasi partilerin gelişimi de sekteye uğramaktadır. Yine,

---

⁵⁰ Yazar, düşüncesini desteklemek üzere, Kazakistan anayasasındaki devlet iradesinin Kazak halkına ait olduğunun ifade edilmesini, Kırgızistan'da Kırgız olmayanların yönetimde söz sahibi olmamasını ve bölgede Rusça'nın hakimiyetine son verilip Sovyet izlerinin temizlenmesi gibi örnekler sunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bingöl, Y., Central Asia in Transition: To Liberal Democracy or Ethnic Nationalism?, ODTÜ'deki ilk Uluslararası İlişkiler Konferansına sunulan çalışma.

⁵¹ Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Starr, S. F., Clans, Authoritarian Rulers and Parliaments in Central Asia, CACI & SRSP Silk Road Paper, June 2006, s.5-15.

bu iki faktörün bir sonucu olarak, demokratikleşme sürecinin işlemediği ortaya çıkmaktadır. Fish bu yaklaşımın neticesi olarak, rejimleri farklı adlar altında kategorilere ayırıp incelemek yerine, tek tek kurumların ele alınarak ne kadar güce ve etkinliğe sahip olduklarına bakmak gerektiğinin altını çizmektedir. Bu çerçevede yazar, ABD ve Özbekistan'ın başkanlık sistemiyle yönetildikleri halde, ilkinde yasama yürütmeye bir denge unsuru olabiliyorken, ikincisinde yasamanın (meclis) sembolik olduğu örneğini vermektedir.⁵²

Yukarda zikredilen çalışmasında Fish, Sovyet sonrası ülkelerde yasama organının gücünü ve bu gücün demokratikleşmeye olan etkisini ayrıntılı olarak mukayese etmiştir. (Grafik-1'e bakınız.) Bu bağlamda yazar, demokratikleşme parametresi olarak, Freedom House'un yıllık olarak Dünyada Özgürlük adı altında, siyasi haklar ve sivil özgürlüklerle ilgili yayınladığı ülke puanlarını baz almıştır: 1 en çok özgürü, 7 ise en az özgürü ifade etmektedir. Parlamentoların gücü ile ilgili sayısal verileri ise, uluslararası düzeyde birçok ülkedeki akademisyen arasında yaptığı araştırmanın neticesinden almıştır ve yasama organının gücü arttıkça puanı yükselmektedir.⁵³

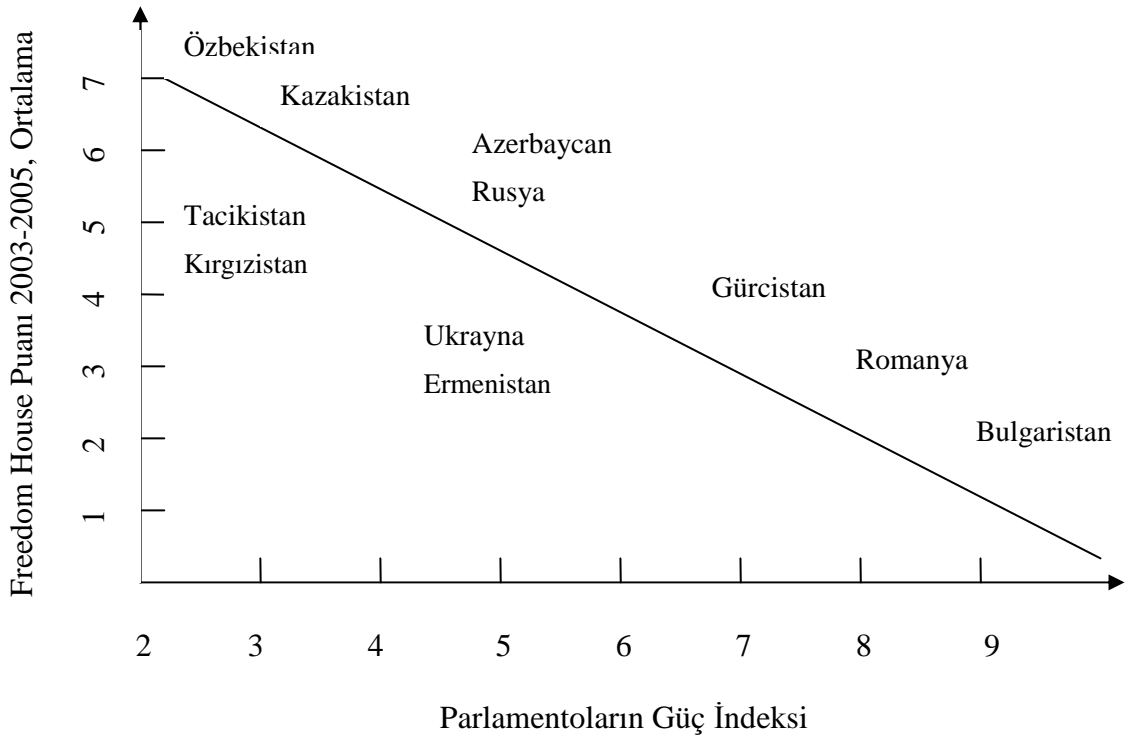
---

⁵² Fish, M. S., Stronger Legislatures, Stronger Democracies, Journal of Democracy, National Endowment for Democracy and The John Hopkins University Press, Cilt.7, No.1, Ocak 2006. s.5-20

⁵³ Fish, a.g.m., s.5-20.

Grafik-1 Demokratikleşme Süreci ve Parlamentoların Gücü⁵⁴

Tabloda da görüleceği üzere, Türk Cumhuriyetlerindeki durum AB üyesi olan Romanya ve Bulgaristan'dan daha kötüdür. Yine, parlamentonun nispeten iyi durumda olduğu Kırgızistan, özellikle Özbekistan'a nazaran demokratikleşme noktasında daha ilerde olduğu tespit edilmektedir. Sonuç olarak, yasamanın bağımsızlığı ile demokratikleşme arasında pozitif bir korelasyon olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sınırlı düzeyde de olsa, muhalif gruplarca kısmi çekişme yaşanan ve temel demokratik kurumlar mevcut olan Türk Cumhuriyetleri, hakim-güç politikaları çerçevesinde yönetilmektedir. Hakim-güç ülkelerde yönetimi elinden bulunduran güçleri bir birinden ayıran çizgi bariz değildir ve vatandaşlar, oy kullanmanın ötesinde siyasetin belirlenmesi sürecinden uzak/kesilmiş durumdadırlar. Ayrıca, organizasyonsuzluktan ziyade, yolsuzluk ve bürokratik ifsat neticesinde, devlet zayıflayarak fonksiyonlarını icra etmekten aciz düşebilmektedir. Elbette ki, bu özellikler, her ülkede farklı seviyelerde ortaya çıkmaktadır.⁵⁵

⁵⁴ Tablodaki bazı ülkelerin ismi buraya yazılmamıştır. Ayrıca, yazar, veri yetersizliği sebebiyle Türkmenistan'ı değerlendirmesinde dahil etmemiştir. Tablo ve ayrıntılı bilgi için bkz: Fish, a.g.m., s.9-10.

⁵⁵ Carothers, a.g.m., s. 11-12.

Dışsal Faktörler ve Teorik Çerçeve

Sreeram Chaulia, uzun vadedeki etkilerinin incelenmesi ve araştırılması zor olduğundan, dışsal faktörlerin demokratikleşmeye olan etkisi üzerinde fazla durulmadığını ifade etmektedir. Chaulia, literatürde dışsal faktörlerin etkisini inceleyen iki ana grup olduğunu tespit etmiştir. İlk grup, eski Sovyet bloğu ülkelerinin demokratikleşme sürecinde, uluslararası örgütler, Batılı ekonomik yardımlar ve Katolik kilisesinin katalizör rol oynadığını savunmaktadır. İkinci grup ise, uluslararası insan hakları normlarının siyasi değişimin temel belirleyicisi olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Chih-Chieh Chou'ya göre de, demokratikleşme süreci dışsal faktörlerden bağımsız olarak, tek başına içerdeki durumun incelemesiyle anlaşılabilir. Bu çerçevede, uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı ve dışsal faktörlerin çokluğu sonucunda değerlendirmede zorluk yaşanması ve dışsal faktörlerle demokratikleşme arasında doğrudan bir nedensellik bağının kurulamıyor olması sebebiyle, demokratikleşme hususunda yapılan çalışmalarda daha çok 'içsel' faktörler üzerinde durulmakta ve dışsal faktörlere yeterince önem verilmemektedir.⁵⁷ Ona göre, demokratikleşme araştırmalarında yapısal ve süreç (*process*) eğilimi olmak üzere iki ana perspektif vardır. Daha çok demokrasinin elde edilen toplumsal ilerleme ve sağlanan ekonomik gelişme gibi önceden belirlenen şartların bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunan birinci görüşle; demokratikleşmeyi belirsiz bir süreç olarak ele alan ikinci görüş egemen sınırların içinde sıkışıp kalmakta, bu da literatürü içsel faktörlerle kısıtlandırmaktadır.⁵⁸

Chaulia ve Chou'un hassasiyetle vurguladıkları gibi, elbette ki demokratikleşme sürecinin anlaşılmasında, dışsal faktörlerin de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki; adına demokratikleşme dediğimiz süreç, 'içerde' cereyan eden bir olgudur. Yani, en azından teoride, bir ülkede dış etki olmadan da demokratikleşme mümkünken, sadece dışarıdaki olgularla demokratikleşme diye bir süreçten bahsetmek bile mümkün olmamaktadır. Uluslararası sistemdeki güçlü aktörlerin çıkarlarının bir

---

⁵⁶ Chaulia, S., Democratisation, NGOs and "Colour Revolutions, Open Democracy, 19 Ocak 2006, s.1-2.

⁵⁷ Chou, a.g.m., s. 3.

⁵⁸ Chou, a.g.m., s.3-7.

ülkedeki demokratikleşmeyle paralellik veya zıtlık göstermesi⁵⁹ ve uluslararası STÖ'ler, uluslararası yardım kuruluşları ve demokrasiyi destekleme programlarının rolü⁶⁰ inkar edilemez.⁶¹ Ancak, netice itibariyle, dışsal faktörler içerideki süreci destekleyen tali bir tesir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası faktörlerin rejim değişiminde rol oynadığı bir gerçektir, ancak her dışsal faktör demokratik değişmeye yol açmadığı gibi, aynı faktör kimi yerde demokratikleşmeyi olumlu yönde etkilerken, bir başka yerde olumsuz yönde de etkileyebilir. Aynı şekilde, bir faktör demokratikleşmeye geçişi kolaylaştırıcı rol oynarken, demokratikleşmenin yerleştirilmesinde olumsuz rol oynayabilir.⁶² Örneğin renkli devrimler silsilesi, Kırgızistan'da muhalefetin baskıcı iktidara karşı bir devrim gerçekleştirmesiyle sonuçlanırken, diğer Cumhuriyetlerde anti-demokratik tedbirlerin artırılmasına yol açmıştır.⁶³

Chou, demokratikleşmeyi etkileyen dışsal unsurları, faktörler ve etkiler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Öne çıkan dışsal faktörler arasında jeostratejik çevre, uluslararası ekonominin durumu, demoktatikleşme süreci sırasında meydana gelen önemli uluslararası olaylar, uluslararası sistemin o zaman dilimindeki karakteri, devletler, uluslararası örgütler, uluslararası kamuoyu ve STÖ'ler sayılabilir. Dışsal etkiler ise, siyasi, diplomatik, ekonomik, parasal, kültürel, açık/gizli-doğrudan/dolaylı ikna yöntemleri veya güç kullanımı şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁶⁴

Valerie Bunce ve Sharon Wolehik, 1996 ile 2006 yılları arasında eski komünist bloktaki sekiz ülkede demokratik devrimlerin meydana gelmiş olmasını demokratikleşmenin difüzyonu şeklinde açıklamaktadırlar. Difüzyonu; yeni olan fikirler, kurumlar, politikalar ve davranış modellerinin bir coğrafi odaktan diğer coğrafi odaklara yayılması olarak açıklayan yazarlara göre, rejim değişiminin seçimsel (*electoral*) modeli olan demokratikleşme, 1970'lerde güney Avrupa'dan başlayarak, Latin Amerika, Afrika ve dünyanın diğer bölgelerine dalga dalga yayılma eğilimi göstermiştir. Seçimsel rejim

---

⁵⁹ Chou, a.g.m., s.20.

⁶⁰ Chou, a.g.m., s. 21.

⁶¹ Valerie Bunce ve Sharon Wolehik da dışsal faktörlerin demokrasinin geliştirilmesinde pozitif etkisi olduğuna inanmaktadırlar: Bunce, V., ve Wolchik, S., a.g.m.

⁶² Chou, a.g.m., s.19.

⁶³ Daha fazla bilgi için bkz: Katz, M. N., Will There be Revolution in Central Asia?, Communist and Post-Communist Studies, Cilt.40, Sayı.2, UK, Haziran 2007, s.129.

⁶⁴ Chou, a.g.m., s.8.

değişimi modeli ile otoriter sistemlerde düzenlenen seçimleri, gerçek anlamda rekabetçi, adil ve genel katılımlı hale getirme süreci kastedilmektedir. Bu kapsamda, Avrasya coğrafyasındaki birçok ülkede, devrim veya daha yumuşak şekillerde yayılma gösteren demokratikleşme yönündeki değişim modeli noktasında, renkli devrime en yakın adaylar olan Kazakistan ve Azerbaycan, liderlerinin sert tutumu sonucunda devrilmekten kurtulmuşlardır. Yazarlar, yerel desteğin difüzyonun şekillenmesinde belirleyici olduğunu, ancak seçimsel modelin komünist sonrası bölgeye yayılmasının tamamıyla uluslararası difüzyonun ürünü olduğunu savunmaktadırlar. Özellikle, demokratikleşmede sivil toplumun rolü ve seçim-gözleme hususunun bir uluslararası norm haline gelmesi, seçimsel modelin meşruiyet görmesinde etkili olmuştur.⁶⁵

Seteven Levitsky ve Lucan Way yazdıkları iki ayrı makalede, komünist kutbun yıkılışından sonraki süreçte, ülkelerin benimsedikleri doğrultunun şekillenmesinde, Batı ile olan ilişkilerinin belirleyici olduğunu savunmaktadırlar. Bu iki akademisyen, Batının etkisini nüfuz (*leverage*) ve bağlantı (*linkage*) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Burada, nüfuzdan kasıt, otoriter rejimlerin dışardan gelen demokratikleşme yönündeki, siyasi şarta bağlama (*political conditionality*), cezai yaptırım, diplomatik baskı ve askeri müdahale yöntemleridir. Otoriter rejimler, ölçek ve güçleri, Batılı ülkeler arasındaki siyasi farklılıklar, ve Batı'ya karşı kullanabilecekleri dengeleyici unsurlar noktalarında bu nüfuzu kırma şansı yakalayabilmektedirler.⁶⁶

Batı'nın bir başka nüfuz şekli olan 'Bağlantı' ise bir rejimin ABD, Avrupa Birliği ve Batı'nın liderliğindeki çok taraflı kurumlarla olan ilişkisinin sıklığı anlamında kullanılmakta olup; ekonomik, jeopolitik, sosyal, iletişim ve sivil toplum örgütleri gibi düzeylerde gerçekleşmektedir. Bağlantının yoğunluğu, otoriter rejimlerdeki uygulamaların Batılı ülkelerde geniş yankı uyandırması, yerel aktörlerin tercihlerinin şekillenmesi, gücün demokrasinin lehine olacak şekilde yeniden dağıtılması anlamında katkı sağlamaktadır. Levitsky ve Way'e göre, bir ülkenin demokratikleşme alanındaki ilerlemesi Batı'nın nüfuzuna açık olması ve Batı ile bağlantısının yoğunluğu ile paralellik arz etmektedir. Soğuk savaşın bitmesiyle, meşru rejim olma anlamında önemli bir alternatifi ortadan

---

⁶⁵ Bunce, V. ve Wolchik, S., International Diffusion and Postcommunist Electoral Revolutions, *Communist and Postcommunist Studies: Komünist Sonrası Ülkelerde Demokratik Devrimlerle ilgili Özel Sayı*, Cilt.39, Sayı.3, Eylül 2006, s.283-295.

⁶⁶ Levitsky, S., ve Way, L. A., International Linkage and Democratization, *Journal of Democracy*, Cilt.16, Sayı.3, Haziran 2005. s.20-22; Levitsky, S., ve Way, L. A., Linkage, Leverage, and the Post-Communist Divide, *East European Politics and Societies*, Cilt.2, Sayı.1, s. 50-61.

kalkması, demokratik kurumlar cihetinde bir itici güç meydana getirmiştir, fakat ortaya çıkan bu fırsatta, Batı'nın nüfuz ve bağlantıyı kullanması genel olarak başarısız olmuştur. Bunun sebebi de, uluslararası aktörlerin, sivil özgürlükler ve siyasi serbestlik gibi, demokrasinin özünü teşkil eden unsurlar yerine seçime odaklanmaları ve seçim düzenleyen ülkelerin Batı'nın ilgisini dağıttıktan sonra, yollarına aynen devam etmeleridir. Sonuç olarak ta, dışarıdan projekte edilecek baskı ve bağlantının demokratikleşme için yegâne faktör olmadığını kabul etmekle beraber, yazarlar Batı'nın demokratikleşmekte olan ülkelere nüfuz ve bağlantıyı yoğunlaştırmasını önermektedirler.⁶⁷

Mark R. Beissinger'e göre, meydana gelen renkli devrimlerden sonra, devrimle dışarıdan demokrasiyi geliştirmenin uzun vadedeki demokratik gelişme perspektifini nasıl etkileyeceği sorusunun ortaya çıkmıştır. Beissinger, bir demokratikleşme stratejisi olarak demokrasi ihracının, çok ciddi tehlikeler içerdiğini ifade etmektedir. Her şeyden önce, demokratikleşme yerli bir hareket olarak değil, dışarıdaki devletlerin mühendisliğinde gerçekleşen bir olay, hatta bir araç olarak algılanmaya başlayacaktır. İkincisi, demokrasi taraftarı bütün insan hakları kuruluşları ve STÖ'ler, devrimci kuruluşlar olarak görülmeye başlanacaktır. Son olarak da, demokrasiyi getirme anlamında yapılacak devrim niteliğindeki değişimler, etnik çatışmalara sebebiyet verebileceği gibi, siyasi rejimin devrim sonrasında durumu geriye döndürülemeyecek şekilde tehlikeye açık hale gelmektedir.⁶⁸

Coğrafi ve kültürel olarak bir birine yakın olan devletlerdeki demokratikleşme sürecini inceleyen çalışmalardan elde edilen neticeler ve yapılan genellemelerin evrensel uygulanabilirlik bakımından kusurlu olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra meydana gelen demokratikleşme dalgalarıyla beraber demokrasinin küreselleşmesi vurgulanmaktadır.⁶⁹ Bu çalışmada varılacak genellemelerin evrensel olma iddiası yoktur. Zaten her hangi bir yöntemle, dünyanın bir bölgesindeki veya bir kısmındaki araştırma sonucunu bir başka bölgeye tatbik etmenin sakıncalı olup olmadığı dahi tartışma götürür bir konudur. Her bölgede hatta her devlette coğrafi, kültürel, siyasi, tarihi, sosyolojik, iktisadi... vs gibi birçok değişken söz konusudur.

---

⁶⁷ Levitsky, ve Way., *International Linkage...*, s.20-22; Levitsky, ve Way, *Linkage, Leverage, and...*, s.50-61.

⁶⁸ Beissinger, M. R., *Promoting Democracy: Is Exporting Revolution a Constructive Strategy?*, *Dissent*, Cilt.53, Sayı.1, Kış 2006, s.20.

⁶⁹ Chou, a.g.m., 2005, s. 3.

Neopatrimonializm veya Kişiler Patronajı

Sovyet sonrası devletleri inceleyen çalışmalarda, yönetenlerin, genelde rejimin yapısına özeldir ise demokratikleşme ile ilgili rolüne önemli yer ayrılmaktadır. Bu ülkelerde gücü kullananlar demokrasi-inşasının gerektirdiğinden farklı çıkar ve saiklarla hareket etmektedirler.⁷⁰ Türk Cumhuriyetlerine bakıldığında, köhne elit ağlarının varlığını bir avantaj haline getirenlerin, babadan kalma rejimlerin ortaya çıkmasına imkan tanıdıkları görülmektedir.⁷¹ Daha açık bir ifadeyle, Türk Cumhuriyetlerinde sistem, bir siyasi hareket, parti, geniş bir aile, veya münferit bir lider şeklinde tezahür eden bir siyasi merci veya hakim-güç tarafından öylesine domine edilmiştir ki; görülen gelecekte gücün el değiştirmesi zor görünmektedir.⁷²

Gero Erdman ve Ulf Engel bölge ülkelerinin otoriter rejimden geçiş sürecinin neopatrimonial kurumların mirası ile karşı karşıya kaldığını söylemektedirler. Patrimonial düzende, yönetenle yönetilen ve özel ile siyasi-bürokratik arasındaki ilişkiler kişisel olup özel ile kamu arasında her hangi bir ayırım söz konusu değildir. Neopatrimonial düzenin hüküm ferma olduğu ülkelerde ise, şeklen de olsa, özel ile kamusal arasında bir ayırım mevcuttur ve legal-rasyonel kuralların mevcudiyeti da kabul edilmektedir. Ancak uygulamada, özel ile kamu (resmi ile gayri resmi) arasındaki fark her zaman gözetilmez. Böyle düzenlerde kişisel patrimonial ilişkilerle legal-rasyonel bürokratik ilişkiler bir birinin yanında varlığını sürdürmektedir. Daha doğrusu, gayri resmi sistem, resmi mekanizmanın içine girerek onu istila etmekte, mantığını, işleyişini ve tesirlerini saf dışı bırakarak kurumsallaşmaktadır. Yoğunluğu ve derinliği ülkeden ülkeye farklılık gösteren ve evrensel bir kavram olan neopatrimonializm, bilimsel olarak gözlemlenemediğinden tam olarak ölçülmesi de zor olmaktadır.⁷³

Neopatrimonial sistemde, devlet kurumlarının davranışları öngörülemediği için, bir 'güvensizlik' ortamı oluşmakta ve devlet temsilcileri kendilerini bu güvensizlikten emin kılmak düşüncesiyle, resmi kurumlara paralel bir nevi gayri resmi oluşum ve bağlantılar

---

⁷⁰ Carothers, a.g.m., s.5-16.

⁷¹ Levitsky, ve Way, Elections Without Democracy..., s.58.

⁷² Carothers, a.g.m., s.11-12.

⁷³ Erdmann, G., ve Engel, U., "Neopatrimonialism Revisited – Beyond a Catch-All Concept" Institute for Global and Area Studies (GIGA) Working Papers, GIGA Research Program: Legitimacy and Efficiency of Political Systems, No: 16, Germany, February 2006, s.18-29.

mantığı içinde hareket etmektedirler. Bu, neopatrimonial sistemin sürekli olarak kendini tazeleyerek yeniden üretmesine imkan tanıdığından, adeta gayri resmiliğin kurumsallaşması söz konusu olmaktadır. Böyle bir sosyal ve siyasi ilişkiler zinciri içerisinde, devletin resmi kurumları evrensel olan fonksiyonlarını ifa edemediğinden, gerekli olan meşruiyet zemininden mahrum kalmaktadır. Neopatrimonializm düzenden geçiş ise, genellikle demokratik olmayan düzenin devam etmesiyle sonuçlanmaktadır.⁷⁴ Neopatrimonializmin resmi ve gayri resmi arasındaki ilişkilerin açıklanmasında yararlı olduğunu ifade eden Alexander Wolters'a göre de bu düzende varlığını sürdüren iki türlü toplumsal düzenleme, neopatrimonial rejime belirsizlik üretme imkanı tanımakta ve kısıtlı anlamda da olsa kesinlik sağlama kaynağı olarak rejime bir güç zemini temin etmektedir.⁷⁵

Neopatrimonial düzen oy veren vatandaşlar açısından değerlendirildiğinde, söz konusu düzenin vatandaşlara amaçlarına ulaşmak için resmi ve gayri resmi düzen arasında bir tercih yapma şansı tanıdığı görülmektedir. Neopatrimonializmde, spesifik hizmet ve kaynaklar anlamındaki küçük amaçları olan oy sahibi yığınlarla siyasi destek arayan yönetenler arasındaki ilişkileri düzenleyen brokerler vardır ve bu iki uç arasında eşit olmayan bir ilişki söz konusudur. Bir başka ifadeyle, güç ve kaynak brokerleri yönetenlerle siyasi destek sağlayan vatandaşlar arasında aracılık yapmakta ve yönetenlerin kazanımları, dağıttıklarından her zaman fazla olmaktadır. Neopatrimonial düzenin var olduğu ülkelerde, bir rantçılık kültüründen bahsedilmekte ve rant arama eğiliminin neopatrimonializmi güçlendirip sürekli olarak yenilediği vurgulanmaktadır.⁷⁶

Sovyet sonrası devletlerdeki rejimleri rekabetçi otoriter olarak vasıflandıran Steven Levitsky'ye göre, söz konusu rejimlerde kurumlar, siyasi otoriteyi elde etme ve kullanma aracı olarak görülmekte olup, gücü kullananlar kuralları öylesine ihlal etmektedirler ki; rejim demokrasinin minimum standardını karşılamaktan uzak kalmaktadır. Seçim, yasama, yargı ve medya alanlarında siyasi mücadeleye imkan tanıyan bu tür siyasal rejimler ne tam demokrasi ne de tamamen otoriterdirler. Kazakistan ve Özbekistan'da cumhurbaşkanlarının seçimleri iktidarlarını perçinleştirmek için bir enstrüman olarak kullandıklarını ve medyayı baskı altında tuttuklarını örnek gösteren yazarın

---

⁷⁴ Erdmann, ve Engel, a.g.m., s.18-29.

⁷⁵ Wolters, a.g.m., s.1-9.

⁷⁶ Erdmann, ve Engel, a.g.m., s.20-22.

değerlendirmesi baz alınırsa⁷⁷ Türk Cumhuriyetlerinin rekabetçi otoriter rejimler kategorisine bile dahil olmayacağı görülmektedir.

Alexander Wolters, teorik açıdan, çatışma kavramının demokratikleşme konusu için önemli rol oynadığını savunmaktadır. Farklı elit guruplar, kendi imkanlarıyla belli bir amaca ulaşamayacaklarını anladıklarında, bir takım yeni kurallar manzumesi üzerine anlaşmaktadırlar. Yani, sonu açık bir çatışma içine girerek her şeyini kaybetme endişesi, dengeler aleyhlerine dönüşme ihtimali ortaya çıkıncaya kadar, onları uzlaşmaya zorlamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, şekli demokratikleşme, demokratik eğilimli gruplarca başlatılmış bir süreç olmaktan ziyade, güç için mücadele eden gruplar arasındaki denge sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir.⁷⁸

Türk Cumhuriyetlerindeki rejimleri başkanlık ve parlamenter sistemler çerçevesinde ele alan Sherzod Abdulkadirov, parlamenter sistemin bu ülkelerdeki demokratikleşme sürecinin başarıya ulaşmasında daha etkili olacağını savunmaktadır. Başkanlık sisteminde, siyasi elit kendi aralarında belirlemiş oldukları cumhurbaşkanı adayını seçmek için seçimden evvel bir nevi gizli ittifak içine girebiliyorken, parlamenter sistemde, söz konusu elit kadronun öncelikle parlamentoya girmeleri gerekmektedir. Buna ek olarak, parlamenter sistemde, seçim önem kazanmakta, halkın sonuçları etkileme ihtimali artmakta, cumhurbaşkanının yanında, başbakanlık makamı cumhurbaşkanlığını dengeleyen muhtemel bir denge unsuru olarak ortaya çıkmakta ve seçimlerden önce cumhurbaşkanı adayının kesinleşerek elitler arasında güç dengesinin önceden kurulması önlenmektedir. Elbette bütün bu ihtimaller, siyasi önde gelenlerin farklı partiler kurmalarına bağlı olup, tek parti halinde hareket etmeleri durumunda parlamenter sistem de şekli olmaktan öteye gitmeyecektir. Yazara göre, başkanlık sistemi cumhurbaşkanı ve etrafındakilerin sorumlu tutulmalarını ve hesap sorulmasını zorlaştırırken yönetimde kalma süresinin uzunluğu değişim ve esnekliği güçleştirmektedir.⁷⁹

Bölgedeki rejimler için ‘hamili (*patronal*) cumhurbaşkanlık’ ifadesini kullanan Henry Hale, cumhurbaşkanları tarafından böl-parçala-yönet yaklaşımıyla sevk ve idare

---

⁷⁷ Levitsky, ve Way, Elections Without Democracy..., s.51- 52, 54.

⁷⁸ Wolters, a.g.m., s.3.

⁷⁹ Abdulkadirov, S., “The Impact Of Institutional Design On Non-Democratic Regimes: A Case For Parliamentary System In Central Asia?” Midwest Political Science Association’ın yıllık toplantısında sunulan çalışma, 12.04.2007, s 3-14. http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/9/7/8/4/p197849_index.html

edilen devletin üst kademesindeki elit zümreden müteşekkil olan grup içindeki ilişkilerin incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, uzun vadede, bölge ülkelerinde, patronal cumhurbaşkanları, kendilerinin veya kendileri tarafından belirlenecek cumhurbaşkanı adaylarının seçilmesini sağlayacak, aynı zamanda, siyasi elit arasındaki koordinasyonu temin edecek güçlü ve imtiyazlı siyasi parti kurma riski mevcuttur.⁸⁰

K. Ağacan, Türk Cumhuriyetlerindeki neopatrimonial kişisel patronajı ‘nomenklatura kapitalizmi olarak isimlendirmektedir. Yazar, nomenklatura kapitalizmini, yağma ve rüşvet temeline dayalı servet birikimini hedefleyen ve tekelleşmenin egemen olduğu ekonomik yapı olarak tanımlamaktadır. Nomenklatura, Komünist Parti tarafından yönetilen Sovyetler Birliği dönemindeki patronaj sisteminde, komünist partinin güç ve otorite bakımından önemli makamlara atayıp onayladığı kişilere verilen isimdir. Bağımsızlığın ardından iktidardaki konumlarını devam ettiren nomenklatura, henüz piyasa ekonomisinin oluşmadığı Türk Cumhuriyetlerinde, kısa sürede ekonominin bütün kollarını kişiselleştirmiştir. Ekonominin her bir kolu iktidardaki bir aktörün denetimi altına geçmiş ve ekonomide tekelleşme hakim olmuştur.⁸¹

Komünist dönemde gücü elinde bulunduran eski komünist elit kesimin Sovyetlerden sonraki dönemde anlaşma yapmışçasına sistemi domine ettiğini iddia etmenin bir nevi komplo teorisi üretmek olacağını savunan Irmina Matonyte’e göre, komünist dönemdeki nomenklaturada yer alan kişiler zaten toplumun üst kesimini oluşturduğundan, neo-kapitalist döneme geçildiğinde otomatik olarak siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan üst tabakada yer almışlardır.⁸² Öyle veya böyle, Sovyetler Birliği döneminde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bir takım insanların bugün de Cumhuriyetlerin en imtiyazlı kişileri olduğu inkar edilemez bir gerçeklik olarak yerini korumaktadır.

---

⁸⁰ Hale, a.g.m., s.7-9, 23.

⁸¹ Ağacan, a.g.m., s.30.

⁸² Matonyte, I., “Elites in Soviet and post-Soviet Societies”, Fourth Nordic Conference on the Anthropology of Post-Socialism’e sunulan çalışma, Nisan 2002 http://www.anthrobase.com/Txt/M/Matonyte_I_01.htm; Benzer bir yorum için bkz: Luong, a.g.m., s.568.

İçsel Dinamikler

Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecinde etkili olan faktörler sekiz ayrı alt başlıkta irdelenecektir. İlk olarak, Soğuk Savaş boyunca Cumhuriyetlerin tecrübe ettiği sosyalist-komünist düzenin günümüze bıraktığı miras ele alınacaktır. Sonra, bu ülkelerin günümüzdeki mevcut rejimlerinin mahiyeti incelenecektir. Üçüncüsü, sivil toplum örgütleri, kadınların durumu ve azınlıklar konusu araştırılacaktır. Dördüncü olarak, bölge ülkelerindeki muhalif hareketleri ülke içinde ve dış ülkelerde yürüttükleri çalışma ve mücadeleler üzerinde durulacaktır. Bölgenin ekonomik durumuna bakıldıktan sonra, Cumhuriyetlerdeki liderlerin komünist sonrası dönemde, bağımsız olan ülkelerinde karşılaşmış oldukları ulus inşa etme sürecinde nasıl bir yaklaşım benimsedikleri araştırılacaktır. Son olarak, resmi sistemin yanında toplumun dokusunda baştan başa bir ağ gibi örülen gayri resmi gruplar ve radikal İslami hareketlerin bölgenin demokratikleşme sürecini nasıl etkiledikleri irdelenecektir.

Komünist Mirasın Demokratikleşmeye Etkisi

Komünist sistemden liberal-demokratik bir düzene geçiş bakımından ele aldığımızda, Sovyetler Birliğinin çöküşü çok ani olmuştur. Türk Cumhuriyetleri, beklemedikleri bir sırada, komünist geçmişten kalan köhneleşmiş bir sistem içinde ve yığınla problem kucaklarında olarak kendilerini bağımsız birer devlet olarak buluvermişlerdir. Sovyetler Birliğinden çıkmış olmaları, bu ülkeleri çok boyutlu geçişle karşı karşıya bırakmıştır: (1) kimlik ve ulus-devlet inşası, (2) iktisadi liberalizasyon, (3) toplumsal reform ve (4) siyasi yeniden yapılanma. Bir birine bağlı olan bu geçiş unsurlarının her birinin insanlar üzerinde derin negatif etkileri olmuştur.⁸³

Birer bağımsız devlet olarak dünya haritasındaki yerlerini 1991 yılında, beklemedikleri bir anda alan Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan istisna tutulursa, bu tarihten önce bugünkü adları veya sınırlarıyla mevcut olmadıklarından, kurumsal yapı açısından zayıf oldukları söylenebilir.⁸⁴ Bu gerçeğe bir de Sovyetler Birliğinin etnik-millî

⁸³ Collins, K., Human Security in Central Asia: Challenges Posed by a Decade of Transition: 1991-2002, http://www.humansecurity-chs.org/activities/outreach/ashgabad_bgpaper.pdf (20.02.2008)

⁸⁴ Cornell, S. E., Finding Balance: The Foreign Policies of Central Asia's States, Strategic Asia 2007-08:

politikasının mirası eklenince, bağımsız devletler, yeni vatandaşlık hukukunu oluşturmak, yeni devlet dili kanununu benimsemek ve Rus diasporası ile diğer halklar arasında barışı sürdürmek durumundaydılar.⁸⁵

Sovyetler Birliğinin bugünkü Türk Cumhuriyetlerinin Müslümanlık veya Türklük üst kimliği etrafında birleşmelerini engellemek amacıyla onları mikro-etnilere bölme ve böylece suni uluslar inşa etme politikası takip etmiştir. Bu yolla, hem Türk topluluklarının Sovyet Rusya egemenliğine karşı 'öteki' anlayışı geliştirip ortak direnç gösterme potansiyellerini ortadan kaldırmak, hem de, Türklük ve Müslümanlık temelinde ortak değerler üretilip 'biz' bilinci geliştirilerek birlikte hareket etme yeteneği geliştirmelerini önlemek istemiştir. Daha da ilerisi, oluşturulan bu kimliklerin coğrafi sınırları gerektiğinde birbirlerine karşı kullanabilecek şekilde ve yeni mikro-etnikler, uluslar vücuda getirilebilecek kadar stratejik hassasiyetle çizilmiştir.⁸⁶

Sovyetler Birliğinin etno-milliyetçi farklılıkları temellendiren milliyetler politikası, sözde (*titular*) etno-millî kimliklere ve suni sınırlara dayanan devletler kurulmasına yol açmıştır. Her cumhuriyet içinde hangi unsur çok yaşıyorsa, diğer gruplara karşı o unsura imtiyazlar tanınmış, böylece her sözde etnik cumhuriyet içinde sözde etnik unsurların belirmesi desteklenmiştir.⁸⁷ Neticede, Sovyetler Birliğinin etnik politikası çerçevesinde, farklı etnik grupların adacıklar halinde başka cumhuriyetlere dağıtılmış olması, günümüz cumhuriyetlerinde sorun teşkil eden konuların başında gelmektedir.⁸⁸

SSCB bugünkü bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin sınırlarını çizerken, bölgenin coğrafi, kültürel veya etnik oluşumunu dikkate almamış veya muhtemelen bölgeyi bölmek için sınırları kasten böyle tasarlamıştır.⁸⁹ Bu da, örneğin Fergana Vadisinde olduğu gibi, etnik sınırların ülke sınırlarıyla örtüşmediği ve azınlıkların ciddi problem oluşturduğu bir

---

Domestic Political Change and Grand Strategy, (Ed. Ashley Tellis ve Michael Wills), Seattle: National Bureau of Asian Research, 2007, s. 269.

⁸⁵ Collins, a.g.m.

⁸⁶ Kurubaş, E., "SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme" Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt.2, Sayı. 5, Ankara, 2006, s.118.

⁸⁷ Collins, a.g.m.

⁸⁸ Swanström N. L. P., Cornell, S. E., Tabyshalieva, A., A Conflict and Security Analysis of Central Asia with a Focus on Kyrgyzstan and Tajikistan, Swedish Development Cooperation Agency için hazırlanan çalışma, Haziran 2005, s.6.

⁸⁹ Swanström, Cornell, Tabyshalieva, Collins, a.g.m., s.6.; Svante E. Cornell de, "Sovyetler Birliği tarafından keyfi olarak çizilen sınırlar, etnik, dilsel, ekonomik, kültürel, topografik ve coğrafi gerçekleri göz önüne almamıştır" demektedir. Cornell, a.g.m., s.269.

durum ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda, bu durum bir meşruiyet sorununa, devlet-toplum ilişkisinin zayıf olmasına ve mevcut sınır ve siyasi kurumların kabul görmemesine yol açmıştır.⁹⁰

Toplumunu her yönüyle tasarrufu altında bulunduran Komünist Partinin hükümet mekanizmasından bir anda çekilmesiyle meydana gelen iktidar ve idari boşluk, boylar, etnik gruplar, himayeci (*clientalistic*) şebekeler, organize suç örgütleri, özel şirketler ve az da olsa sivil toplum örgütleri tarafından doldurulduğu görülmektedir.⁹¹ Şimdi her Cumhuriyette Sovyetler Birliğinin dağılışından sonraki durumu ayrı ayrı ele alalım.

Azerbaycan'da demokratikleşme yönünde ilk dalga *perestroyka* süreciyle başlamıştır. Azerbaycan Halk Cephesi önderliğindeki millî hareket, Moskova'nın Azerbaycan üzerindeki egemenliğini ve bir iktidar sistemi olarak komünizmi reddetmekteydi. Komünizmin yalancılığı, ikiyüzlülüğü, elitizmi, rüşvetçiliği, yetersizliği ve giderek kötüleşen performansı reddedilirken, yerine Batı tarzı demokratik hukuk devletinin inşa edilmesi hedeflenmekteydi. Bağımsızlıktan sonra, Elçibey'in iktidara geldiği, Haziran 1992 yılında yapılan özgür ve adil seçimler, demokrasi yönünde atılan önemli bir adım olmuştur.⁹²

Elçibey, Dağlık Karabağ savaşının sürmesine ve toplumsal dönüşümün getirdiği bütün zorluklara rağmen, demokratik uygulamalarını sürdürerek demokratik kurumların oluşturulmasına çalışmıştır. Fakat, bir yıl sonra gerçekleşen Suret Hüseyinov darbesi, demokratikleşme sürecini kesmiş ve Rusya yanlısı politika izlemeyen Elçibey, bu ülkenin baskıları sonucunda, darbeye karşı koymayarak iktidarı Haydar Aliev'e devretmiştir. Başa gelen Aliyev, Elçibey yönetiminin Rus nüfuzu alanından uzaklaşma yönünde uyguladığı politikanın Rusya'da meydana getirdiği kızgınlığı bir takım tavizler vererek yatıştırma politikası takip etmiştir. Aliev ülkede istikrarı sağlamış, ancak onun iktidara dönüşü aynı zamanda ülkenin ilk demokrasi deneyimine de son vermiştir.⁹³

Demokrasi ile otoritarizm arasında yalpalanan Azerbaycan demokratikleşme

⁹⁰ Swanström, Cornell, Tabyshaliev, Collins, a.g.m., s.6.

⁹¹ Fairbanks, C. H. Jr., Disillusionment in the Caucasus and Central Asia, Journal of Democracy, Cilt.12, Sayı.4, Ekim 2001, s.52.

⁹² Ağacan, a.g.m., s.27-28.

⁹³ Ağacan, a.g.m., s.27- 28.

yönündeki dinamizmini kaybetmiştir. 2003'te yapılan ve sonuçları oldukça tartışmalı olan seçimleri, Haydar Aliev'in oğlu İlham Aliyev kazanmıştır. Oğul Aliyev'in, genç ve eski Sovyet yönetim geleneğinden olmaması, Batılılarla daha sıkı ilişkilere sahip olması ve devlet-mafya ilişkisi çerçevesinde oluşan güç merkezlerini tasfiye ederek demokratikleşme yönünde yeni bir dinamizm oluşturabilme ihtimali Batı'da reformcu lider beklentisi meydana getirmiştir. Ancak İlham Aliyev iktidara geldiğinde, Azerbaycan yönetimi, yıllarını politikada tüketerek önemli servet edinmiş olan eski 'kurt politikacı'lardan oluşan güç merkezlerince örülmüş durumdaydı. Azerbaycan'daki mevcut yönetim neopatrimonial patronaj tarafından karakterize edildiğinden, dünya yolsuzluk sıralamasında 145 ülke içinde Haiti, Bangladeş, Nijerya, Myanmar ve Çad'ın ardından altıncı sıradadır. Bu ülkede henüz piyasa ekonomisi tam olarak yerleşmediğinden, yağma ve rüşvet temeline dayalı servet birikimi çerçevesinde ekonominin her bir kolu iktidardaki bir aktörün denetimi altına geçmiş ve ekonomide tekelleşme hakim olmaya başlamıştır. Yine, iktidar seçkinlerinin büyük çoğunluğu tutuculardan oluşmakta ve iktidar içinde liberal eğilimleriyle tanınan küçük bir kesim de örgütlü bir yapıdan ziyade ferdi çabalarla hareket etmektedirler. Bu gerçeklere, İlham Aliev'in muhalefete yönelik baskıcı politikaları da eklenince demokratikleşme beklentileri boşa çıkmıştır.⁹⁴

SSCB döneminde, Kazakistan Komünist Partisinin aktif genel sekreteri Nursultan Nazarbayev, daha bağımsız olmadan önce, siyasi argüman olarak Komünist retoriği reddedip yerine Kazak milli devletini öne çıkarmış ve Sovyet *nomenklaturasının* en kararlı ve ileri görüşlü temsilcisi olduğunu göstermiştir. Bağımsızlıktan sonra ise reform başlatmak için, devlet mekanizmasının mutlak kontrolü ve Komünist Parti döneminde edinilen kurumsal tecrübe ile birlikte, yabancı uzmanlar ve genç teknokratlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Rusya, Çin, ABD ve Batı arasında dengeli siyaset de takip edilerek yeni bağımsız olan ülkedeki kurumsal yapıyı tesis edip bir seri makro ekonomik reform başlatmıştır. Ülkedeki doğal kaynakların bahşettiği imkanların da yardımıyla Kazakistan'da diğer Cumhuriyetlerle kıyasla kayda değer ekonomik gelişme kaydedilmiştir.⁹⁵

İktidarının ilk yıllarında demokratikleşmeye meyilli olan Özbekistan lideri İslam

---

⁹⁴ Ağacan, a.g.m., s.27-28, 30, 32.

⁹⁵ Zhovis, E., *Democratisation and Human Rights in Central Asia: Problems, Development Prospects and the Role of International Community*, CEPS Policy Brief, Sayı.134, Haziran 2007, s.4.

Kerimov, 1990'ların ilk yarısında muhalefet, serbest medya, alternatifli cumhurbaşkanı seçimleri ve STÖ'lere yönelik nispeten müsamahakâr tutum benimsemiştir. Fakat 1990'ların sonlarından itibaren, otoriter rejim inşa etme yönünde çok kararlı bir tutum izlemekte olduğu söylenebilir. Bu anlamda, muhalif gruplar ya hapsedilmiş, ya yurt dışına çıkmış veya şiddetle bastırılarak susturulmuştur. Medya serbest değildir, radikal İslam'la mücadele adı altında birçok mütedeyyin kişi kovuşturulmuştur ve bütün STÖ'lar yasaklanmıştır.⁹⁶

Svante Cornell'e göre, 1990'lı yıllarda Özbek halkının çoğunluğu, hükümetin siyasi özgürlüklerin kısıtlanması pahasına düzenin tesisi ve istikrarsızlığın önlenmesi yönündeki retoriğini desteklemektedirler. Yazara göre, bağımsızlığın hemen akabinde diğer Türk Cumhuriyetlerinde meydana gelen ekonomik kötü durumun Özbekistan'da meydana gelmemiş olmasının bunda önemli rolü vardır. Yani Özbekistan, 1990'lı yılların sonunda sistemde çok az reform yapmış olmasına karşın, diğer cumhuriyetlere nazaran bağımsızlığın ardından GSYH'sı en az düşen ülke olmuştur. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan tabloda ise, Özbekistan bütün Avrasya'da siyasi ve ekonomik alanlarda en az reform yapan ülkeler arasında yer alması ve ekonomik refah seviyesi bakımından diğer cumhuriyetlerin gerisinde kalması halkın memnuniyetsizliğini beraberinde getirmiştir.⁹⁷

Tacikistan, hala bağımsızlığından sonra tecrübe ettiği iç savaş gölgesinin altında yaşamaktadır. İç savaşın bir sonucu olarak, ekonomik gelişme henüz istenen düzeye gelmemiştir. Demokratikleşme veya siyasi serbestleşme anlamında da kayda değer ilerleme sağlandığını söylemek güçtür. Yine, bu ülkede elit kesimin ekonomik kaynakları, legal kurumları, finansal müesseseleri ve politik çerçeveyi kontrollerinde bulunduruyor olmaları problem teşkil etmektedir. Denebilir ki, yolsuzluğun yaygın olduğu ülkede, çoğunluk küçük bir azınlık tarafından ekonomik araçlarla ezilmektedir.⁹⁸

Türkmenistan'da Kurbankuli Berdimuhammedov'dan önce cumhurbaşkanı olan ve Türkmenlerin Atası anlamında "Türkmenbaşı" unvanı taşıyan Saparmurat Niyazov, ülkenin askeriye, polis ve istihbarat gibi güvenlik kurumlarına dayanarak, Kuzey Kore'dekine benzer kapalı, baskıcı ve totaliter bir rejim inşa etmiştir. Muhalif olsun

---

⁹⁶ Zhovis, a.g.m., s.5.

⁹⁷ Cornell, a.g.m., s.278.

⁹⁸ Swanström, Cornell, ve Tabysaliev, a.g.m., s.31.

olmasın, hiçbir şekildeki sese özgürlük tanınmayan; siyaset, medya, adalet ve bütün kurumların mutlak kontrol altında olduğu ülke, adeta bir nevi demir perde ile dünyaya kapatılmış durumdadır.⁹⁹

Demokratikleşme Çerçevesinde Mevcut Rejimlerin Analizi

Eski Komünist Blok'un çöküşünden sonraki süreçte, Orta ve Doğu Avrupa'dan farklı olarak, Türk Cumhuriyetlerindeki Sosyalist devlet sistemi, demokratik yönetim şekliyle yer değiştirmek yerine, otoriter veya yarı-otoriter hükümetlere dönüşme şeklinde tezahür etmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, muhalif siyasi partiler ve kısmi özgür basın gibi demokratik kurumların mevcut olduğu, hatta, muhalefetin de katıldığı düzenli seçimlerin yapıldığı günümüz Cumhuriyetleri, dünya devletleri ailesine yarı otoriter rejimler olarak katılmışlardır. Zira bu ülkelerde yapılan seçimler yaygın usulsüzlükler ve ciddi ihlallerle gerçekleşmekte ve ülkedeki siyasi güçlerin sisteme yansımaları sağlama işlevini yerine getirememektedir. Yöneticilerin kamu kaynaklarını suiistimali söz konusudur, muhalefetin medyadan yeteri kadar yararlanmasına izin verilmemektedir ve muhalefet mensupları taciz edilip seçim sonuçları değiştirilmektedir.¹⁰⁰ Elbette ki, bu genel tablonun istisnaları olabilir, ancak ne yazık ki istisnalar kaideyi bozmamaktadır.

Sovyetler Birliği çöktükten sonra, Türk Cumhuriyetlerindeki yöneticiler, saygınlığını yitirmiş olan komünizmi bir ideoloji olarak reddetmişlerdi, fakat bu ülkelerin otoriterizme yönelmeleri muhtemel görünüyordu. Zira kendilerini komünist-sosyalist devlet düzeninden yeni bağımsız olan rejimlerde bulan yönetici kadroların derin bir şekilde içselleştirdikleri eski yönetim tarzından ve alışkanlıklarından kurtulmaları zordu. Aynı şekilde, söz konusu kişilerin demokrasi ve piyasa ekonomisi gibi yeni değerleri özümsemeleri de kolay olmayacaktı.¹⁰¹

---

⁹⁹ Zhovis, a.g.m., s.4.

¹⁰⁰ Ağacan, a.g.m., s.29: "2000 yılında Azerbaycan'da yapılan genel seçimlerle ilgili AGİT raporunda...“Gözlemciler oy pusulalarının demet demet sandıklara atılması, seçmenlerin katılımına ilişkin sayıların değiştirilmesi, önceden işaretlenmiş oy pusulalarının mevcudiyeti ile ilgili bilgi vermişlerdir. Ayrıca partilerin gözlemcileri yoğun tehdit, taciz ve hatta tutuklamalara maruz kalmıştır. Seçim kurullarında yetkisi olmayan yerel görevliler sürece müdahale etmiş ve seçmenlere baskı uygulamaya çalışmıştır. Bazı hâllerde uluslararası gözlemcilerin seçim mntıkasında bulunmaları önlenmiştir. Oyların sayılması ve sonuçların toplanması süreçleri tümüyle doğru yürütülmemiş ve değiştirilmiştir”.

¹⁰¹ Ağacan, a.g.m., s.28.

Türk Cumhuriyetlerinin liderleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki dönemde yaptıkları açıklamalarında gerekli sosyolojik, siyasi ve iktisadi reformları gerçekleştirerek, demokratikleşmenin temel unsurları olan seçim, serbest piyasa ekonomisi, insan hakları ve laiklik gibi hususları hayata geçirme iradelerini dile getirmişler ve ekonomik zorlukları giderme, adaleti sağlama ve dünya toplumunun saygın birer üyesi olma yönünde söz vermişlerdir. Nitekim, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, beklentilerin üzerinde bir demokratikleşme paketi açıklayarak daha önce yasaklanan bütün siyasi partilere af vaat etmiş ve ülke dışındaki muhalif liderlere birlikte çalışma teklifinde bulunmuştur.¹⁰²

Ancak liderler, rejimlerini kurup otoritelerini sağlamlaştırdıkça, giderek toprak bütünlüğü, ulusal güvenlik ve toplumsal birlik gibi olguları ön plana çıkarmaya başlamışlardır. Aynı şekilde, siyasal katılım, ekonomik liberalleşme, özgür basın ve insan hakları gibi konulara daha az atıfta bulunarak Batı tarzı demokrasinin bölge için uygun olmadığını iddiaya etmeye başlamışlardır. Neticede, ortaya çıkan tabloya bakıldığında, rejimlerin otoriterleştiği ve vatandaşlarının temel haklarını hiçe sayan baskıcı sistemler teşekkül ettiği görülmektedir. Yakın bir gelecekte, bu liderlerin, ülkelerinde birliği ve çoklu katılımı sağlamak için daha ılımlı politikalar izleme ihtimali zayıftır. Bu durum, siyasal ve ekonomik sorunları artırıp, toplumsal hoşnutsuzluk meydana getirdiğinden, toplumsal çalkantıların iç çatışmalara ve yeni siyasi sorunlara yol açma ihtimali kuvvetlenmektedir.¹⁰³

Demokratik yönetim deyince, kamu yönetiminin en azından genel karar organlarının seçimle işbaşına gelmesi anlaşılır. Bu çerçevede, Cumhuriyetlerin anayasalarında seçim olgusunu kabul ettiği görülmektedir: Özbekistan Anayasasında yerel yönetimlerin bazılarının yürütme organlarında; Kırgızistan Anayasası yerel yönetimlerin bütün organlarında; Kazakistan Anayasası yerel yönetimlerde; Azerbaycan Anayasasında yerel yönetimlerden belediyelerde ve Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasası yerel yönetim organlarından şuraların oluşumunda seçimi kabul etmiştir.¹⁰⁴ Ancak ne yazık ki, “seçim” sistemi, merkezi iktidarı pekiştirmekten öteye bir işlev arz etmemektedir.

Güçlü hukuki düzenin mevcut olmadığı, siyasal sürecin düzenli işlemediği ve

---

¹⁰² Erol, M. S., Orta Asya'da Muhalefet Hareketleri Ve Türkiye, Stratejik Analiz, Ankara, Ekim 2005, s.52-53.

¹⁰³ Erol, a.g.m., s.52-53.

¹⁰⁴ Yıldırım, a.g.m., s.148-153.

meşruiyet sorunu bulunduğu ülkelerde, organize suçların örgütlenmesi daha kolay olmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinde de, değişen oranlarda, organize suç örgütlerinin siyaset veya devlet mekanizmasıyla yer yer iç içe geçtiğini söyleyebiliriz. Rüşvetçilik, yolsuzluk, siyasi yozlaşma, kaçakçılık... gibi unsurlar her cumhuriyette farklı şekil ve yoğunlukta mevcuttur. Örneğin, Cumhuriyetler içinde narkotik kaçakçılığında Tacikistan en çok etkilenen ülkeyken, Kazakistan en az etkilenmiş olan ülkedir. Narkotik ticareti toplumun geniş kesimlerine ekonomik gelir sağlarken, devletin halka yardım edemediği durumlarda narkotik şebekelerin sosyal dokuyu güçlendirdiği görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, cumhuriyetlerin yozlaşmış rejimler arasında olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁵

Bu değerlendirmeye göre, Türk Cumhuriyetleri çok fazla yönetilmekten değil, yeterince yönetilememiş olmaktan muzdaripler. Bu devletler, refah ve normal yönetim için gerekli olan kaynaklardan mahrum olan kadrolardan; kalifiye olmayan veya kalifiye olup hak ettiğini alamayan çalışanlardan ve boyların güçlü, görünmez ve katı anlayış çemberinden kurtulamayan cumhurbaşkanlarından ıstırap çekmektedirler. Sayılan sebeplerden dolayı yönetimde bağımsız hareket edemeyen Cumhurbaşkanları isteseler de, bu yapılanmadan kurtularak tam anlamıyla demokratik yönetim şeklini benimseyemezler. Çünkü böyle yapmak, onlara göre, ülkenin istikrarını tehdit edecektir.¹⁰⁶

Türk Cumhuriyetleri ile ilgili, şu konuda neredeyse bir uzlaşma söz konusudur: Cumhurbaşkanları, ülkelerini güçlü siyasi partilerinin lideri oldukları veya askeri güçlerin komutanı oldukları için değil, devlet üzerinde sıkı kontrolü sağlamak ve kendi çıkarlarını elde etmek için çaba sarf eden elit ağlarının başında oldukları için yönetebilmektedirler. Yani, cumhurbaşkanını desteklemeleri karşılığında, ileri gelen elit zümrenin makamlarını şahsi çıkarlarını korumak için kullanmalarına göz yumulmaktadır. Elitlerden her hangi biri tasvip edilmeyecek bir adım attığı takdirde, Cumhurbaşkanınca görevinden uzaklaştırılmaktadır. Fakat elit ağlarının bu şekilde pozisyonlarını muhafaza etme ve kârlarını maksimize etme gayretleri, ekonomik hayatta yolsuzlukların artmasına sebebiyet vermektedir. Diyebiliriz ki, bölgesel elit kesimin nüfuzu siyasi ve iktisadi güç karakterinin bir birinin içine geçerek değişmesi yönünde etki yaptığından,¹⁰⁷ cumhurbaşkanları

¹⁰⁵ Swanström Cornell, ve Tabyshalieva, a.g.m., s.12-13.

¹⁰⁶ Starr, a.g.m., s. 14.

¹⁰⁷ Cornell, a.g.m., s. 273.

isteseler bile, Cumhuriyetlerdeki bu *kleptocratic* ekonomik düzeni değiştirmeleri zor olacaktır. Zira bu, yok edilemezse de, yolsuzluğun en azından hatırı sayılır derecede azaltılması anlamı taşımaktadır ki, böyle bir durumda, elitlerin cumhurbaşkanına karşı birleşme riski mevcut bulunmaktadır. Netice olarak, Cumhuriyetlerde, yolsuzluğu önleme anlamında kayda değer somut icraatın olmamasının sebebi bu olsa gerektir.¹⁰⁸

Pauline J. Luong, Türk Cumhuriyetlerinde, bölgesel ve merkezi liderler arasındaki güç ve nüfuz rekabetine dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan başta olmak üzere, bölgedeki aktörlerin tercih ettikleri veya savundukları seçim sistemleri arasındaki farklar göz önünde alındığında, bölgeler ile merkezin seçim sonuçlarını tayin etmedeki nüfuzunun dengelenmesinin amaçlandığı görülecektir. Örneğin, bu bağlamda, merkezde bulunan yöneticiler, kolayca denetlenebilecek şekilde tam zamanlı çalışan, tek meclisli parlamentoları tercih ederlerken; Kırgızistan'ın kuzey bölgesi hariç, bölgesel kadroların, kendileri ile daha çok temas kurmaları için yarı zamanlı çalışan parlamentolar istedikleri görülmüştür.¹⁰⁹

Adaletli bir güç dengesinin tesisi için siyasi partilerin gelişmesi Cumhuriyetlerde önemli katkılar sağlayabilir. Fakat siyasi partilerin bölgesel veya etnik farklılığı kurumsallaştırarak ayrımcılığı körükleyeceği endişesi vardır. Tacikistan haricindeki ülkelerde, din üzerine parti kurmak yasaktır. Buna ilave olarak, otoriter liderler için, güçlü partileşme kendi otoritelerinin zayıflaması anlamı da taşımaktadır.¹¹⁰

Türk Cumhuriyetlerinin her birinde farklılık göstermekle beraber, kurumsal bazda demokrasi yok veya uygulama açısından oldukça sınırlı durumdadır.¹¹¹ Kişisel (*personalistic*) diktatörlükle yönetilen Türk Cumhuriyetlerinde, şeklen mevcut olan demokratik kurumlar, rejimin demokrasiden uzak olan çehresini örten yanıltıcı birer maske olmakta; yapılmakta olan seçimler, siyasal elit tarafından siyasi hegemonyalarını ve ekonomik rantlarını sürdürmek anlamında bir araç olarak kullanılmakta; güçler ayrılığında denge yürütmeden yana çarpıtılmakta ve Tacikistan haricindeki bütün Cumhuriyetlerde,

---

¹⁰⁸ Katz, *Revolutionary Change in...*, s.159.

¹⁰⁹ Luong, a.g.m., s.568.

¹¹⁰ Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Starr, a.g.m., s. 5-15.

¹¹¹ Demirtepe, M. T., "Demokratik Devrimler" "Sürekli Devrim" in Bir Parçası mı?: Gürcistan ve Ukrayna Olaylarının Orta Asya'da Yansımaları", *Stratejik Öngörü*, Cilt.1, No.4, Ocak 2005 s.136-137; Kırgızistan dışındaki Türk Cumhuriyetlerinde devrim ihtimalleri için bkz: Erol, a.g.m., s.51-62.

cumhurbaşkanları parlamentoyu feshetme yetkisine sahip bulunmaktadır.¹¹²

*Haydar Aliyev yerine İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı oluşu, Dariga Nazarbayeva'nın Kazakistan meclisine girişi, Türkmenistan'da Murad Niyazov'un Türkmenbaşı'nın yerine devlet başkanlığı için gündeme gelmesi, Kırgızistan'da Akayev ailesinin siyasette aktif rol oynaması ve Özbekistan'da benzer yönde Türk Cumhuriyetlerinde bir "hanedanlaşma" sürecini gündeme getirmiştir.*¹¹³

Bu açıklamalar ışığında, Türk Cumhuriyetlerine kuşbakışı bakacak olursak, Azerbaycan'da devlet görevlerindeki halef-selef değişiklikleri cımbızla seçilircesine mekanizmada olanlarca yapılmakta¹¹⁴ ve ülkedeki siyasi güç dağılımının parlamentoya yansımaları engellenmektedir.¹¹⁵ Dolayısıyla bu ülkede komünizm sonrasındaki anormal durumdan kurtulup normalleşmesi ve iktidarın meşruiyet kazanması zor görünmektedir.¹¹⁶ Birçok rekabetçi seçim yapılan Kazakistan'da seçim sürecinde bir ilerleme kaydedilmiş olmakla beraber, hala yürütmenin seçim mekanizması üzerinde bir hakimiyeti söz konusudur.¹¹⁷ Kırgızistan'da kadrolarda tasfiyeye kadar giden kısmi muhalefete izin veren bir dalgalanmaya şahit olunmuştur. Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da ise, süper-cumhurbaşkanlık tesis edildiğinden beri, siyasette değişiklik meydana getirecek her hangi bir rekabetçi safha yaşanmamıştır.¹¹⁸

Bağımsızlıktan bu yana, Cumhuriyetlerdeki siyasi süreçte farklılıklar görülmektedir. Başlangıçta, Kırgızistan hızlı demokratikleşme gündemi belirlemiş, Kazakistan sınırlı demokratik reform benimsemiş, Tacikistan kendini bir iç savaşın ortasında bulurken, Özbekistan ve Türkmenistan'da ise kayda değer bir demokratikleşme gözlemlemek zor olmuştur.¹¹⁹ 70 yıllık totaliter Komünist geçmişin, toplumsal yapıda meydana getirdiği tahribat ve oluşturduğu siyasi kültüre bir de yöneticilerin kişisel

¹¹² Abdukadirov, a.g.m., s.3-14.

¹¹³ Benzer bir yorum için bkz: Alkan, a.g.m. s. 23

¹¹⁴ Hale, a.g.m., s.10.

¹¹⁵ Ağacan, a.g.m., s.33.

¹¹⁶ Ağacan, a.g.m., s.33.

¹¹⁷ Cornell, a.g.m., s.275.

¹¹⁸ Hale, a.g.m., s.10; Türk Cumhuriyetlerindeki anti-demokratik uygulamalar ve iktidarın baskıcı siyasetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Abdukadirov, a.g.m., s.1-15.; Kırgızistan'da antidemokratik uygulamalar ve muhalefete karşı baskı politikaları için bkz: Dukenbaev, A. vet Hansen, W. W., "Understanding Politics in Kyrgyzstan" DEMSTAR Research Report, Sayı.16, (Ed. Ole Norgaard & Lars Johannsen), , September 2003.

¹¹⁹ Collins, a.g.m.

patronajı eklenince, demokrasi Azerbaycan'ın en temel problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁰ 1995'ten bu yana, Cumhuriyetler demokratikleşme ve çoğulcu hükümet anlamından daha ağır davranmışlardır. Siyasi liderlerin tamamı, ekonomik reformlar gibi, siyasi reformların da *tedricen* ilerlemesi görüşünü benimsemiş ve kendi güçlerini sağlamlaştırmaya, çeşitli boy ve gurupları susturmaya, etnik, İslami ve her türlü siyasi muhalefeti bastırmaya çalışmışlardır.¹²¹

Kültürel-siyasal kurumsallaşma geleneği ve parlamenter cumhuriyet deneyimine sahip Azerbaycan veya Timur Devleti ve Hanlıklar geçmişi olan Özbekistan'dan farklı olarak, Türkmenistan'da siyasal kültürün oluşum sürecinde, kurumsallaşma, belirleyici konum edinmemiştir. Kurumsallaşma açısından elverişli bir tarihsel birikime sahip olmayan Türkmenistan'ın, bu ayırt edici özelliğiyle Türk Cumhuriyetleri içinde en olumsuz koşullara sahip ülke olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Sovyet rejiminin yerleşmeye başladığı yıllarda bile, Türkmen bölgelerinde siyasal örgütlerden, modernleşmeci bir hareketten ve ulus devlet anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Kurumsallaşma geleneğinin zayıflığı da, boylar ittifakının belirleyici olması sonucunu doğurmaktadır.¹²²

Günümüzde, nüfus ve sosyal yapısı nedeniyle Türk Cumhuriyetleri içinde askeri ve ekonomik açıdan en zayıf ülke olan Türkmenistan, gerek uzman-bürokrat ve gerekse askeri kadrolaşma yönünden en geride olan ülkedir. Sovyetler birliği döneminden kalan bakanlık gibi teşkilatların çoğu göstermelik, az sayıda bürokrattan oluşan ve merkezi planlamanın uygulamasından başka bir fonksiyonları olmayan kurumlardır. Tarihinde ulusal hafızadan bahsedilemeyen Türkmenistan'da, siyasal açıdan, kurumlardan çok liderlerin kişisel konumları ön plandadır. Başbakanlık kurumunun bulunmadığı ülkede, Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun da başkanı olup, bütün yerel yöneticileri atama ve görevinden alma yetkisine sahiptir. Anayasa'ya göre siyasal kurumların en üstünde yer alan Türkmenistan Halk Maslahatı (meclis), pratikte kişiye bağlı rejimde, total birlikteliği simgeleyen, lidere itaati somutlaştıran ve liderin düşüncelerine meşruiyet kazandırma işlevini yerine getiren bir siyasal kurum olarak ortaya çıkmaktadır.¹²³

---

¹²⁰ Ağacan, a.g.m., s.26.

¹²¹ Collins, a.g.m.

¹²² Alkan H., "Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme", OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.1 Sayı. 2, 2006, s. 2- 11

¹²³ Alkan, a.g.m. s. 2- 11

Demokratikleşme sürecinde başlangıç dönemi, demokratik geçiş ve sağlamlaştırma (*consolidation*) olmak üzere üç aşama olduğunu söyleyen Chih-Chieh Chou'un değerlendirmesi dikkate alınır,¹²⁴ En son aşama ancak demokratik geçiş tamamlandıktan sonra söz konusu olabileceğinden Türk Cumhuriyetlerinin birinci veya ikinci aşamada oldukları söylenebilir.

Akademik çalışmalarda Sovyet geçmişinden en çok uzaklaşma göstermesi beklenen ülkelerin Türk Cumhuriyetleri olduğunu belirten Pauline J. Luong, beklenenin aksine bu ülkelerde Sovyetler Birliği döneminde bastırılmış olan kabile, din veya millet temelinde rejimler ortaya çıkmak yerine, seçimsel sistemlerin çıkmış olması, Sovyet döneminden edinilen mirasın güçlülüğünü ortaya koyduğunu yazmaktadır. Bu noktada yazar, özellikle Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'daki seçim kanunlarının yenilikçi yaklaşımına vurgu yapmakta ve Sovyetlerdeki sistemle çok az benzerlik taşıdığına dikkat çekmektedir. Sovyetler birliğinde yarı zamanlı ve tek meclisli parlamento varken, günümüzde Türk Cumhuriyetlerinin genellikle çift meclisli ve tam zamanlı parlamentolar vardır. Benzer bir şekilde sadece Özbekistan'da her bölgeden tek temsilcinin geldiği sistem mevcut olduğu halde, Cumhuriyetlerde nüfus sayısını ve coğrafi bölgeyi aynı anda dikkate alan bir temsil sistemi getirilmiştir.¹²⁵

Pauline J. Luong, geçiş şartlarında tasarlanan kurumların şekillenmesinde, kişilerin daha önceden tecrübe etmiş oldukları tarihi ve kurumsal geçmişin ve onları sarmalayan etraflarındaki dinamik belirsiz ortamın rol oynadığını ileri sürmektedir. Yani, ülke idaresinde yer alan kişiler, geçmişte içinde yer aldıkları yapısal-kurumsal çerçeveye bağlı kalmak suretiyle, geçiş aşamasındaki değişimi anlamak ve potansiyel istikrarsız şartlarda bir nevi istikrar sağlamak istemektedirler. Bir başka ifadeyle, aşına olunan geçmiş, belirsiz hal ve müphem gelecek için bir rehber vazifesi görmektedir. İşte bu sebeptendir ki Luong, Sovyet sonrası ülkelerde, var olan düzendeki değişimi, geçmişten tamamıyla kopuş şeklinde olacağını beklemekten ziyade, 'devamlılıkta değişim' olarak tarif etmenin daha doğru olacağı kanaatindedir.¹²⁶

---

¹²⁴ Chou, a.g.e. s.16.

¹²⁵ Luong, a.g.m., s.566.

¹²⁶ Luong, a.g.m., s.589.

Eugheniy Zhovis, Sovyet döneminde, Türk Cumhuriyetlerindeki *nomenklaturanın* sahip olduğu tek ve en önemli şeyin içinde buldukları resmi makam olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde, nüfuz sahibi olmak için para ve mülkiyetin kedisi önemli olmadığından işgal ettikleri koltuk, elit kesime itibar, az bulunan imkânlar, konfor ve diğer avantajlar bahşediyordu. Bağımsızlıktan sonra, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisine geçişin meydana getirdiği ciddi değişimle beraber, bu koltuğu, fabrika, ev, istihdam... vb şekillerde para ve mülkiyete dönüştürme gayretleri başlamıştır. Hukuk yapma mekanizmaları, kurumsal yapılanma, medya ve bütün sistem *nomenklaturanın* elinde olduğundan, hukuki kovuşturma ve halkın bilgilenme yolları tıkanarak, yeni devlet inşası özellikle özelleştirme süreci sırasında bu elit zümrenin çıkarlarını koruyacak şekilde gerçekleştirilmiştir.¹²⁷

Türkmenistan'ı inceleyen Haluk Alkan, aşağıdaki değerlendirmesiyle bütün cumhuriyetlerin durumu hakkında fikir sağlamaktadır:

Bu koşullarda, Türkmenistan'da siyasi hayat fazlasıyla elitlerarası ilişkilere ve kişisel mücadeleye indirgenmektedir. Ülkede kurumları okuyarak siyasal hayattaki gelişmeleri yorumlamak neredeyse imkansızdır. Siyasal hayatı anlamak, bir yerde Türkmen nomenkulaturası içindeki kişisel ilişkileri analiz etmekten geçmektedir. Siyasal rejim, siyasal hayata her hangi bir hükümet dışı özerk siyasal ve sosyal oluşumun katılımına fırsat tanımamakta , muhalefetin toplumsal taban bulmasını frenlemekte, toplumu liderin politikalarına bağımlı kılmakta ve dış dünyadan izole edilmiş durağanlık içine hapsedmektedir. Bu ortamda, muhalefet 'dışarıda', kişiye muhalefet eden, siyasal eğilim olarak, liderin kadrosunda yetiştiği için, gerçekte ona benzeyen kişiler tarafından şekillendirilmektedir.¹²⁸

Anlatılan bu tablo, bugünkü Türk Cumhuriyetlerindeki yönetici kesimler açısından şu problemleri ortaya çıkarmaktadır: Özelleştirmeler sonucunda ortaya çıkan durumun halk nezdinde meşrulaştırılması, geçiş sürecinde biriktirilen para ve mülkiyetin legalleştirilmesi, her hangi bir güç değişimi durumunda yapılacak özelleştirmeleri gözden geçirme ve yapılan mülkiyet bölüşümünün araştırılması. Komünist sistemin çöküşünden sonra mal ve mülkiyetlerde yapılan vahşice bölüşürmenin çoktan tamamlandığına halkı inandırana ve 'artık hiçbir şeyi değiştirmek mümkün değil' inancını sağlayıncaya kadar, kanun koyma mekanizmalarının mutlak kontrolü, kitlesel medyanın denetimi ve her türlü

¹²⁷ Zhovis, a.g.m., s.3.

¹²⁸ Alkan, a.g.m. s. 15

hoşnutsuzluğu bastırma gibi önlemler kaçınılmaz yol olarak ortaya çıkmaktadır. Zhovis, bu tabloyu ortaya koyduktan sonra, Türk Cumhuriyetlerindeki mevcut dinamiklerin meydana getirdiği problemler çözülmeyen bölgede tam istikrar sağlanmayacağını ve Kırgızistan'daki devrimle beraber, elit kadrolarda bir yer değiştirerek yenilenme sürecinin başlamış olduğunu yazmaktadır.¹²⁹

İdarede açıklık, işlemlerin gerekçeli olması, bilgi edinme özgürlüğü, işlemin yapılma sürecine katılabilme hakkı, savunma ve dinlenilme hakkı, idari başvuru hakları ve benzeri hakları 'üçüncü kuşak insan hakları' diye vasıflandıran Ramazan Yıldırım, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hukuk devletini ve yönetimde demokrasiyi gerçekleştirmeye yönelik gelişen ilkeler olduğunu söylemektedir. Ona göre, yönetimde demokrasiyi gerçekleştirmek için gerekli olan söz konusu haklar; hiçbir Türk Cumhuriyeti anayasasında güvence altına alınmamıştır ve yasaklanmamış olması anayasalarında bu konuda boşluk olduğu gerçeğini bertaraf etmemektedir. Ayrıca, bireylere bilgi edinme hak ve özgürlüğünü tanıyan ya da yasaklayan bir yasa çıkarması konusunun, devletlerin yasama organlarının takdir yetkisine bırakılmış olması da, bütün Türk Cumhuriyetlerinin anayasalarında vurgulanan hukuk devleti ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Çünkü hukuka saygılı devletlerin yasama organları, hak ve özgürlükleri genişletici bir tutum içinde olmalıdırlar.¹³⁰

Türk Cumhuriyetlerinin hukuk sisteminde, siyasi haklar ve sivil özgürlükleri düzenleyen kısımların; insan haklarıyla ilgili uluslararası prensip ve normlarla bir uyumsuzluk içinde olduğu görülmektedir. Genellikle Sovyet hukuk sisteminin ruhunu taşıyan düzenlemeler, devletin kurum ve organlarına kanunları uygularken kendi çıkarları için hukuki normları insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı biçimde yorumlama şansı tanımaktadır. Bireysel hak ve özgürlüklere karşı, devlet çıkarlarına öncelik tanınan bölgenin hukuk sistemlerinde insan haklarıyla ilgili metinler hazırlanırken, orantılılık, legal öngörülebilirlik ve kesinlik gibi ilkeler göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu durumun daha iyi anlaşılması için, hukuku uygulayan kurumlardan güvenlik organlarına kadar, devletin bütün kurumlarının örgütlenme şekline ve kamu politikalarını uygulanmasına Sovyet döneminin organizasyon, yapılanma ve ideolojisinin ruhunun

---

¹²⁹ Zhovis, a.g.m., s.3.

¹³⁰ Yıldırım, a.g.m., s.146-152.

sinmiş olduğunu hatırlamak yeterli olacaktır.¹³¹

Sağlıklı işleyen bir piyasa ekonomisi için, mikroekonomik süjelerin piyasa davranışlarını düzenleyen hukuki kurumsal çerçeveye de son derece önemli bir fonksiyona sahiptir. Piyasa ekonomisinin geçerli olduğu sistemlerde, işletmelerin piyasaya girişini, davranışlarını ve piyasadan çıkışlarını düzenleyen; ticaret, şirketler, borçlar ve icra-iflas hukuku gibi yasalar ile devlet-piyasa ilişkilerini ilgilendiren her konu hukuk sisteminin gelişmişliğine bağlıdır. Zira, genel olarak ekonomik kamu hukuku diyebileceğimiz disiplinlerin gelişmişlik düzeyi, yargı sistemi ve kazai müeyyidelerin uygulanabilirliği büyük önemi haizdir.¹³²

William A. Klawonn, Türk Cumhuriyetlerindeki hukuk sistemlerindeki şu eksikliklere işaret etmektedir: Hukukun üstünlüğü kuralına riayet edilmemesi, mevzuatın muğlaklığı ve belirsizlik içermesi, yanlı ve tarafsızlığını muhafaza edemeyen kazai organlar, bürokratik kayırmacılık (*favoritism*), hukuki rejimin şeffaf olmaması, hukuk ve mevzuat oluşum sürecine özel sektörün katılmaması, düzenlemede aşırılık (*regulation*) ve kontrol, kamu görevlilerinin sorumluluk duymamaları, hukuk sisteminin tahmin edilemeyen gelişmeler içermesi.¹³³

Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) ve Azınlıklar

Dünyanın diğer geçiş sürecindeki ve demokratikleşen bölgelerinde, sivil toplum, hem demorasiye geçiş ve demokratik hakların sağlanmasında; hem de, sorumlu ve etkili hükümetlerin tesisinde önemli olmuştur. Ancak, Türk Cumhuriyetlerinde bu fonksiyonları ifa edebilecek böyle sivil toplum organizasyonlarının sayısı çok azdır¹³⁴. Zaten, Cumhuriyetlerde STÖ'ler¹³⁵ siyasi sürecin normal bir parçası olmaktan çok, dışsal

---

¹³¹ Zhovis, a.g.m., s.s.3. Ramazan Yıldırım da, "Türk Cumhuriyetlerinde, Sovyetler Birliği döneminden kalma idari usul yasaları yürürlükte" demektedir. Yıldırım, a.g.m., s.147.

¹³² Yaman, Ş., Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformların 10 Yılı, Dış Ticaret Dergisi, Ocak 2002.

¹³³ Klawonn, W. A., Some Observations on the Legal and Regulatory Environment for SME's in Central Asia, Conference on SME Finance in Central Asia, Taşkent, 27 Nisan 2001.

¹³⁴ Collins, a.g.m.,

¹³⁵ İngilizcede NGO (Non-governmental Organization) olarak bilinen sivil örgütlenme kaynaklarda Hükümet Dışı Organizasyonlar (HDO) ve Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) olarak anılmaktadır. Bu çalışmada, Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) ifadesi tercih edilmiştir.

çıkarların uzantıları olarak telakki edilmektedirler.¹³⁶ Buradaki rejimler, muhalefete gelecek muhtemel bir dış desteğe karşı Batılı STÖ'lar konusunda teyakkuz halindedir ve fikri bazdaki her türlü faaliyet sıkı kontrol altında tutulmaktadır.¹³⁷ Bu doğrultuda, birçok STÖ bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹³⁸

Cumhuriyetlerdeki demokratikleşme sürecine katkıda bulunmak maksadıyla böylece gelen STÖ'leri, münferit birer hareket olmaktan öte liberal dünyanın jeopolitik çıkarlarını savunan oluşumlar olarak da ele alabiliriz. Bu şahıs veya kuruluşlar en azından liberal dünyanın tasavvur ettiği dünya düzeninin normlarını yaymaktadırlar. STÖ'lerin genelinin ana merkezleri gelişmiş ve sanayileşen ülkelerdedir. Demokrasiyi geliştirme olgusunun Amerikan dış politikasının kilit unsurlarından olduğu hususunu ve bu ülkenin yardım kuruluşu olan USAID'in bölgeye sağladığı yardım fonlarını bu çerçevede okumak gerekmektedir.¹³⁹

ABD, Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla ekonomik yardımları ve STÖ'leri sık sık başvurduğu bir araç olarak kullanmaktadır. [Yine,] dış ekonomik yardımlar, ulusal çıkarları doğrultusunda, ABD'nin demokrasi ve serbest pazarın yayılması için kullanıldığı önemli bir araçtır. USAID ise, ABD'nin gelişmekte olan ülkelere yönelik dış ekonomik yardımdan sorumlu Dışişleri Bakanlığı ile birlikte çalışan, bu konuda öncü bir devlet kurumudur. USAID çalıştığı ülkelerde "stratejik hedefler" belirler ve bu hedefler doğrultusunda ortaklarına kaynak sağlar.¹⁴⁰ S. 5

Bazı yazarlar, dünyada Washington'un demokrasi geliştirme kavramının sadece ilhamını Amerikan değerlerinden almış bir olgudan ziyade, askeri veya başka yollarla can sıkıcı hükümetlerin bertaraf edilerek rejim değişmesi tarzında algılandığını savunmaktadır.¹⁴¹

¹³⁶ Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Starr, a.g.m., s.5-15.

¹³⁷ Demirtepe, a.g.m., s.136-137.; Kırgızistan dışındaki Türk Cumhuriyetlerinde devrim ihtimalleri için bkz: Erol, a.g.m., s.51-62

¹³⁸ Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Starr, a.g.m., s.5-15.

¹³⁹ Adamson, a.g.m., s.22: Örneğin sadece 1998 yılında, sırf Özbekistan ve Tacikistan'daki demokratikleşme sürecini desteklemek için 11 milyon dolar yardım yapılmıştır.

¹⁴⁰ Purtaş F., "Kazakistan'da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri", OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt. 1 Sayı. 1, 2006, s. 2-5.

¹⁴¹ Carothers, T., The Backlash Against Democracy Promotion, Foreign Affairs, Mart/Nisan ,2006, s. 55-68.

STÖ'lerle ABD arasında bir nevi parazitlik bağı bulunduğunu söyleyen Sreeram Chaulia, renkli devrimlerin esas sebebinin ABD'nin stratejik yayılma, enerji güvenliği ve terörizmle savaş gibi dış politika çıkarları olduğunu savunmaktadır. Ona göre, ABD sponsorluğundaki STÖ'lerin müdahalesi olmadan, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'daki siyasi zeminin farklı renklere boyanması mümkün olmayacaktı. Aynı şekilde, benzer siyasi durumda olan Özbekistan ve Azerbaycan'da devrim olmaması, Amerikan dış politikasındaki önceliklerin farklı olması sebebiyledir.¹⁴²

Sreeram Chaulia'ya göre, komünist sonrası ülkelerde yerli sivil toplum henüz Batı'daki kadar gelişmemiştir ve çok zayıf durumdadır. Uluslararası Sivil Toplum Örgütlerinin (USTÖ) bölgeye müdahil olmasını da, içeride rahatsız olan gruplara maddi ve profesyonel normlarla değil 'değerler' uğruna yardımcı olan gönüllülerin başarısı olarak da açıklanamaz. Birer parazite benzettiği USTÖ'ler, ancak ve ancak uluslararası hegemon gücün desteğini alabildikleri ölçüde veya güçlü devletlerin tercih, uygulama ve siyasetlerini değiştirebildikleri zaman boylarını aşan işlere kalkışabilirler. Dolayısıyla, USTÖ'lerin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğinin değerlendirilmesinde, norm veya değerleri merkez alan teoriler değil, realist düşünce okulunu daha başarılıdır. Çünkü güçlü aktörler sadece daha geniş jeo-stratejik hedeflerine hizmet ettiği zaman, ulus aşırı baskılara olumlu tepki gösterirler.¹⁴³

Crisis Group'un hazırladığı rapora göre, Kırgızistan devrimini de, ABD'nin planladığını söyleyenler olmuştur, ancak devrimin meydana geliş şekli safha safha incelendiğinde, çok az sayıda göstericinin Batılı STÖ ile bağlantısı olduğu, çoğunluğu oluşturan kitlelerin genellikle eğitimsiz, İngilizce bilmeyen fakir güneyliler oluşturmaktaydı. ABD'nin seçim programlarına fonlar ayırdığı, medyaya ve STÖ'lere yardımlar yaptığı doğrudur. Ancak Kırgızistan'daki Mart devriminde sürecin belirlenmesinde Batı destekli sivil toplumun bir şekilde kenara itildiği görülmektedir. Yine seçimler ve devrim sürecinde Ukrayna'dakine benzer Batı yanlısı ve Rusya yanlısı iki lider veya kutup arasında açık bir rekabet söz konusu değildir.¹⁴⁴

Diğer Cumhuriyetlere nazaran, STÖ'lerin en yoğun olarak faaliyet gösterdiği

---

¹⁴² Chaulia, a.g.m., s.1.

¹⁴³ Chaulia, a.g.m., s.2.

¹⁴⁴ Crisis Group: Asia Report No: 97, Kyrgyzstan: After the Revolution, 4 May 2005, s. 19

Kırgızistan'da, 2005 yılından bu yana, meydana gelen siyasi çalkantılar göz önüne alınırsa, bu modelin söz konusu ülkedeki sonuçları karışık olmuştur.¹⁴⁵ Renkli devrimler için “sözde” ifadesini kullanan Alexander Wolters, Kırgızistan'ın devrimden sonra demokrasiye daha çok yaklaştığını savunmaktadır.¹⁴⁶ Kırgızistan'daki sivil devrim, rejimin şeklini değil, sadece rejimi değiştirmiştir ve Batı yanlısı elit kesimin başa geçmesinden başka yeni bir şey getirmemiştir.¹⁴⁷

Demokratikleşme, demokrasi ihracı veya dünyayı demokratik değerlerle donatma çabaları kapsamında, Avrasya coğrafyasında meydana gelen renkli devrimlerin gerçekleştirilmesinde, akademisyenlerin rolüne de değinmek gerekmektedir. Özellikle bazı Batılı yazarın konuyla ilgili çalışmaları okunduğunda, adeta bir ‘demokratik devrim gerçekleştirme kılavuzu’ mahiyetinde olduğu görülecektir. Bir başka ifadeyle, bazı yazarlar, halk nasıl galeyana getirilebilir, demokratik yollarla iktidarlar nasıl devrilir sorularına cevap vermeye çalışırken, bir ülkede devrim yapmak isteyenler için sistematik veya metodolojik stratejiler geliştirme anlamında rehber hazırlamaktadırlar. Bu noktadan bakıldığında, bundan sonraki süreçte de başka ülkelerde devrim gerçekleştirilmesi için teorik yol ve yöntemlerin güçlendirilmekte olduğu söylenebilir.¹⁴⁸

Türk Cumhuriyetlerinde sivil özgürlükler ve siyasi katılımın azlığı özellikle siyasete katılımları kısıtlanmış olan kadınlarla ilgili daha belirgindir. Ekonomideki sorunlar ve gelir dağılımındaki dengesizlik sonucunda, kadınlar artan oranlarda eğitim imkanlarından yararlanamamaktadırlar. Geçiş sürecindeki ülkelerde, resmi olmayan kaide ve kuralların da geçerli olması ve cinsiyet ayrımı gözetilmesi sonucunda, kadınların toprak ve diğer ekonomik kaynaklara olan erişiminin kısıtlı olduğu görülmektedir. Bunların yanında, bölgede kadınlara yönelik cinsel istismar ve kadın kaçakçılığının alarm düzeyine ulaştığı görülmektedir.¹⁴⁹ Muhafazakâr ve ataerkil toplum yapısına sahip olan geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetlerinde, kadınlar erkeklere nazaran daha çok olumsuz yönde

---

¹⁴⁵ Bunce, ve Wolchik, *International Diffusion and...* a.g.m., s. 291.

¹⁴⁶ Wolters, a.g.m., s.1.

¹⁴⁷ Chaulia, a.g.m., s.12.

¹⁴⁸ Söylenen nitelikte içeriği olan çalışmalara bazı örnekler: Karatnycky, A. ve Ackerman, P., *How Freedom Is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy*, *The International Journal of Non-for-Profit Law*, Cilt.7, Sayı.3, Haziran 2005. ss. 47-60.; Herd, G. P., *Colorful Revolutions and the CIS: “Manufactured” Versus “Managed” Democracy?*, *Problems of Post-Communism*, Cilt.52, Sayı.2, Mart/Nisan 2005.; Bunce, ve Wolchik, *Bringing Down Dictators...*

¹⁴⁹ Swanström, Cornell, ve Tabyshalieva, a.g.m., s.10, 14.

etkilenmişlerdir: Kadınlarda işsizlik oranı daha çokken, eğitimde daha düşüktür.¹⁵⁰

Genel olarak STÖ'leri inceledikten sonra, azınlıklar konusuna geçebiliriz. Türk Cumhuriyetlerindeki en büyük azınlık grup Ruslardır. 1991'den bu yana, Türk Cumhuriyetlerindeki toplumsal eğilimler Rus taraftarlığı şeklinde olmamakla beraber, bu ülkelerde yaşayan Ruslar keyfi veya irrasyonel davranışlara maruz kalmamışlardır¹⁵¹. Buna karşılık, Cumhuriyetlerdeki Ruslar kendilerini hâlâ "üst sınıf" olarak görmeye devam etmektedirler. Bundan dolayı, bölge dillerini öğrenmeye direnen Ruslar, birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar.¹⁵²

Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Ruslar, demokratikleşme açısından ironik bir durum ortaya koymaktadır. Demokrasi ve insan hakları baskısı yapan ABD ve Batı'dan uzaklaşan bu ülkeler Rusya'ya yakınlaşırken, karşılarında, aslında demokrasinin gereklerinden olan, Rus azınlık haklarını güvenceye alma yönünde Rusya'nın duruşuyla karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda, Özbekistan Batı'nın demokratikleşme yönündeki baskısı karşısında Moskova ile yakınlaşmak zorunda kalınca, 2005 yılında Rusya ile stratejik işbirliği antlaşması imzalamış ve Rus dilinin ülkedeki kullanım alanları genişletilerek Rus klasikleri tekrar okutulmaya başlanmış ve ülkede Moskova Devlet Üniversitesi'nin fakülteleri açılmıştır. Kırgızistan Rus azınlıkların hakkını korumadan, Rusya'nın desteğini kazanmanın zor olduğunu anlamış ve Rusya'dan daha çok ekonomik yardım celbetmek için Moskova yanlısı politika izleme ve ülke içindeki Ruslar üzerindeki baskıyı azaltma politikası benimsemiştir. Azınlıkların hakları büyük ölçüde devlet tarafından korunan Kazakistan'da, resmi dil olan Kazakçanın yanında Rusça'nın kullanımına da ciddi bir kısıtlama getirilmemekte ve okullardaki eğitim Rusça ve Kazakça yapılmaktadır.¹⁵³

Türk Cumhuriyetleri içinde Rusya ile çifte vatandaşlık anlaşması olan tek ülke konumundaki Tacikistan, ekonomik sorunların çözümünde ümidini Moskova'ya bağladığı için, Rusça'nın kullanımı ile ilgili değişiklikler yapmıştır. Rusların durumunun diğer Türk Cumhuriyetlerine kıyasla en kötü olduğu Türkmenistan'ın, ancak 2003 yılında Rusya ile 25 yıllık doğalgaz anlaşması imzaladığı sırada çifte vatandaşlık uygulamasını

¹⁵⁰ Collins, a.g.m. s.6-7.

¹⁵¹ Nisman, D., Ethnic Minorities Suffer in Central Asia, Prism, Cilt.1, Sayı.15, 1995, s.7.

¹⁵² Kamalov, İ. Eski Sovyet Vatandaşları: Yeni Rus Azınlıklar", Stratejik Analiz, Ankara, Nisan 2007, s.51.

¹⁵³ Kamalov, a.g.m., s.51-57.

kaldırabilmiş olması manidardır. Azerbaycan'da ise gerek ekonomik şartların iyi oluşu ve Rusların bir sorunla karşılaşmayıp baskı görmüyor olmaları Rusya ile bu anlamda bir sürtüşmeye sebebiyet vermemektedir. Özetle, bir taraftan özellikle Batı ile araları bozulan cumhuriyetler, Rusya alternatifine dayanma mecburiyetleri nedeniyle ülke içindeki Ruslara karşı izledikleri politikaları yumuşatmak zorunda kalırken; diğer taraftan da Rusya, cumhuriyetlerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi için Rus azınlık haklarının korunması şartını öne sürmektedir.¹⁵⁴

Türk Cumhuriyetlerinde, değişimin kolay olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu ülkelerden yönetim kadrosunda kayda değer bir değişiklik meydana gelen iki ülke Tacikistan ve Kırgızistan'dır. Her iki ülkede de, söz konusu değişim zor kullanılarak meydana gelmiştir. Bölgenin siyasi değişim anlamındaki eğilim veya hızını buradan da tahmin etmek mümkündür.¹⁵⁵ Diğer yandan, örneğin bir Özbek veya bir Türkmen olmak özgürlüklerden feragat anlamına gelse de, düzen ve güvenlik sağlama kapasitesine sahip olan bir devlete bağlı olmak anlamına gelmektedir.¹⁵⁶ Bu da bize, bölgede demokrasinin olmazsa olmazı olan *demos*'un var olmadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, demokrasi verilmez, alınır; fakat uğrunda savaşılmaması gerekir. Ne var ki, Türk cumhuriyetlerinde halkın geneli bu mücadeleyi vermeye hazır görünmemektedirler. Yıllarca, komünizmin baskıcı siyaseti altında sindirilmiş olmanın yanında; *demos*, ileride de inceleyeceğimiz gibi, tercihlerini boyların kolektif iradesinin emrine vermiş durumdadır.

Muhalefet

Genel olarak cumhuriyetlerdeki siyasi akımlar, bölgesel ve uluslararası konjoktürün da etkisiyle, mevcut iktidar etrafında kümelenip rejimi devam ettirmek isteyen statükocular veya varlıklarını bölgesel/global güçlerin işbirliğiyle ve bu mercilerin semsiyesi altında devam ettiren değişim yanlısı muhalif gruplar olarak ikiye ayrılmıştır. Cumhuriyetlerdeki muhalefet cereyanları, yurt dışındaki ilk yıllarından itibaren Batılı devletlerden destek arayışlarına girmişlerdir. Örneğin, diğer muhalif gruplar gibi,

---

¹⁵⁴ Kamalov a.g.m., s.51-57.

¹⁵⁵ Swanström, Cornell, ve Tabysaliev, a.g.m., s.10.

¹⁵⁶ Fairbanks, a.g.m., s.53.

Özbekistan Erk partisinin sürgündeki Genel Başkanı olan Muhammed Salih, AB ülkelerinde aktif temaslarda bulunmuş ve bölgeye yapılacak yardımların demokratikleşme şartına bağlanmadığı takdirde, söz konusu yardımların baskıcı rejimlerin daha da güçlenmesinden başka bir işe yaramayacağını altını çizmiştir.¹⁵⁷

Türk Cumhuriyetlerinde muhalefetin durumuna genel olarak bakıldığında ülkeden ülkeye farklılık arz eden bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkmenistan'da, önce Niyazov şimdi de Kurbankuli Berdimuhammedov'un kişi kültü çevresinde şekillenen otoriter tek partili rejim hiçbir gerçek veya sanal muhalif sese izin vermemektedir. Faaliyetlerini sürgünde devam ettiren Türkmen muhalefeti, birlikte hareket etmek amacıyla 29 Eylül 2003 yılında Prag'da ortak bir cephe oluşturma kararı alarak Türkmenistan Demokratik Güçler Birliği adı altında yeni bir oluşum başlatmışlardır. Ancak, bir ölçüde rejim üzerindeki uluslararası baskıları artırmaya yönelik etkili bir pozisyon oluşturmak dışında, kısa ve orta vadede, söz konusu muhalefet hareketinin Türkmenistan yönetimini bertaraf edebilmesi çok zor görünmektedir.¹⁵⁸

Özbekistan'da ise, muhalefetin Türkmenistan'a nazaran daha hareketli olduğu ve muhaliflerin her türlü baskıya rağmen yer yer seslerini yükseltebildikleri söylenebilir. Ancak, Özbekistan'da, görünüşte çok partili gerçekte Kerimov'un yegane belirleyici olduğu bir siyasal sistem vardır. Kerimov'un aldığı kararları onaylama mercii olmaktan öteye gidemeyen Oliy Majlis'te (meclis) Halk Demokratik Partisi ile hükümet yanlısı partiler yer almaktadır. Bununla birlikte, muhalefetin şiddetle bastırıldığı, sınırlı da olsa özgür bir basın varlığından bahsetmenin mümkün olmadığı Özbekistan'da, ERK, Birlik, Ozod Dehkonlar gibi siyasal partilerin varlığını hissettirdiği ve Hizb-ut Tahrir gibi İslami hareketlerin yeraltından da olsa faaliyetlerini devam ettirerek önemli bir kesime ulaştığı bilinmektedir. Kırgızistan devriminden sonra, Özbekistan'daki Özgür Çiftçiler muhalefet partisinin lideri Nigora Hidoyatova, gençlik hareketleriyle işbirliği içinde olduklarını belirterek ülkede yapılacak bir çiftçi devrimine atıfta bulunmuştur. Bunlara Andican olayları da eklenince, hükümetin tedirgin olması için sebepler kuvvetlenmiş ve muhalefete yönelik baskı giderek artırılmıştır.¹⁵⁹ Bunun yanında, Özbekistan'daki muhalefet hareketinin Türkmenistan muhalefeti gibi ortak bir cephe oluşturması zor

¹⁵⁷ Erol, a.g.m., s.51-53.

¹⁵⁸ Demirtepe, a.g.m., s.132-134.

¹⁵⁹ Afzal, A., "Security in CIS: Implications of the 'Colour Revolutions'", http://www.issi.org.pk/journal/2005_files/no_3/article/a5.html (27.06.2008)

görülmektedir.¹⁶⁰

Çoğulculuğu ve siyasal sisteme katılımı sınırlayan bir kontrol mekanizmasına sahip olan Kırgızistan ve Kazakistan'da ise, bütün insan hakları ihlalleri ve baskılara rağmen, Türkmenistan ve Özbekistan'dan farklı olarak, siyasal sistemde muhalefete de yer veren, kısmen daha açık rejimler vardır. Kırgızistan'da çoğu gerçek muhalefeti temsil eden birçok siyasal parti mevcut olup; baskılar var olmakla beraber, muhalefetin hem siyasal alanda hem de medyada faal olduğu görülmektedir. Ancak, özellikle devrim öncesi dönemde yaşanan seçimlerdeki hileler, muhalefete yönelik baskı politikaları, muhalif basına yönelik sindirme operasyonları gibi hususlar, bağımsızlığının ilk yıllarında "Orta Asya'nın demokrasi adası" diye bilinen Kırgızistan'ın imajını oldukça zedelemiştir. Muhalefetin oldukça güçlü olduğu Kazakistan'da dağınık halde bulunan muhalif gruplar daha etkili bir muhalefet yürütebilmek amacıyla birleşerek Demokratik Güçler Koordinasyon Konseyini kurmuşlardır. Ancak ifade edilmelidir ki, kurulu düzen iktidarı muhalefetle paylaşma noktasında pek niyetli görünmemektedir.¹⁶¹

Azerbaycan'da İlham Aliyev iktidara geldikten sonra iktidar içindeki çıkar ve güç merkezleri birbiriyle kıyasıya mücadele ederken, muhalefet partileri bir araya gelmeyi başararak Azaldık ve Yeni Siyaset olmak üzere başlıca iki seçim bloğu oluşturmuşlardır.¹⁶² Azerbaycan'da, hükümetteki yolsuzluklara karşı ortaya çıkan Yoks (Yox) isimindeki grubun yöneticileri, Azerbaycan'daki bütün hükümet sisteminin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁶³

Türk Cumhuriyetlerindeki muhalif gruplar, 11 Eylül saldırısından sonra bölgeye yerleşme yönünde siyaset takip eden ABD ve dikkatlerini bölgeye yönelten Batı dünyasını bir fırsat telakki etmişler ve ülke içindeki ve dışındaki faaliyetlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede, yurt dışında meşruluk ve ülke içinde kitlesel destek ve etkinlik kazandırma stratejisi takip ederek, bölgeyi ve bölge liderlerini dünya gündeminde tutma politikası gütmeye başlamışlardır. Bu minval üzere, muhalif hareketler öncelikle ülke içinde kendi aralarında bir birlik oluşturma, ardından da bölgesel düzeyde daha geniş

---

¹⁶⁰ Demirtepe, M. T., "Demokratik Devrimler" "Sürekli Devrim" in Bir Parçası mı?: Gürcistan ve Ukrayna Olaylarının Orta Asya'da Yansımaları", Stratejik Öngörü, Cilt.1, No.4, Ocak 2005 s.132-134

¹⁶¹ Demirtepe, a.g.m., s.133-136.

¹⁶² Ağacan, a.g.m., s.32.

¹⁶³ Afzal, A., Security in CIS: Implications of the 'Colour Revolutions', http://www.issi.org.pk/journal/2005_files/no_3/article/a5.html (27.06.2008)

boyutlu bir işbirliği süreci içine girmişlerdir.¹⁶⁴

Aynı hedefleri paylaşan muhalifler, Özbek, Kazak ve Türkmen grupların öncülüğünde 2002 yılında Berlin’de, yeni bir oluşumla, daha organize bir şekilde hareket edeceklerini ve ortak bir siyasi cephe oluşturulabileceklerini açıklamışlardır. Söz konusu açıklamanın 6-10 Temmuz 2002 tarihinde Berlin’de gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) 11. Yıllık Asamble toplantısı öncesinde yapılmış olması bu süreçte önemli bir kilometre taşı oluşturmuştur.¹⁶⁵ Örneğin, aralarında Türkiye’deki Türkmenistan büyükelçiliğinden bir büyükelçi ve bir müsteşarın da bulunduğu yurt dışındaki Türkmen diplomatların birer birer muhaliflerin saflarına katılmasıyla yeni bir evreye girmiş ve harekete sonradan katılan muhaliflerle yurt dışındaki muhalif kadrolar güçlenmeye başlamıştır.¹⁶⁶

Türk Cumhuriyetlerinde halk kitleleri bazıları yaşlanmış olan ‘ebedi’ liderlerden bıkmış durumdadırlar. Ayrıca, Kırgızistan devriminde de görüldüğü gibi, değişim yönünde kamuoyu-halk etkeninin önemli olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁷ Bu durumda, bölgedeki muhalefetin mevcut rejimleri değiştirme veya Kırgızistan’daki gibi devrim gerçekleştirme ihtimali nedir?

Bölgede devrim ihtimallerini inceleyen Mark N. Katz’ın değerlendirmelerine göre, Bir ülkede, halk daha önce siyasi özgürlük veya ekonomik refahın tadını almış ve daha sonra bu durum ortadan kalkmışsa, devrim ihtimali artar. Bu anlamda, Kırgızistan bağımsızlığının ilk yıllarında siyasi özgürlük yaşayıp sonra tedricen siyasal baskıya maruz kaldı ve nihayetinde devrim gerçekleşti. Diğer ülkeler, özlemini duyacakları bir siyasi özgürlük yaşamamışlardır. Türkmenistan ve Kazakistan’daki rejimlerin, petrol ve doğal gaz fiyatlarının artmasıyla elde edilen ekonomik refahı, fiyatların düşmesi veya farklı bir sebeple kaybetmeleri durumunda Kırgızistan’dakine benzer bir durumla karşı karşıya kalma ihtimalleri bulunmaktadır. Benzer bir şekilde, her ülkede, devlet bir sosyal sınıftan gelen siyasi bir kadro tarafından yönetilmektedir ve eğer devletin çıkarları, söz konusu bu siyasi elit grubun çıkarlarıyla ters düşerse, yönetenler devrimle iktidardan uzaklaştırılabilir. Aynı şekilde, yöneten grubun içinden yolsuzluğa karışmış olanlarla bu yolsuzluğun üzerine

---

¹⁶⁴ Erol, a.g.m., s.54.

¹⁶⁵ Erol, a.g.m., s.53.

¹⁶⁶ Erol, a.g.m., s.54.

¹⁶⁷ Kamalov, a.g.m., s.95.

giderek elit olmayanların da desteğini alıp iktidara gelmek isteyenler arasındaki mücadelede, devrimle neticelenebilir. Yazar, bu yaklaşımın Kırgızistan'daki devrimi çok iyi açıkladığını savunmaktadır.¹⁶⁸

Muhalefet hareketlerinin umutla, iktidarların ise tedirginlikle izlediği Avrasya'da meydana gelen renkli devrimler süreci Kırgızistan dışında bölgede demokratik devrimlere yol açarak yayılması, şartların henüz olgunlaşmamış olması nedeniyle zor görünmektedir.¹⁶⁹ Kırgızistan'dan sonra, diğer Türk Cumhuriyetlerinde demokratik devrim oluşabilmesinin zor olmasında çeşitli sebepler vardır. Her şeyden önce, böyle bir devrimin söz konusu olabilmesi için, demokrasinin kurumsal anlamda kısmen de olsa işlemesi, muhalefetin açıktan mücadele yürütebiliyor olması, parlamentolarda muhalefetin yer alması, basınının nispeten özgür olması gerekmektedir. Kırgızistan'da, Gürcistan ve Ukrayna'daki kadar olmasa bile, sayılan şartların diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran bir ölçüde mevcut olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki iktidarların, muhalefetin yönlendirdiği kitlesel tepkiyi kontrol edebilecek mekanizmalara da sahip olmadığı görülmüştür. Diğer Cumhuriyetlerde sistemin toplumu, dolayısıyla muhalefeti, kontrol açısından etkili olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, demokratik devrim için, başta ABD olmak üzere, Batı'nın muhalefet hareketlerine retorikle sınırlı kalmayan desteği ile Batılı STÖ'lerin yerli sivil toplum kuruluşları ve muhalefet hareketleri ile işbirliği içinde olması da önemlidir.¹⁷⁰

Sırbistan, Gürcistan ve Ukrayna'daki renkli devrimleri inceleyen Michael Faul, bu ülkelerde devrimin başarılı olmuş olmasında, tam otoriter değil yarı-otoriter rejimlerin varlığı; istenmeyen yöneticiler; binlerce göstericiyi mobilize edebilecek birleşik ve organize olmuş bir muhalefet; seçimlere hile karıştırıldığını vatandaşlara hızlı bir şekilde duyuracak bir medya ve rejimin zor kullanabilen organları arasında bölünme gibi ortak özelliklerin varlığını gözlemlemiştir.¹⁷¹

Mark N. Katz'ın değerlendirmesine göre, renkli devrim gerçekleşen ülkelerde, a) demokratik muhalefet hareketi, b) otoriter fakat böyle bir hareketi şiddetle bastırmaktan

---

¹⁶⁸ Katz, Will there be revolution..., s.130-131, 134.

¹⁶⁹ Demirtepe, a.g.m., s.132.

¹⁷⁰ Demirtepe, a.g.m., s.136-137.; Kırgızistan dışındaki Türk Cumhuriyetlerinde devrim ihtimalleri için bkz: Erol, a.g.m., s.51-62.

¹⁷¹ McFaul, M. "Transitions from Postcommunism" Journal of Democracy, Cilt.16, Sayı.3 Haziran 2005. s.7.

imtina eden veya gücü yetmeyen bir rejim ve c) demokratik muhaliflerle birlikte halk kitlelerini bir anda ateşleyen tartışmalı seçim veya benzeri bir olgunun varlığı üç ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, demokratik devrimin gerçekleşmesi için, gerçekten birer gereklilik olan bu hususiyetler, Kırgızistan'da mevcuttu. Cumhuriyetlerde, bu şartlardan birincisi olan muhalefetin var olduğunu, tartışmalı seçimler gibi, Özbekistan'da Mayıs 2005'te yaşanan hükümet karşıtı Andican olaylarına benzer bir hadisenin de halkı alevlendirmeye kâfi olabileceğini savunan Katz, Kırgızistan haricindeki bütün ülkelerin bir kitlesel hareket olduğu takdirde şiddete başvurmaktan geri durmayacaklarını gösterdiklerini söylemektedir.¹⁷² Avrasya'daki renkli devrimlerin, Sovyet mirasının bir sonucu olduğunu söyleyen Amina Afzal ise, Sovyet sonrası ülkelerde yaşayan halkların yolsuzluk, baskı ve ekonomik durgunluktan duyduğu usanca işaret etmektedir.¹⁷³

Komünizm dönemde benzer tecrübeler yaşamış olduklarından Sovyet sonrası ülkelerde liberal olmayan liderlerin benzer stratejiler takip ettiğini düşünen muhalif hareketler bu yönetimler aleyhinde yürütülecek mücadelenin aynı olacağını düşünmüşlerdir. Buradan da, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde, devrim gerçekleşen ülkelerde muhalif hareketlerin tatbik ettikleri stratejiler uygulandığı takdirde sonuçların alınabileceği varsayılmaktadır.¹⁷⁴

Türk Cumhuriyetleri incelenirken muhalefet hareketleri hakkında akılda tutulması gereken önemli bir husus da, devlet mekanizmasının içinde olup bir şekilde sistemin dışında kalan kişilerin de söz konusu muhalif hareketlerin içinde yer almasıdır. Sovyet nomenklatura geleneğinden olan bu kişiler, bir şekilde sistemin dışında itildiklerinden muhalif kampa katılmışlardır. Dolayısıyla, bu kişiler çoğu zaman kaynakların adaletsiz dağılımına ve rejimin çarpıklığına karşı çıkan demokrasi yanlısı ve liberal değerleri savunan kişiler olmayıp, çarkın dışına çıkarıldıkları için kerhen muhalefette yer alan şahıslardır. Bu durumda, eğer günümüzde muhalefette yer alan bazı kişiler Cumhuriyetlerde iş başında olsaydı, siyasal rejimlerin şekli çok farklı bir tablo arz etmeyecekti. Elbette ki, bu açıklama muhalefette yer alan bütün fertler için geçerli

---

¹⁷² Katz, *Revolutionary Change in...*, s.160.

¹⁷³ Afzal, a.g.m.

¹⁷⁴ Bunce, ve Wolehik, *International Diffusion and...*, s.297.

değildir.¹⁷⁵

Ekonomik Durum ve Demokratikleşme

Ülkeden ülkeye farklılıklar arz etse de, genel anlamda, 1991'den beri Türk Cumhuriyetlerindeki ekonomik durum, özellikle ortalama fertlere olan sonuçları bakımından, negatif olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁶ Türk Cumhuriyetlerindeki rejimler, büyük ölçekli sanayinin hala devlet elinde olması gerektiği kanaatindedirler. Gerçek anlamda özelleştirme sınırlı olduğundan, büyük ölçekli sanayilerin çoğu yetersiz kalmakta, yarım kapasite çalışmakta ve devlet bütçesine yük teşkil etmektedir. Küçük ve orta ölçekli sanayide özelleştirme olmuş olmakla beraber, üretim hacmi anlamında küçüktürler.¹⁷⁷ Türk Cumhuriyetleri ile ilgili resmi istatistikler birçok 'insani' fenomeni ise içermemektedir.

Genel olarak bakıldığında, Kırgızistan haricindeki Cumhuriyetlerde, toprak reformu ve toprak özelleştirmesi gerçekleşmemiş ve toprak devlet tarafından işletilmektedir. Halkın çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı ülkelerdeki çiftçiler devletten toprak alımı noktasında zorlanmakta, toprak almayı başaran az kesim de toprağı işleme noktasında devlet kotasıyla ve mahsullerini satma veya ihracında devlet kontrolüyle karşılaşmaktadır. Sadece Kırgızistan'da 1996 yılından beri daha liberalleştirilmiş olan toprak sisteminin ekonomik gelişmeyi hızlandırdığını söyleyebiliriz.¹⁷⁸ Özetle, bölgenin genelindeki küçük çiftçiler güçsüz konumda olup, toprağın büyük bir bölümü dar bir kesim tarafından kontrol edilmektedir.¹⁷⁹

Sovyetler Birliği döneminde, özellikle 1970'lerden itibaren, bölgede okuryazarlık oranının yüksekliği, sağlık sektörünün gelişmişliği, iktisadi modernizasyon ve kısmen de olsa eşit hayat standardından bahsedilebilir.¹⁸⁰ Dolayısıyla, halk uzun yıllar boyunca komünist sistemdeki eşitliğe alışmış olduğundan, bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan

---

¹⁷⁵ Benzer bir görüş için bakınız. Alkan, a.g.m. s. 16

¹⁷⁶ Collins, a.g.m.

¹⁷⁷ Collins, a.g.m. s.4-5

¹⁷⁸ Collins, a.g.m.

¹⁷⁹ Swanström, Cornell, ve Tabysalieva, a.g.m., s.27.

¹⁸⁰ Collins, a.g.m., s.2.

sosyo-ekonomik eşitsizlik endişe oluşturmaktadır. ¹⁸¹ Özbekistan dünyada pamuk ihracatında ikinci sıradadır ve önemli bir yağ ve altın üreticisidir. Ancak, üretim, fiyat, ihracat ve döviz üzerinde sıkı kontrol ve sübvansiyonlarla hala Sovyet tipi merkezi ekonomik sistemi sürdürmekte ve bağımsızlığından bu yana gelir dağılımındaki eşitsizlik keskin bir şekilde artmaktadır. Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olan Kırgızistan piyasa ve toprak reformu hususunda hızlı hareket etmiştir. Fakat 2004 yılında işsizlik oranı %18 olarak tahmin edilen ülkedeki ekonomik reform süreci Mart 2005'teki siyasi devrimle sekteye uğramıştır. Cumhuriyetler içinde en fakir ekonomiye sahip olan Tacikistan'da halkın %60'ı aşırı fakirlikte yaşamakta olup 2004 yılında işsizlik oranı %40 olarak tahmin edilmiştir.¹⁸²

Türkmenistan'da, milli servet, çölün ortasında suni göl inşası gibi milyonlarca dolarlık sembolik inşaatlar ve gösterişe dönük spekülâtif projelere harcanmaktadır.¹⁸³ Kazakistan'da bağımsızlığın hemen sonrasındaki iktisadi liberalizasyon bazı sıkıntılara yol açmış, ancak yapılan altyapı reformları ve petrol fiyatlarındaki artış sonucu, ilerleyen dönemlerde içeride istikrar ve ekonomik ilerleme kaydedilmiştir.¹⁸⁴

Reform sürecinde, Türk Cumhuriyetleri kendi hazine sistemlerini kurmuş olmakla beraber, sistemlerinin gelişmişlik seviyeleri arasında farklar da bulunmaktadır. (Tablo-2'ye bakınız.) Bu çerçevede, Kazakistan kurduğu gelişmiş harcama denetim sistemi ile cumhuriyetler arasındaki en gelişmiş hazine sistemine sahipken, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan hazine sistemleri de kurulmuş ve hazine tek hesap sistemine geçmiş bulunmaktadırlar. Son olarak, diğer cumhuriyetlerin gerisinde bulunan Tacikistan, aradaki farkı hızla kapatmaktadır.¹⁸⁵

---

¹⁸¹ Collins, a.g.m., s.5.

¹⁸² Ahrari E., Countering the Ideological Support for HT and the IMU: The Case of the Ferghana Valley, George C. Marshall: European Center for Security Studies, Sayı.3, Germany, Ekim 2006, s. 5.

¹⁸³ Swanström, Cornell, ve Tabyshalieva, s.8.

¹⁸⁴ Cornell, a.g.m., s.268.

¹⁸⁵ Potter, B. H. Ve Diamond, J., Building Treasury Systems, Finance & Development, Cilt.37, Sayı.3, Eylül 2000, s.12.

Tablo-2 Hazine Sisteminin Kalitesi

Çok İleri	Oldukça İleri	İyi	Sınırlı ilerleme	En az gelişmiş
Kazakistan	Azerbaycan Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Özbekistan

Tacikistan ve Kırgızistan ekonomik, kurumsal ve jeopolitik açıdan zayıf; doğal kaynaklar bakımından diğer cumhuriyetlere nazaran daha fakir; resmi ekonomileri tarıma, gayri resmi ekonomileri ise kaçakçılık ve eroin ticaretine dayanmakta olan ülkelerdir. Diğer cumhuriyetlerle kıyasla, bu ülkelerin baskı ve kontrol mekanizması güçlü olmadığından birinde iç savaş diğerinde ise devrim yaşanmıştır. Yolsuzluk ve organize suç örgütleri devletin halkla bütünleşmesini ve meşruiyet kazanmasını engellemektedir. Bu ülkelerde güvenlik ve adaletin her zaman devletin elinde olmadığı, önemli pozisyonlarda ve bütün bölgelerde görev yapanların organize suç şebekelerinin etkisi altında olduğu ve hatta Kırgızistan devriminin organize suç şebekeleri tarafından finanse edildiği iddia edilmektedir.¹⁸⁶

Tablo-3 Demokratikleşmeye Geçiş Verileri 2007¹⁸⁷

Ülkeler	Büyük Çaplı Özelleştirme	Küçük Çaplı Özelleştirme	Fiyat Liberalizasyonu	Rekabet Politikası	Genel Altyapı Reformu
Azerbaycan	2,00	3,67	4,00	2,00	2,00
Kazakistan	3,00	4,00	4,00	2,00	2,67
Kırgızistan	3,67	4,00	4,33	2,00	1,67
Tacikistan	2,33	4,00	3,67	1,67	1,33
Türkmenistan	1,00	2,00	2,67	1,00	1,00
Özbekistan	2,67	3,33	2,67	1,67	1,67

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) demokrasiye geçiş sürecindeki ülkelerin, çeşitli parametreler altında, demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak

¹⁸⁶ Swanström, Cornell, ve Tabyshalieva, a.g.m. s.16, 18, 21, 36, 37.

¹⁸⁷ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (ERBD): <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm> (03.07.2008).

ekonomi alanındaki serbestleştirme reformlarını 1 ile 4+ rakamları arasında puanlamaktadır. Tablo-3'te de görüldüğü gibi, , serbestleşmede kaydedilen ilerleme arttıkça ülkelerin puanları yükselmektedir. Bu anlamda, en çok serbest piyasa ekonomisine intibak sağlayan ülkenin Kazakistan olduğunu, ekonomisini piyasa şartlarına en az uyumlu hale getiren ülkelerin ise Türkmenistan ve Özbekistan olduğunu görüyoruz.

Türk Cumhuriyetleri, genel olarak reformların uygulamasında, demokratikleşmede ve piyasa ekonomisine geçişi hususlarında, diğer eski komünist cumhuriyetlere nazaran en başarısız ülkeler olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonraki ilk 10 yılda Rusya, Doğu Avrupa ve Kafkaslar gelişmeye başlarken Türk Cumhuriyetlerinde, genel anlamda, düşüş gözlenmiştir.¹⁸⁸ Cumhuriyetlerde kişi başına düşen gelirin 500-1000 dolar arasında olduğu ve henüz bir kalkınma sürecine girilmediği göz önüne alınırsa, başarılı bir liberalleşmenin her zaman kalkınmayı beraberinde getireceğini varsaymanın doğru olmayacağını ileri süren Erol Karabaş, küreselleşme süreciyle beraber ekonomik ve siyasal açıdan kaçınılmaz olarak liberalleşen devletlerin iç işlerini düzenlemede ve sosyopolitik yapılarını şekillendirmede *görelî özerkliklerini* kaybedecekleri ve dış etkilere açık hale geleceklerini ifade etmektedir.¹⁸⁹ Fakat, unutmamalıdır ki, cumhuriyetlerde ekonomik durumun kötü olmasını ekonomik liberalleşmenin bir sonucu saymak güçtür. Çünkü bu ülkelerde henüz başarılı bir liberalleşme gerçekleştirilmiş değildir. Yine, siyasi ve ekonomik açıdan liberalleşen devletlerin dış etkilere maruz kalacağını düşünürken, liberalleşmeyen, otoriterliği tercih eden ülkelerin ne derecede dış etkilerden azade olabildikleri meçhuldür.

Doğrudan yabancı sermaye (DYS) açısından, en çok yatırım gerçekleştirilen ülke Kazakistan, en az yatırım çeken ülke ise Tacikistan ve Özbekistan'dır. Her ne kadar doğal kaynaklarındaki zenginlik dolayısıyla, DHS anlamında Türkmenistan Kırgızistan'ın üzerinde görülse de, genel olarak DHS'nin demokratikleşme süreciyle paralel gittiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki, piyasalar şeffaf ve serbest hale getirildikçe DHS oranı yükselmektedir. Tablo-4'te de görüleceği üzere, Türk Cumhuriyetlerindeki yabancı yatırımları istikrarlı bir grafik çizmemekte, dalgalı bir seyir izlemektedir. Bunda da, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın etkili olduğunu söylemek mümkündür.

---

¹⁸⁸ Collins, a.g.m., s.2

¹⁸⁹ Kurubaş, a.g.m., s.126.

Tablo-4 Türk Cumhuriyetlerinde Doğrudan Yabancı Sermaye - (Milyon ABD Doları)¹⁹⁰

Ülkeler	2004	2005	2006	2007	2008	Kümülatif DYS Akışı 1989-2007	DYS Akışı/pc 1989-2007
Azerbaycan	2.351	458	-1.301	-5.201	-1.997	3.784	451
Kazakistan	5.436	2.123	6.630	5.100	4.680	35.868	2.329
Kırgızistan	132	43	182	224	167	977	190
Tacikistan	272	55	66	70	80	685	102
Türkmenistan	354	418	731	804	820	3.928	604
Özbekistan	187	88	195	262	311	1.618	62
Toplam	8.861	3.442	6.792	1.584	4.750	48.269	430

Makroekonomik anlamda, en başarılı reformlar Kazakistan'da, bir ölçüye kadar Kırgızistan'da, az oranda da Tacikistan, Azerbaycan ve Özbekistan'da gerçekleştirilmişken, Türkmenistan'ın durumu yeterince veri elde edilemediğinden anlaşılamamaktadır. Bu ülkelerdeki kısmi makroekonomik gelişmelerin, ticareti geliştirme ve özellikle KOBİ'ler gibi mikro ekonomik düzeyde de gerçekleştiğini söyleyebilmek zordur. Bu alanda başarılı reformların yapılabilmesi için, düzgün işleyen devlet kurumları, hukuka dayalı devlet düzeni, gerçek anlamda kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, vatandaşların adalet önündeki eşitliği, hukuki kültürün geliştirilmesi ve kanunları görmezden gelmenin bertaraf edilmesi gibi adımların atılması şarttır.¹⁹¹

Demokrasi mi, İstikrarlı Ulus-Devlet İnşası mı?

Sovyetler Birliğinden önce, modern devlet yapısına sahip olmayan bugünkü Türk Cumhuriyetlerindeki liderler için, bağımsızlıktan sonra ulus-devlet inşa konusu çok kritik bir sorun teşkil ediyordu. Söz konusu devletlerin liderleri bölünme ihtimalleri karşısında

¹⁹⁰ DYS: Ödemekler dengesinde kaydedilen net akış. ERBD: <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>

¹⁹¹ Zhovis, a.g.m., s. 3.

ayrılıkçı unsurları bertaraf etmek, sınırlarının küçülmesine mani olmak ve çok-etnikli, çok-dilli ve farklı inançları paylaşan nüfus içinde meşruiyet sağlayacak gerekli devlet kurumlarını ve belli bir kimlik oluşturmak durumundaydılar.¹⁹² Konuya bu perspektiften yaklaşıldığında, şu iki soru önem kazanmaktadır: Siyasi liberalizasyon istikrara ve sağlıklı üniter devlet inşasına ciddi bir tehdit oluşturuyor mu? Türk Cumhuriyetlerindeki rejimlerin demokrasi için hevesli davranmadıkları ve bu ülkelerde yaşayan halkın Batılı tarzdaki reformlara hazır olmadıkları göz önüne alınırsa, siyasal değişim ne kadar yavaş ilerlemelidir?¹⁹³

Sovyetler Birliğinin çöküşü çok ani ve Türk Cumhuriyetleri için beklenmedik bir anda gerçekleşmiş olmasına rağmen, genel anlamda, bu ülkeler istikrarı koruma noktasında başarılı olmuşlar ve feci sonuçların ortaya çıkmasını engellemişlerdir.¹⁹⁴ İstikrarın sağlanabilmiş olmasında, fertlere eşit haklar ve vatandaşlık bahşeden yurttaşlık temelli milliyetçiliğin (*civic nationalism*) benimsenmesi ve çoğunlukta olan etnik grubun konuştuğu dilin devlet dili kabul edilmesi gibi faktörler etkili olmuştur.¹⁹⁵

Türk Cumhuriyetleri, başka geçiş sürecindeki ülkeler gibi, istikrarı sürdürme ile demokratikleşme ve serbestleşme arasında bir çelişki yaşamışlardır. Bu bağlamda, çoğulculuk, siyasi partiler, medya, ve sivil toplumun diğer unsurlarının ilerlemesini engellemeye çalışmışlardır.¹⁹⁶ Özellikle Kırgızistan'da meydana gelen renkli devrimden sonra, Türk Cumhuriyetleri, iç siyasette farklı bir siyaset benimsemişlerdir. Bu çerçevede, terör eylemlerinde artış beklentisinin sık sık tekrarlanması, ülkede bir iç savaş çıkma ihtimalinin gündemde tutulması, radikal İslam tehdidinin sürekli olarak yenilenmesi, her türlü gösteri ve kitlesel eylemin yasaklanması ve ordunun kitlesel eylemlere karşı silahlandırılması gibi tedbirler almışlardır.¹⁹⁷

Rejimler, içerdeki siyasi değişim sürecini kontrol ederek ülkedeki istikrarı korumayı hedeflemişlerdir.¹⁹⁸ Örnek olarak, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, demokrasinin bir kültür süreci olduğunu ve bölgeye Batı tipi bir

---

¹⁹² Collins, a.g.m., s.2.

¹⁹³ Collins, a.g.m., s.10.

¹⁹⁴ Collins, a.g.m., s.3.

¹⁹⁵ Collins, a.g.m., s.3.

¹⁹⁶ Collins, a.g.m., s.9.

¹⁹⁷ Erol, a.g.m., s.55.

¹⁹⁸ Cornell, a.g.m., s. 267.

demokrasinin ithal edilerek hızla uygulanmaya çalışılmasının bölgedeki istikrarı bozacağına altını çizerek, Kazakların demokrasiye henüz hazır olmadığını, öncelikle ekonomik birlik ve refah sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹⁹

Tablo-5 Mevcut Rejimler Açısından İstikrarı Sağlama ve Demokratikleşme İkilemi

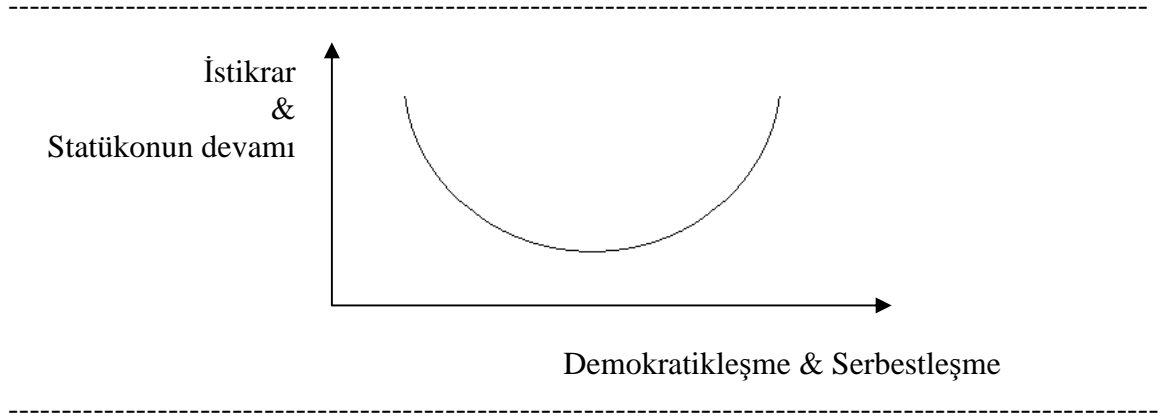
İki Seçenek	Zorluklar	Avantajlar
1- İstikrarı sağlama	<ul style="list-style-type: none"> • Otoriterleşmek kaçınılmazlaşacak. • Rejim meşruiyeti ortadan kalkacak. 	<ul style="list-style-type: none"> • İktidar sağlanacak. • Rant ve imtiyazlar devam edecek. • İstikrarsızlık riski olmayacak. • Düzen içinde ilerlenecek
2- Demokratikleşme	<ul style="list-style-type: none"> • Farklı sesler yükselecek. • Muhalifler güçlenecek. • İktidar tehlikeye girecek. • İstikrarsızlık ihtimali artacak. 	<ul style="list-style-type: none"> • Rejim meşruiyet kazanacak • Halk serbestleşecek

Türk Cumhuriyetlerinin tamamında, ani olarak demokratikleşme süreci hızlandırıldığında, mevcut düzenin taşlarının yerinden oynayabileceği ve dolayısıyla istikrarsızlık ortaya çıkabileceği endişesi vardır. (Grafik-2) Demokratikleşme ile ortaya çıkacak serbestlikle beraber, sistemdeki bir çok çarpık yön meydana çıkacağından, gücü elinde bulunduranlarla düzenin adaletli hale getirilmesini isteyenler arasında belirli bir çatışma söz konusu olacaktır. Bu da, devlet yönetimindeki taşlar demokrasinin gereklerine uygun olarak yerine oturuncaya kadar devam edecektir. Fakat bahsi geçen bu süreçte, kuvvetler ayrılığı, şeffaflık, özgür medya, muhalefet, partiler, seçim ve diğer demokratik unsurlar tedricen devreye girip yerleşeceğinden belli bir noktadan sonra istikrar eğrisi yukarıya doğru yönelecek ve sistem sağlamlaşmaya başlayacaktır. Unutulmamalıdır ki, hiçbir demokratik olmayan rejim lineer bir düzlemde hiçbir problemle karşılaşmadan demokratikleşemeyecektir. Fakat “demokratikleşme istikrarsızlığa yol acar” kaygısıyla sonsuza dek statükoyu sürdürmek de anlamsızdır. Kaynaklar, mevkiler ve güç dengesiz paylaşıldığından, çatışma rekabet olarak ortaya çıkarak istikrarsızlık kaçınılmaz görülmektedir. Fakat burada önemli olan barışçıl yumuşak geçişle taşların dengeli bir

¹⁹⁹ Erol, a.g.m., s.56.

şekilde yerine oturmasını sağlamaktır.

Grafik 2 Demokratikleşme ve İstikrar Arasındaki İlişki

Türk Cumhuriyetlerindeki otoriter yapı içinde, demokratikleşme bir yana, Erol Kurubaş'ın da ifade ettiği gibi, uluslaşma dahi sancılı bir süreçten geçmektedir. Çünkü, yazarın da belirttiği gibi, bu ülkelerde ulusal kimlik demokrasinin askıya alındığı bir süreçte ve farklı kategorilerdeki aidiyet ve sadakatin var olduğu bir zemindeki etnik özellikler temel alınarak inşa edilmeye çalışılmaktadır.²⁰⁰ Ulusların etnik temelli olarak inşa edilmesi, genellikle ulusal entegrasyon başta olmak üzere demokratikleşme, insan hakları, azınlık hakları gibi alanlar açısından bünyesinde önemli sorunlar ve tehlikeler barındırmaktadır. Etnik temelli uluslar, farklılıklara karşı dışlayıcı olduklarından, farklılık içeren devletler ayrımcılık veya asimilasyon politikaları izleyebilmekte, bu da baskıyı, demokrasinin ve insan haklarının ihlalini ve özgürlüklerin ertelenmesini beraberinde getirmektedir. Böyle uluslar, iç ve dış tehditlerle karşı karşıya olduğu varsayımıyla korku üzerine inşa olacağından, en tabii demokratik hakların talebi bile tehdit olarak algılanarak bastırılabilir ve bu rejimlerin söz konusu politik tutumu, zamanla sistemin özünü oluşturma ihtimali taşımaktadır. Neticede ortaya çıkan kısır döngü ise birtakım riskleri de beraberinde getirmekte ve genellikle dış dinamik olmaksızın kırılmamaktadır.²⁰¹

Demokratikleşmenin bir sonucu olarak, dışa açılmanın ulus-inşa sürecini sekteye uğratacağını düşünen yaklaşım, ulusal burjuvazi ve ulusal sanayi oluşup rekabet edebilir hale gelmeden uluslararası şirketler ve bunların mallarının ülkeye akacağını, dış yardım almak için gidilen uluslararası örgütler ülkenin nasıl yönetileceği konusunda reçeteler

²⁰⁰ Kurubaş, a.g.m., s.120, 121.

²⁰¹ Kurubaş, a.g.m., s.120, 121

sunacağını savunmaktadır. Bunun yanında, dil, kültür, gelenek, tarih gibi sosyokültürel ve politik açıdan inşa edilmekte olan ulusal özellikler daha tam pekişmeden yabancı unsurları içereceği, ulusun bireyleri birbirine ve ülkesine bağlılık duymadan dışa açılacağını ve bunun bir neticesi olarak sadakat odaklarının yara alacağını vurgulanmaktadır. Yine bu düşünüşe göre, dışa açılma sonucunda, devletlerin sürekli demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları alanında dış baskılara maruz kalacağını ve sonuçta devlet egemenliğinden feragat etmeyeceği için ulus-inşa etmede iç dinamiklerde var olan problemlerin daha da derinleştirecektir.²⁰² Ne var ki, globalleşen günümüz dünyasında, ulus-inşasını başarma kaygısıyla tamamen içine kapanmak ve kapılarını dünyaya kapatmak deve kuşunun tehlike zamanında kafasını kuma sokup saklanmaya çalışmasından farklı olmayacaktır.

Ulus-inşası açısından, nüfusunun yarısına yakını Rusların teşkil ettiği Kazakistan, önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Geline nokta bakıldığında, Kazakistan yönetiminin, önemli sayıdaki Rus azınlığıyla açık bir çatışma durumuna girmeden, Kazak dil ve kültürünün birincil yere sahip olduğu ve genelde Kazakların hakim olduğu bir ulus-devlet inşa etmeyi başardıkları görülmektedir. Başkent de ülkenin güney doğusundaki Almata şehrinden Rusların yoğun olarak yaşadığı kuzey batı bölgesindeki Astana'ya taşınması ülkenin demografik dağılımını uzun vadede daha dengeli hale getirmeye yönelik önemli adım olmuştur.²⁰³

Kazakistan'ın içinde ulus-inşası çerçevesinde yönetim şeklinin belirlenmesi ile demokratikleşme süreci arasında farklı yaklaşımlar görülmüştür. 1994 yılında iyice aşık hale gelen Cumhurbaşkanı Nazarbayev ile parlamento arasındaki gerginlik 1995 yılında Nazarbayev'in parlamentoyu feshetmesine yol açmıştır. Ülkenin kuzeyindeki Slavlar ve Batısındaki Kazaklar, Cumhurbaşkanı'nın mensubu olduğu güneyli boyların hükümetteki hakimiyetine karşı muhalefet etmekteydiler. Nazarbayev'in, ülkeyi bir anayasal ve siyasi krizin eşiğine getiren bu gerginliği parlamentoyu kapatarak önlemesi, Kazakistan'ın bir 'başkanlık cumhuriyeti' şeklini kazanmasına yol açmıştır. Diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi, bu durum demokrasi gelişiminin yavaşlaması pahasına siyasi istikrarı sağlamıştır.²⁰⁴ Son olarak, diğer bütün Türk Cumhuriyetlerinden daha iyi bir ekonomik ilerleme kaydedilerek refah seviyesi yükselen Kazakistan'da, Rus azınlıklarının tatminsizlik ve

---

²⁰² Kurubaş, a.g.m., s.126.

²⁰³ Cornell, a.g.m., s.273.

²⁰⁴ Cornell, a.g.m.

endişesi bertaraf olurken, muhalefet nispeten zayıflamış ve radikal İslam diğer cumhuriyetlerdeki kadar etkili olamamıştır.²⁰⁵

Kazakistan'ın dışında incelenmesi gereken bir başka öne çıkan örnek olan Özbekistan'daki iç siyasi gerilim ortamı daha gürültülü olmuştur. Etnik milliyetçilik artarak Rus, Ahıskalı, Koreli ve diğer azınlıkları hedef almış ve özellikle nüfusun dörtte birinin yaşadığı Fergana Vadisi başta olmak üzere, ülkede radikal İslam hareketleri baş göstermiştir. Tacikistan'da patlak veren iç savaşla beraber bütün İslami hareketleri temizleme ve kontrol altına alma girişimleri başlatan Özbek yöneticiler, ülkelerinin Tacikistan benzeri bir iç savaşın eşiğinden döndüğünü düşünmüşlerdir. Aslında, bu 'savunmasızlık algılaması', gücü merkezileştirmek ve serbestleştirilmeyi kısıtlamak isteyen Özbek yöneticilerin elini güçlendirirken, ulus-inşa sürecinin rengini tayin etmiştir. Özbekistan, siyasi özgürlükleri kısıtlama, muhalif grupları güçsüzleştirip yasaklama ve devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü artırmaya diğer Türk Cumhuriyetlerinden daha erken başlamıştır. Kerimov, Özbekistan'ın demokrasiyi uygulamaya geçmeden evvel ekonomi ve kurumları inşa etmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir.²⁰⁶

Belirtilmesi gereken bir başka nokta da, ulus-inşası dürtüsüyle yüksek orandaki devlet baskısı ve sistemi farklı görüş açlarına kapatmak genellikle daha sert muhalefete yol açtığıdır. İstikrarsızlığı önlemede, siyasal sistem içinde tartışma ve diyalogu geliştirme, demokratik fikir alış verişini ve barışçıl rekabet alanını genişletmek etkili olabilir. Böylece, muhalif seslerin sistem dışına çıkarak amaçlarına ulaşmak için şiddete başvurma ihtimalleri bertaraf edilmiş olacaktır. Demokratikleşme, özellikle şiddet yanlısı İslami grupların toplumsal destek bulma ihtimallerini de azaltacaktır.²⁰⁷

Gayri Resmi Gruplar

Türk Cumhuriyetlerinin toplumsal yapısı ve toplumsal yapının siyasal sisteme etkileri hakkında yazılan kaynakların çoğunda boylar (*clans*) önemli bir yer işgal etmektedir. Toplumun demokratikleşme süreci üzerindeki etkisini inceleyenler, toplumsal

---

²⁰⁵ Cornell, a.g.m.

²⁰⁶ Cornell, a.g.m., s.277.

²⁰⁷ Collins, a.g.m., s.9.

sınıflar, işçiler, siyasi partiler ve özellikle de kurumlar gibi, resmi sosyal organizasyonlar üzerinde durmaktadırlar. Ancak bu gibi kavramlar, Türk Cumhuriyetlerindeki siyasi durumun açıklanmasında yetersizdir.²⁰⁸ Literatürde, boyları ve boyların siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatta oynadıkları rol dikkate alınmadan bölgeyle ilgili yapılacak her türlü değerlendirme kesinlikle eksik kalacaktır. Bölgedeki boylardan yüzeysel olarak bahsedilmekle beraber, toplumsal dokuyu şekillendiren ve bu ülkelerdeki siyasetin dinamiklerini anlamada kilit rol oynayan bu resmiyeti olmayan sosyal organizasyonlar üzerinde yeterince durulmamıştır.²⁰⁹ Boyar, kabile veya aşiret değildir. Batılı yazarlar yeni yeni boyların mahiyetini anlamaya çalışmaktadırlar.

Boyların ne olduğu konusunda herkes tarafından kabul edilen tek bir tanım yoktur. Boylar bir millet veya bir etnik grup olmaktan ziyade, bir alt grup olarak ele alınmalıdır. Kökleri ortak hatıralarda ve gelecekle ilgili ortak beklentilerinde bulunan; yazılı olmayan fakat kolektif tasavvurda nakşedilmiş kurallara, normlara ve sosyal mukavelelere sahip olan ve mensuplarını informel müeyyidelerle kontrol altına alan boylar, gayri resmi gruplar olduklarından, bunları ölçüp biçmek ve tanımlamak güç olmaktadır. Cumhuriyetlerdeki boylar, mensubu olan fertlere bir alt kimlik vermiş, onları akrabalık benzeri bir aidiyetle bir birine bağlamış ve diğer boylardan olan fertleri ‘öteki’leştirmiştir. Cumhuriyetlerde her bir boyun ayrı bir adı vardır,²¹⁰ bireyler bir boyun dışına çıkamadıkları gibi, başka bir boya dahil olabilmeleri de çok güçtür. Ayrıca, boy sınırlarının belirlenmesinde gerçek kan bağları söz konusu olduğu gibi, boylar boydaşlarını hayali (fictive) bağlarla mecazi olarak da bir birine bağlamaktadır.²¹¹

Boylar, Sovyetler Birliği gibi güçlü yönetim kurumları olan devlet sistemi içinde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bastırılıp yok edilmek istendiklerinde yer altına çekilmişler, pasif direniş göstermişler, tamamen ortadan kaldırılamadıklarından, zamanla devlet mekanizması içersinde kendilerine hayatta kalma kanalları bularak tedricen güçlenip sisteme tekrardan nüfuz etmişlerdir. Varlıklarını devam ettirebilmelerinde, gayri resmi oluşları, yani bütün organizasyonel normları, sınırları, mensupları ve diğer

---

²⁰⁸ Collins, The Logic of Clan..., s.228-9.

²⁰⁹ Collins, The Logic of Clan..., s.225.

²¹⁰ Boylar ve boy adları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Collins, K., The Logic of Clan Politics: Evidence from the Central Asian Trajectories”, World Politics, Cilt.56, Sayı.2, Jan 2004; Starr, a.g.m.

²¹¹ Boyların tanımı ve kavramsal açıdan daha fazla bilgi için bkz: Starr, a.g.m., s.7-8; Collins, The Logic of Clan..., s.231.

hususiyetlerinin hafızalarda yer almakta oluşu etkili olmuştur.²¹²

Mesela Gorbaçov, yerel dengeleri dikkate almayarak Moskova'nın itimat ettiği kişileri Cumhuriyetlerin başına görevlendirdiğinde, bu kişilerin eski dengelerin devam ettirilmesinde, Rusya'ya karşı lokal menfaatleri savunmada ve ekonomiyi sürdürmekte yetersiz oldukları anlaşılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, örneğin, 1986 yılında Almata'da ilk büyük çaptaki anti-Sovyet başkaldırı meydana gelmiştir. Nihayet 1989'daki seçimlerde boyların yıllardan beri oluşturduğu dengenin bir sonucu olarak Akaev, Nazarbayev ve Kerimov yeni cumhurbaşkanları olarak görev başına gelmişlerdir. Tacikistan'da dengeler sivil savaşa ve cumhurbaşkanı değişimine kadar varırken, Azerbaycan ve Türkmenistan'da liderler kişisel nüfuzlarıyla göreve gelmişlerdi. Sovyetlerin son yılında ve Cumhuriyetler bağımsız olduktan hemen sonra seçim yapılarak cumhurbaşkanları tasvip edilmiştir. Ancak, Azerbaycan'da, Ayaz Mutalibov Karabağ savaşındaki başarısızlığı sonucu makamından olmuştur.²¹³

Gretchen Helmke and Steven Levitsky yeni demokratikleşen ülkelerde, resmi (formel) ve gayri resmi (informel) kurumların zamanla iç içe geçerek sistematik hale geldiğini tespit etmişlerdir.²¹⁴ Yani, toplum devlet tarafından şekillendirilip sindirildiği gibi, devlet de toplum tarafından değiştirilip şekillendirilmektedir. Türk Cumhuriyetlerinde, devletin hiyerarşisi içinde yer alan pozisyonlar, kurumlar ve bilahare sistem; boylar arasında *de facto* olarak var olan dengelere göre paylaşılmaktadır. Genellikle de, boylar arası fiili bir anlaşma, mukavele veya pakt (*pact*)²¹⁵ sonucunda ortaya çıkan istikrar, bir boyun diğer boyları nüfuz altına almaya çalışması tarzında kendini ortaya koymaktadır.²¹⁶

Siyasi açıdan, devletin zayıfladığı durumlarda, resmi kurumlar meşruiyetini kaybettiğinde ve rejim yetersiz hale gelip toplumsal güvenden yoksun olduğu durumlarda boylar özellikle önem kazanırlar. Böyle durumlarda, sistemdeki boşluğu, bir toplumsal, ekonomik ve siyasal karşılıklılık mekanizması olarak boylar doldurmaktadır. Devlet

---

²¹² Sovyetler Birliği döneminde boylar ve boylar politikasını hakkında daha fazla bilgi için bkz: Collins, The Logic of Clan..., s.226-236.; Starr, a.g.m., s.8- 9.

²¹³ Starr, a.g.m.

²¹⁴ Helmke, G., ve Levitsky, S., Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda", Working Paper : 307 – September 2003.

²¹⁵ Bu üç kavramdan, bu tezde 'anlaşma' ifadesi tercih edilmiştir.

²¹⁶ Benzer yorum için bkz: Collins, The Logic of Clan...,

yıkılma tehlikesi içinde olup bürokratik mekanizma yetersiz kalıyorsa, boylar kendi aralarında anlaşma yaparak rejimin devamlılığını da temin edebilirler. Söz konusu anlaşma, yazılı bir sözleşme değil, gayri resmi olarak ortaya çıkan (veya ortaya konulan) durumun her kes tarafından kabul edilmesidir. Özellikle bu durum, ortak bir tehdit olduğunda, boylardan biri diğerlerine hüküm ferma olmayacağı şekilde bir denge olduğunda ve boylar arasındaki konsensüsü sağlayacak güvenilir bir lider olduğu zamanlarda daha kolay oluşmaktadır. Unutmamalıdır ki, anlaşmaya dahil olan boylar aslında güce, kaynaklara ve kilit pozisyonlara erişme anlamında avantajlı durum elde etmektedir.²¹⁷ SSCB'nin çöküşüyle ortaya çıkan parçalanma ve dağılıştan devlete geçiş sürecini bu perspektiften de ele almakta fayda vardır.

Boyların ileri gelen elit kesimi için 1991 yılındaki Sovyetlerin çöküşü ani ve beklenmedik bir gelişme olmuştur. Siyasal ideoloji ile çok ilgili olmadıklarından, bir anda bağımsızlık ve belirsizliğe düşen ülkeleri için bir gündem sunma fırsatı bulamamışlardır. Bu ani ortamda, cumhurbaşkanları için, pozisyonlarını kullanarak ülkelerini onları buldukları konuma getiren boylar anlaşmasının üstünde ve kendi tasarımları olan bir değişim sürecine doğru itme şansı ortaya çıktı. Diğer cumhuriyetlere nazaran Kırgızistan'da hızlı bir demokratikleşme süreci başlatan Akayev, boylar politikasının acı sonucuna maruz kalıp devrilerek ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Tacikistan kısa sürede fiili iç savaşa sürüklenmiş, Niyazov ve Kerimov Türkmenistan ve Özbekistan'da demir yumruk otoriter rejimler inşa ederek boylar arasında dengeyi sağlamışlar, Kazakistan'da gayri resmi dengeler gözetilerek "demokratik" sayılmasa da, nispeten serbest bir rejim tesis edilmiştir.²¹⁸

S. Frederick. Starr'a göre, Türk Cumhuriyetlerinin otoriter rejimle yönetilmelerinin sebebi, cumhurbaşkanlarının kişisel profilleri, şark kültürü veya Sovyetler döneminde kazanılmış merkezîyetçi meziyetler değildir. Liderlerin geçmişlerine ve hayat profillerine bakıldığında farklı kişilikleri olduğu ortaya çıkacaktır. Kùltürler incelendiğinde, bütün bu Cumhuriyetlerin yeknesak toplumsal ve demografik yapı arz etmediği müşahede edilecektir. Sovyetlerden ayrıldığı halde başarılı bir demokratikleşme sürecinden geçen devletler de mevcuttur. Öyleyse, rejimlerin otoriter oluşunun esas sebebi, devletin

²¹⁷ Collins, a.g.m., s.226-243.

²¹⁸ Collins, The Logic of Clan..., s.46. Orta Asya'daki boylar politikası üzerinde uzman olan yazarın bu makalesi Akayev'in devrilmesinden önce kaleme alınmış ve Kırgızistan'da boylar politikasının olumsuz etkilerini sıralamış ve demokratikleşme sürecinin tehlike altında olduğunu yazmıştır.

varlığını bile tehlikeye atma potansiyeli bulunan boylar politikasıdır.²¹⁹

Karşılıklı çıkar ilişkileri çerçevesinde de fertleri bir birine bağlayan boylar, elit tabakadakilere elit olmayanları, zenginlerle fakirleri, kadınlarla erkekleri dikey ve yatay bağlarla bir birine bağlamaktadır. Elitler makam ve statülerini devam ettirmek, boydaşlarını korumak ve ülke çapında boydaşları lehine politik ve iktisadi kazanımlar elde etmek için mensup oldukları boyun desteğine ihtiyaç duyarken, elit olmayanlar da, günlük hayattaki her türlü zorlukla baş edebilmek için boylarının ileri gelenlerinin kollamasına ihtiyaç duyarlar. Sonuçta, boydaşlar içindeki ilişkiler zincirinden herkes aynı oranda faydalanamazsa da, herkes bir şekilde bu bağların devam etmesinden taraftar olmaktadır.²²⁰ Aslında, bu bize Cumhuriyetlerde seçimlerin neden bir amaçtan ziyade bir araç olarak görüldüğünü de açıklamaktadır.²²¹

Kathleen Collins'e göre, Tranzitoloji ve kurumsalcı araştırmaların 1990'ların başlarında siyasi rejimin yapısını şekillendirmesini bekledikleri, sistemin kurumları, liderlerin ideolojileri ve elit kesimin tercihleri gibi unsurlar yerine, 1990'ların ortasından itibaren, boylar politikasının gayri resmi rejimi belirleyici unsur olarak ortaya çıkmıştır.²²² Bu minval üzere, boylar arası anlaşmalar Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da geçiş sürecini istikrarlı kılarken, boylar arası rekabet Tacikistan'da iç savaşa ve rejim açısından sıkıntılara yol açmıştır.²²³ Bu ülkelerde Cumhurbaşkanı olan kişiler, boylar arasındaki dengeyi sağlayan, boyların güvenini kazanan ve dolayısıyla boylar arası dengeyi sağlamak bakımından belirli bir ölçüde meşruiyete sahip olan liderlerdir. Tacikistan'ın bir iç savaş tecrübe etmiş olması böyle bir dengenin olmayışındandır.²²⁴

---

²¹⁹ Starr, a.g.m., s.7-12.; Boyların politikasının Türk Cumhuriyetlerinin siyasi ve toplumsal alanlarındaki belirleyiciliği hakkında daha fazla bilgi için bkz: Cornell, a.g.m., s.267-298.; Swanström, Cornell, ve Tabyshalieva, a.g.m.

²²⁰ Collins, K., "The Logic of Clan...", s.231-232.

²²¹ Starr, a.g.m., s.7-12.

²²² Collins, The Logic of Clan..., s.225.

²²³ Collins, The Logic of Clan..., s.224.

²²⁴ Collins, The Logic of Clan..., s.226-247.

Tablo-6²²⁵
Boylar Anlaşması ve Demokratikleşme Sürecindeki Rejimlerin
Dayanıklılığı/Çöküşü

Ülke	Boylar Dengesi	Dışsal Tehdit	Meşru Broker	Boylar Anlaşması	Rejim Dayanıklılığı
Kırgızistan	Evet	Evet	Evet	Evet	Az Dayanıklı
Özbekistan	Evet	Evet	Evet	Evet	Daha Dayanıklı
Tacikistan	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Az Dayanıklı
Kazakistan	Evet	Evet	Evet	Evet	Çok Dayanıklı
Türkmenistan	Evet	Evet	Evet	Evet	Az Dayanıklı
Azerbaycan	Evet	Evet	Evet	Evet	Daha Dayanıklı

Kırgızistan'da, bağımsızlığın hemen akabinde hızlı bir demokratikleşme başlatan ve boy normlarının terk edilmesi gerektiğini açıkça ilan eden Asker Akayev, zamanla boyların politikasının artan etkisiyle, iktidarda kalabilmesinin boylar politikasına bağlı olduğunu fark etmiştir. Kırgızistan'ın demokrasisindeki seçimler yoluyla rekabet; kuvvetler ayrılığı; partiler, sivil toplum ve medya aracılığıyla katılım ve devlet kaynaklarının kontrolünde şeffaflık gibi kavramlar boylar politikasıyla sekteye uğratılmıştır. Bunda, Akayev'in de kendi boyunu ön plana çıkarıp kayırcı tutumu, gittikçe otoriterleşerek kendisini açıkça eleştirenleri hapse atma ve tehdit etmesi de dahil olmuş ve nihayet Akayev devrilmiştir.²²⁶ Bu doğrultuda, Akayev'in çocukları, kendilerine siyasi kariyer edinme çabası içine girmişlerdi. Ticaret ve siyasetin önemli gayri resmi oyuncularını olan kızı Bermet ve oğlu Aidar, perde arkasındaki nüfuzlarını meşrulaştırmak için parlamentoya dahil olmak istemekteydiler. Bu çerçevede, Bermet, seçimlerde Akayev'i desteklemek amacıyla, diğer aile efradının da dahil olduğu Alga Kırgızistan adında hükümet yanlısı bir parti kurmuştur.²²⁷

Özbekistan'da ise, İslam Kerimov'a suikast girişimine kadar uzanan devletin ekonomik kaynakları ve idari gücü üzerinde boylar arası rekabet söz konusudur. Kerimov

²²⁵ Collins, *The Logic of Clan...*, s.227,237. Azerbaycan, diğer ülkelerle mukayese edilerek tarafımızdan tabloya ilave edilmiştir.

²²⁶ Collins, *The Logic of Clan...*, s.4.; Kırgızistan'da bölgecilik ve boylar politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Dukenbaev, ve Hansen, a.g.m. ; Swanström, Cornell, ve Tabyshalieva, a.g.m.

²²⁷ Crisis Group, a.g.e., s.1.

bir yandan boylar arasında bir nevi denge politikası güderken diğer yandan da, Harezmi bölgesindeki boyun lideri Muhammed Salih ve ülkenin önemli boy liderlerinden İsmail Jurabekov gibi muhalif sesleri bastırma eğilimindedir. Burada ifade edilmesi gereken husus, boylar arası çıkar çatışmasının otoriter rejimin sağlanmasını ve kurumsal oluşumu güçlendirmeyi olumsuz yönde etkilediği gerçeğidir. Bu etkileri, parlamentonun sağlıklı çalışması, ekonomik kaynaklar üzerindeki merkezi kontrol, siyasal partilerin oluşumu, politika belirleme ve uygulama sahalarında müşahade etmek mümkündür. Durum öyle bir hal almıştır ki, boyların elit kesimi Kerimov'un patronajına muhtaç olmuş Kerimov da boyların desteğine bağlı hale gelmiştir. Yani, Kerimov'a bir şey olursa, güç ve yetki transfer sürecinin işlemeyeceği ve boylar arası çatışma söz konusu olacağı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır.²²⁸

Tacikistan'da, Sovyetler Birliği sadece Hocendian boyunu desteklemiştir. Bağımsızlıktan sonra, Hocendian boyu, boylar arasında denge kurmak veya bir anlaşma sağlamak yerine aynı nüfuzu sürdürmek isteyince, memleket iç savaşa sürüklenmiştir. 1994 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Nabiyev yerine, Kulaybi boyuna mensup olan İmam Ali Rahmanov Rusya'nın desteğiyle cumhurbaşkanı olmuştur. Halen Garmi, Pamiri, Hissari, Lahi gibi boylar siyasetten dışlanmakta ve iktidar meşruiyet zemininden yoksun bir şekilde, Rahmanov'un kendi boyunun mensupları ve İslami Rönesans Partisi arasında paylaşılmaktadır.²²⁹ Tacikistan'da Cumhurbaşkanınının siyasal partiler üzerindeki gücünü artırıp, muhalefeti marjinalize etmesi Tacikistan'ı şimdilik güvenli ve istikrarlı kılmıştır. Ancak, bu durum aynı zamanda Kulaybi boyunun üyelerinin de devlet içinde fazlasıyla güçlenmesine yol açmıştır.²³⁰

Boylar politikası, Azerbaycan'da da daha çok bölgecilik tarzında arzı endam etmiş ve siyasal durumu büyük ölçüde şekillendirmiştir. Elçibey'i iktidardan uzaklaştırmak için ülkenin güneyinde *Talışlar*, kuzeyinde ise *Lezgiler* arasında ayrılıkçı eğilimler Rusya tarafından desteklenmiştir. Aliev döneminin yönetimini karakterize eden ana unsurlardan biri de yine bölgecilik olmuştur. Ermenistan'dan gelerek Nahçıvan'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olan Aliyev, yeni atamalarda genellikle hemşerilerine dayanan bir kadrolaşmaya gitmiştir. Aliyev iktidarı ile birlikte bölgecilik yeniden devlet ve toplum hayatında etkili

²²⁸ Collins, *The Logic of Clan...*, s.251-254.

²²⁹ Collins, *The Logic of Clan...*, s.254-256

²³⁰ Swanström, Cornell ve Tabysaliev, a.g.m., s.27.

olurken, iktidar seçkinleri büyük ölçüde Ermenistanlılar ve Nahçıvanlılardan oluşmaktadır. Muhalefetteki pek çok parti de bu yapılanmanın uzantısıyken devlet hayatının bütün alanlarını saran bölgecilik, terfi ve atamaların tespitinde belirleyici olmaktadır. Gruplar arası hizipleşmeler ve mücadele zamanla güçlenerek Aliev iktidarını sınırlama potansiyeline kavuştuğunda, Aliev bu hizipleşmenin örgütlü yapısını çökertmek üzere önlem almış, bu defa da, güç dengesi iktidar bloğu içinde kişisel güç merkezleri şeklinde kendini ortaya koymuştur.²³¹ İfade edilmelidir ki, Türk Cumhuriyetlerinde bölgeciliğin önemli olmasında, Sovyetler birliği döneminde, her Sovyet Cumhuriyetin Oblast'lara bölünerek yönetilmiş olmasından kalan sistemin de etkisi vardır.²³²

Gayri resmi boylar anlaşması, sınırlı düzeydeki siyasi serbestlik ve ciddi anlamdaki iktisadi liberalizasyon Kazakistan'daki geçiş döneminin istikrarlı olmasını kolaylaştırmıştır. Kazakistan, resmi seviyedeki demokratikleşme uygulamaları açısından karşılaştırıldığında, bağımsızlığının ilk yıllarında hızlı demokratikleşme adımları atan Kırgızistan ve otoriter bir yönetim tarzı benimseyen Özbekistan'ın ortasında yer almaktadır. Gayri resmi anlamda ise, Kazakistan da boylar politikasının etkisi altındadır. Medya ve partileri kısa süreli serbestleştirmesi ve retorikte ülkenin en önemli üç boyunu siyasete dahil edeceğini söylemiş olmasına rağmen, cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev kendi boyunun güç ve kaynakları kontrol etmesine imkan tanımış ve cumhurbaşkanlığına olağanüstü yetkiler bahşeden bir süper-cumhurbaşkanlık (*superpresidential*) sistem kurmuştur. Nazarbayev'in kızı Dariga Nazarbayev, damadı Rahat Aliyev ve diğer akraba ve boydaşları 'özgür' basının çoğunu ve önemli ticari noktaları ellerinde bulundurmaktadırlar.²³³

Boylar politikası Türkmenistan'da da etkili olmuş ve boylar arasındaki gayri resmi mutabakat ve denge politikası sonucunda bu ülkede komünizm sonrasında yeni tür bir otoriter rejim tesis edilmiştir. Her ne kadar Saparmurat Niyazov, diğer boyların da yönetimde temsil edilmesine dikkat ettiyse de, Türkmenistan yönetiminde *Teke* boyuna mensup olan idarecilerin çoğunlukta olduğu kesindir. Bunun yanında, Türkmenistan kurumsallaşmış bir devlet sisteminden ziyade, Cumhurbaşkanı tarafından kolaylıkla tayin edilip görevden alınan kişiler zinciriyle idare edilegelmiştir. Bu anlamda, Türk

²³¹ Ağacan, a.g.m., s.27-29.

²³² Luong, a.g.m., s.568

²³³ Nazarbayev, yakınları ve boydaşlarının Kazakistan'daki etkinliği ve elde ettikleri ayrıcalıklı konum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Collins, *The Logic of Clan...*, s.257-260.; Cornell, a.g.m., s.274-275.

Cumhuriyetleri içinde, sistem itibariyle en az kurumsallaşan ve en çok kişiselleşen rejim tipini ortaya koymaktadır.²³⁴

Kazakistan ve Türkmenistan'ın doğal kaynaklarından gelen zenginlikleri ekonomik anlamda diğer Türk Cumhuriyetlerine oranla daha iyi bir konumda olmalarını sağlamış, ancak boylar politikasından kurtulabilmelerine yardımcı olmamıştır. Her iki ülkede de, cumhurbaşkanları devletin gelirini rakiplerini etkisizleştirmek ve kişisel güçlerini sağlamlaştırmak için kullanmışlar ve ülkeyi gayri resmi, kişisel patronaj ve boy ağları kanalıyla idare etmektedirler. Elbette ki, diğer boy ileri gelenlerinin de boydaşları içinde patronaj yapmalarına ve devlet kaynaklarını hortumlamalarına itiraz etmemişlerdir. Ekonomik gelir, kısa vadede rejimi istikrarlı kılsa da, uzun vadede boylar arasında istikrarsızlık ortaya çıkararak demokratikleşme sürecini baltalama ihtimali vardır. Öte yandan, Kazakistan ve Türkmenistan örnekleri bize gösteriyor ki gelişen piyasa ekonomisi ve saçılan iktisadi zenginliğin otoriter liderlerin patronajı ve boy kanalları altında merkezileşmesini önleyerek boylar politikasını değiştirebilir ve rejimi istikrarlı hale getirebilir.²³⁵

Temel siyasal dinamik parlamento ile cumhurbaşkanı arasında değil boylar ve cumhurbaşkanı arasında olan Türk Cumhuriyetlerinde, liderler 'dikkatle kontrol edilen parlamentolar' oluşturmuşlardır. Türkmenistan'da Cumhurbaşkanı Niyazov parlamentoya paralel olarak boy ileri gelenlerinden müteşekkil bir meclis kurmuştur. Parlamento'nun muhtemel kapris ve huysuzluklarına tedbir olarak oluşturulan bu kurum, parlamentoya karşı bir nevi fren vazifesi görmektedir. Benzer bir şekilde, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da da çift meclisli (*bicameral*) parlamentolar vardır. Her üç ülkede de, birinci mecliste cumhurbaşkanı tarafından atanan (boy ileri gelenlerinden) üyeler bulunmaktadır. Aynı şekilde, Cumhurbaşkanlığı seçimleri gibi, parlamento seçimleri de boylar tarafından daha çok kontrol edilebilmektedir.²³⁶

Bağımsızlık bazen zoraki bir geçiş ve değişim süreci getirdiğinden, boy tabanlı toplumlarda, siyasal elit ve devlet ideolojisi zor durumlarla karşılaşmaktadır. Bazı boylar arası anlaşmaları demokratikleşme takip ederken, bazı mukaveleler yeni bir otokrasi şekli

---

²³⁴ Collins, a.g.m., s.257-260. Teke boyunun Türkmenistan siyasetindeki belirleyiciliği için bkz. Alkan, ag.m. s. 3.

²³⁵ Collins, The Logic of Clan..., s.258-260.

²³⁶ Starr, a.g.m., s.5-13.

getirebilmektedir. Boylar arası anlaşmaların demokratikleşmeye pozitif yönde mi, negatif yönde mi etki yaptığı tartışmalıdır. Collins, boylar politikasının demokratikleşme sürecini hızlandırmadığını,²³⁷ Lauth, boylar ve diğer gayri resmi grupların demokratikleşmeye olumsuz etki yaptığını,²³⁸ Cornell ise, boyların Türk Cumhuriyetlerinin otoriter veya yarı-otoriter olması yönünde rol oynayan faktör olduğunu belirtmektedirler.²³⁹ Konuyla ilgili çalışmaların genel kanaatinin de bu yönde olduğu söylenebilir. Özet olarak ifade etmek gerekirse, geçiş dönemindeki ülkelerde, geçişin şekilleri arasındaki farklılık, elitlerin farklılık arz eden ideolojik tercihleri ve kurulacak değişik tarzlardaki resmi kurumlar; artan oranda güç kazanan gayri resmi boylar arası politika rejiminin siyaset sahnesindeki önemini kıramayacaktır.²⁴⁰

Boyların siyasetteki etkinliği uzun vadede rejimin devamlılığını olumsuz yönde etkileme ihtimali taşımaktadır. Bir yandan, anayasa, cumhurbaşkanlığı ve kanunlarla oyunun resmi kuralları şekillendirilirken; diğer yandan da boylar sisteme yerleşip oyunun gayri resmi kurallarını kurumsallaştırmaktadır. Cumhurbaşkanlarının otonomi sağlama ve rejimi sağlamlaştırma gayretlerine rağmen, boylar politikasının kayırcılık, devletin kaynaklarını çalma, ve boy içi patronajın devlet hiyerarşisine yansımaları, uzun vadede siyasal rejimin temellerini zayıflatma potansiyeli taşımaktadır. Son olarak, vatandaşlar, terfi, ekonomik gelir gibi şeyleri devlet mekanizmasından değil de, boy ilişkilerinden beklediklerinde, devlet meşruiyet zeminini kaybedebilir. Çünkü, boylarda geçerli olan normlara uymak, üyeleri açısından çok önemli olduğundan, bu normların modern devletin bürokrasisiyle ters düşebilme ihtimali bulunmaktadır.²⁴¹

Bazı yazarlar, Sovyetler Birliğinin çöküşünden ortaya çıkan kurumsal yapılanma ve ekonominin doğasında meydana gelen değişikliklerin artık boylar politikasına müsaade etmediğini savunmaktadırlar. Bu yazarlara göre, Sovyetler Birliği zamanının aksine, bölgesel ağların yeniden üretilip güçlenmesine imkan sağlayan resmi devlet makamları artık mevcut değildir. Örneğin, Kırgızistan üzerine inceleme yapan Alexander Wolters'e göre, bir bölgenin yöneticisi, boyunun etkinliğine göre değil, cumhurbaşkanı kendisini o pozisyonda görmek istediği sürece o bölgede yönetici kalabilir. Ayrıca, Wolters'e göre,

²³⁷ Collins, *The Logic of Clan...*, s.237, 243.

²³⁸ Lauth H. J., "Informal Institutions and Democracy", *Democratization*, Cilt.7, Sayı.4, Kış 2000.

²³⁹ Cornell, a.g.m., s.273.

²⁴⁰ Collins, *The Logic of Clan...*, s.243.; Erol Kurubaş da, Türk cumhuriyetlerinde ulus altı ve ulus üstü sadakatlerin ve aidiyetlerin varolmasının bir sorun olduğu kanaatindedir. Kurubaş, a.g.m., s.123.

²⁴¹ Collins, *The Logic of Clan...*, s.244.

sosyalist ekonomide kıtlık ve paranın etkili olmayışı, daha iyi yaşama bağlamında yöneticilere boy politikasını bir kontrol mekanizması olarak kullanabilme aracı kılıyordu. Fakat bugün, boy bağları yerine, para bir kontrol aracı olarak devlet için etkin bir enstrüman haline gelmiş bulunmaktadır.²⁴²

Tatbik edilmek istenen Cumhuriyetlerde, tam anlamıyla demokratikleşme süreci başarılı olamadığı gibi, otoriter rejimlerin de sağlamlaşmış olduğunu söylemek güçtür.²⁴³ Boylar politikası gayri resmi siyasi ve ekonomik kurallar meydana getirerek çoğulcu, eşitlikçi, tam katılımcı, temsil edici, veya şeffafça tartışılabilen sistemin oluşmasını engelleyebilmektedir. Aynı şekilde, boylar politikası resmi sivil ve politik özgürlükleri ortadan kaldıracı bir etkiye sahiptir.²⁴⁴ Sonuç olarak, resmi sistemi zayıflatan ve sürekli kurumsallaşp güçlenme eğiliminde olan boyların bir ülkenin siyaset sahnesindeki etkinliğinin bertaraf edilebilmesi için, dramatik kalkınma veya bir dış tesire ihtiyaç vardır.²⁴⁵

Vahabilik ve Radikal İslam

Özellikle ABD'ye yapılan 11 Eylül terörist saldırılarından ve Afganistan'da Taliban Hareketinin etkili olmaya başlamasından sonra, Türk cumhuriyetlerinde aşırı İslamcı grupların tehdidi üzerinde çok durulmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, Türk Cumhuriyetlerinde İslamiyet önem kazanmış ve bölgede çeşitli İslami oluşumların geliştiği görülmüştür. Türk Cumhuriyetlerinde Radikal İslam'ın artış gösterme eğiliminin sebebi olarak, eski komünist sistemin dine serbestlik tanımamış olmasının yanı sıra, her Cumhuriyette farklılık göstermekle beraber, hükümetlerin uyguladığı siyasi baskı ve ekonomik kaynakların dağılımındaki adaletsizlikler gösterilebilir. Ancak, bölgenin istikrarına veya demokratikleşme sürecine olan etkisi bakımından ele alındığında, siyasal İslam veya aşırı İslam bölge için bir tehdit teşkil etmekten uzaktır.²⁴⁶

---

²⁴² Wolters A., Group Identities and Political Conflict in Kyrgyzstan: A Theoretical Approach, Social Research Center Publications, AUCA, Bishkek, 2 Feb 2007.

²⁴³ Collins, The Logic of Clan..., s.224.

²⁴⁴ Collins, The Logic of Clan..., s. 245

²⁴⁵ Collins, The Logic of Clan...

²⁴⁶ İslam'ın bölgedeki laik hükümetlere neden tehdit oluşturmadığına dair ayrıntılı bilgi için bkz:

Berikeeva, S., "Myth and reality of Extremism in Central Asia", <http://www.eurasia21.com/cgi-data/>

Müslüman Türk Cumhuriyetlerinin tarihine bakıldığında, buradaki İslam'ın yüzyıllar boyunca diğer dinlerle barış içinde yaşadığını ve kendi içinde farklılığa müsaade eden bir anlayışın var olduğu görülmektedir. Yıllar süren Sovyet hakimiyetinde bölgede İslam zayıflamış ve toplumda bir sekülerleşme ve ateistleşme meydana gelmiştir. Bu durum, Sovyetler Birliği çöktükten sonra, gençler içinde bir nevi ruhsal ve ahlaki boşluk oluşmasına yol açmıştır. İslamiyet hakkında fazla bilgisi olmayan yeni nesiller, Arap dünyasından bölgeye gelen Vahabilik gibi, bölgenin geleneksel dini anlayışında mevcut olmayan dini akımlara başvurmuşlardır.²⁴⁷

Radikal İslam'ın bölgede ortaya çıkmış olmasının önemli sebeplerinden biri de, ekonomik gelirdeki dengesizliktir. Bu faktörlere en bariz örneği ele alacak olursak, siyasal İslam'a yönelişin yoğunlukta olduğu Fergana Vadisinde, nüfus yoğunluğu kilometre kare başına 250 kişiye kadar varmaktadır. Bu oran Orta Asya genelinde kilometre kare başına 14'tür. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a birer parça yayılmış olan Fergana Vadisindeki en önemli problem, demokrasinin yokluğu, ciddi ekonomik geri kalmışlık ve yüksek derecedeki baskıdır.²⁴⁸

İlhamını Vahabilik'ten almış olan Taliban Hareketi Afganistan'ı işgal edince, bölgedeki radikal İslam faaliyetlerinde artış görülmüştür. Ancak bölgedeki bütün militan İslam'ın kaynağı olarak Afganistan'ı göstermek yanlıştır. Zira, daha Taliban hareketi hiç ortada yokken Fergana Vadisinde İslami hareketler mevcuttu.²⁴⁹

Türk Cumhuriyetlerinde radikal denebilecek grupların başını, Suudi Arabistan menşeli olan, bazen de Pakistan kanalıyla gelen Vahabilik hareketi oluşturmaktadır. Özbekistan'da Vahabilik, Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb ut-Tahrir (HT) gibi hareketler olarak ortaya çıkmıştır. Buna benzer Vahabi bir grup olan Taza İslam'ın faaliyetleri Kazakistan'da kaygı ile izlenmiştir. Ancak ifade etmek gerekir ki, İslamiyet'e, kifayetsiz demokrasi, Batı kültürünün kötü etkileri ve ideolojisizlik gibi bir çok probleme

---

[document/files/Islamist_extremism_1.pdf](#)

²⁴⁷ Swanström, Cornell ve Tabysheva, a.g.m., s.11.

²⁴⁸ Ahrari, a.g.m., s.4,6.

²⁴⁹ Cornell, S. E. ve Spector, R. A., Central Asia: More than Islamic Extremists The Washington Quarterly, Cilt.25, Sayı.1, 2002, s.197.; Türk Cumhuriyetlerinin İslami açıdan ılımlı, toleranslı ve açık bir tarihi geçmişe sahiptir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Adamson, a.g.m., s.30.

çare olarak yönelen çoğunluk, radikal grupları desteklememektedir.²⁵⁰ Zira, yeni türeyen aşırı tutucu grupların ve Vahabiliğin sansasyonel ve kitlesel dalgaları, İslam'ın bölge tarihindeki mutedil, kültürel ve apolitik rolünü göz ardı etmektedirler.²⁵¹

Anti-demokratik ve baskıcı siyasetle radikal İslam'a yönelme arasında doğru bir korelasyon olduğu gözlenmektedir: Gücü elinde bulunduran siyasi iktidar, tekeli davranıp muhalif sesleri bastırmayı şiddetlendirdikçe, siyasi yönetimden rahatsız olanlar kendilerini ifade etmek üzere, siyasetin dışına çıkarak amaçlarına ulaşmak için başka araçlara başvurumaktadırlar. Ayrıca, 11 Eylül'den sonra dünyada radikal İslam'a karşı ortaya çıkan tepkiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanan liderler, normal Müslümanları da kolayca aşırı İslamcı veya terörist olarak vasıflandırmışlardır. Bu gibi kavram kargaşaları, çoğu zaman kastlı ve siyasi olup muhalif ve rakiplere karşı bir enstrüman olarak kullanılmaktadır. Terörist ve köktenci kavramlar, çoğu zaman keyfi olarak ılımlı Müslümanlar, siyasi muhalifler ve hatta medya mensuplarını karalamak için kullanılmaktadır. Bölgede İslami hareketler çok yakından takip edilmekte olup statükoyu değiştirme potansiyeli bulunan her türlü oluşum sert bir şekilde bastırılmaktadır. Mesela, Özbekistan'da, bütün dini gruplar yasadışı ilan edilmiş ve binlerce Müslüman, aşırı gruplarla ilişkisinden şüphelenildiği gerekçesiyle göz altına alınarak hapsedilmişlerdir. Bu da, mevcut grupların yeraltına inmesine yol açmıştır.²⁵²

*ABD'nin terör politikalarıyla ittifak halinde olmak Özbekistan yönetimine hem uluslararası sistemde bir meşruiyet kazandırıyor, hem de iç siyasette bütün muhaliflerini tasfiye etme imkanı sunuyordu. [...] Kerimov yönetimi bağımsızlık sonrası süreçte Taşkent ve Buhara eylemleri başta olmak üzere bütün saldırıları İslami grupların faaliyeti olarak algıladı ve/veya bu şekilde algılanmasını istedi. Bu algıyı besleyecek faaliyetler olmakla birlikte, Özbekistan'ın bir İslami komplo teorisi kurma becerisi geliştirdiğini söylemek mümkün gibi görünmektedir.*²⁵³

²⁵⁰ Türk Cumhuriyetlerinde Vahabilik ve Radikal İslam için bkz: Berikeeva, a.g.m.; Ahrari a.g.m., s.13.

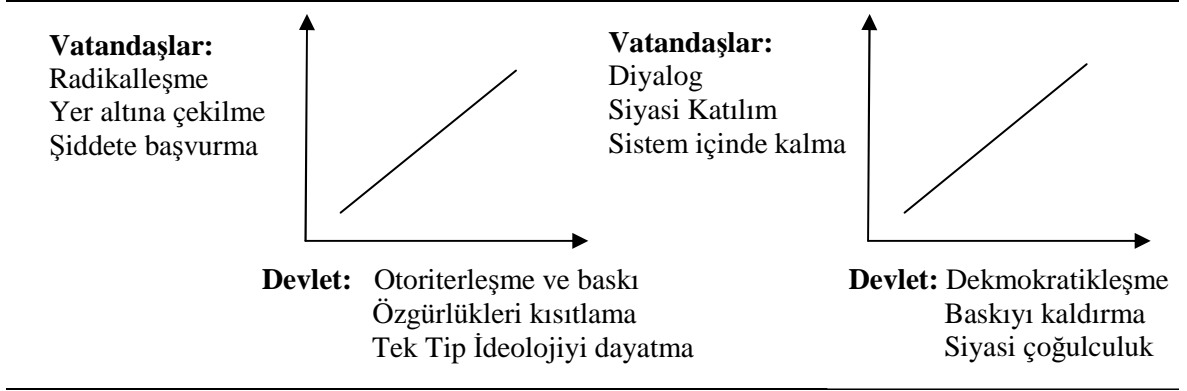
²⁵¹ Collins, a.g.m., s.9.; Vahabilik ve radikal tutumu için bkz: Adamson, a.g.m.

²⁵² Türk Cumhuriyetlerinde siyasi baskı ile radikalleşme ve yer altına inme arasındaki korelasyon için bkz: Erol, a.g.m., s.51-62.; Ahrari, a.g.m., s.15.; Berikeeva, a.g.m., s.; Demokrasi yokluğunun radikalizmi körüklemesi hakkında bkz: Swanström, Cornell ve Tabyshalieva, a.g.m., s.12.

²⁵³ Bıçakçı S., "Andijon'da Nima Bo'ldi? Özbekistan'da Terör, Güvenlik ve Demokrasi", OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.3 Sayı. 6, 2008, s. 8-10. Benzer şekilde, 265 Schatz da, Özbekistan'da mütedeyyin Müslümanlara yönelik yargısız hapse atma, sık işkenceye maruz bırakma ve ara sıra kayboluşlarından söz etmektedir. Schatz, a.g.m. s. 265.

Grafik-2 Devletin Uygulamalarına vatandaşların verdiği tepki

Türk Cumhuriyetleri için, uluslararası terörizmle savaşıyor olmak bir taraftan Rusya, Çin, AB ve ABD gibi büyük güçlerden maddi ve teknik destek gelmesini sağlarken; diğer taraftan da otoriter rejimin varlığına bir mazeret teşkil etmektedir. Bölge ülkelerinde izlenen, devlet politikaları radikal grupların desteğini kesme veya toleranslı İslamı geliştirme anlamında başarılı olmamıştır. Tolerans öğretecek veya İslamiyetin çarpıtılmış aşırı yorumlarının yönünü değiştirebilecek müteedeyin çoğunluk da militan İslamcılarla aynı kefeye konduğundan susmayı tercih etmişlerdir. Yani, diğer Cumhuriyetlerde Müslümanlar Özbekistan’da olduğu gibi kovuşturulup bastırılmasalar da, bölgede İslamiyet’e yönelik bir toleranssızlık söz konusudur ve diyalog girişimleri mevcut değildir.²⁵⁴

Gürcistan ve Ermenistan’ın medeniyetsel kimlik bakımından demokratikleşmeye daha meyilli olduklarını, Türk Cumhuriyetlerinde ise çoğunluğun Müslüman olduğunu ve kendilerini Avrupalı kabul etmediklerini savunan görüşler de vardır.²⁵⁵ Fiona B. Adamson’a göre ise, 1990 sonrasında bölgede norm ve değerlerini benimsetme yarışı içinde olan seküler liberal demokrasi taraftarları ile siyasal İslam arasında medeniyetler arası çatışma, kültürel farklılıklar veya dini kanaatlerden ziyade; fikri ve maddi kaynak

²⁵⁴ Berikeeva, a.g.m.

²⁵⁵ Fairbanks, a.g.m., s.55: Türkiye’nin zatında Batı’nın laik ve demokratik modelini kendine örnek aldığına sadece Azerbaycan istisna tutulmaktadır.

temin eden yarış halindeki iki siyasi fırsat altyapısı arzı endam etmektedir.²⁵⁶

Bican Şahin'e göre, İslam'ın demokrasiye engel teşkil edip etmediği konusu, biri iyimser diğeri ise kötümser olmak üzere iki farklı şekilde ele alınabilir. İlk yaklaşım açısından, İslam demokrasiyi ve halk egemenliğini reddetmektedir, çünkü, egemenlik Allah'a aittir. Dolayısıyla, İslam dünyasında demokrasinin başarılı olmamış olmasının sebebi, bu kavramın İslam'da yer almayışıdır. Konuya iyimser açıdan yaklaşan ikinci noktaya göre ise, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu demokratik ülkelerin mevcut olduğu gerçeğinin yanında, İslam ve demokrasi bir birine uyumlu olmakla kalmayıp birliktelikleri kaçınılmazdır. İslam adına demokrasiye karşı çıkanların referans noktasını İslam'ın özü değil asırların akışı içinde İslam'a izafe edilen "tarihi muhteva" teşkil etmektedir. Dolayısıyla, İslam'ın özü ve asırların akışı içinde ona yüklenen "tarihi muhteva" bir birinden ayrılmalıdır²⁵⁷ Netice itibariyle, Türk Cumhuriyetlerinde, İslam ve laiklik arasında her hangi bir çatışma yoktur. Esas çatışma, çoğunluğun inancını oluşturan toleranslı, hoşgörülü geleneksel İslam'la çok küçük grupların bağlı olduğu radikal İslam arasındadır.²⁵⁸ Yani, Türk Cumhuriyetlerindeki yönetici kesim haddi zatında İslam'a karşı olmayıp, bazen muhalefete de zemin hazırlayan radikal ve siyasal İslam'a karşıdır.²⁵⁹

Vahabiliğin yanında, Türk Cumhuriyetlerinde aşırı tutum benimseyen gruplarda, mevcut siyasal düzene karşı silahlı mücadeleyi öğütleyen ve devrimci ideolojiye sahip olan Seyit Kutub, Mevdudi, Nadvi, Abul Salam Faraj gibi radikal İslamcı yazarların düşüncesi ön plandadır.²⁶⁰ Siyasi liberalizm ve ekonomik gelişim Türk Cumhuriyetlerinde tabii fenomenler haline geldiğinde, Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) gibi İslami hareketler ya ciddi anlamda siyasi platform değiştirecekler veya tamamen siyaset sahnesinden silinecektir. Dolayısıyla, İslami hareketlerin taraftar bulup bulmamasında anahtar, mevcut otoriter rejimlerin elindedir. Zira halk, yönetimin zulümünden acı çektiğinde, farklı çözüm teklifleri olan siyasi oluşumlara umutla bakmaya başlamaktadır.²⁶¹

²⁵⁶ Adamson, a.g.m., s.3, 18, 20, 32..

²⁵⁷ Şahin, B., "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited" Bilig, Cilt.37, Yaz 2006, Ankara, s. 200.

²⁵⁸ Cornell, ve Spector, a.g.m., s.195, 198, 199.

²⁵⁹ Cornell, ve Spector, a.g.m., s.195.

²⁶⁰ Ahrari, a.g.m., s.6.

²⁶¹ Ahrari, a.g.m., s.16.

Bu bakış açısına bir örnek verecek olursak, bir İslami partiyi siyasal sistemine resmen dahil eden tek ülke Tacikistan'dır: İslami Rönesans Partisi (İRP). Ülke meclisine girdikten sonra, rejimin potasında eriyerek sistemle bütünleşen ve tabanı zayıflayan İRP, 2000 parlamento seçimlerinde %8 oy almışken;²⁶² 2005 seçimlerinde yüzde beşten daha az oy alabilmiştir.²⁶³ Ne var ki, Türk cumhuriyetlerinde de görüldüğü gibi, otoriter rejimler, toplumun gönül ve beynine hitap edecek stratejiler geliştirmek yerine, sürekli olarak propaganda kampanyaları düzenlerler ve bütün vatandaşların propagandalarından etkilenecek tek tip insanlar olduklarını varsayarlar. Otorite ve meşruiyet noktalarında da, diyalog veya ikna metodunu kullanmak yerine terörist damgası bastıkları her muhalif gruba karşı tutuklama, siyasi sürgün veya yok etme siyaseti güderler.²⁶⁴

Dışsal Dinamikler

Demokratikleşme süreci açısından, Türk Cumhuriyetlerini siyasetleri ile etkileyen dış aktörlerin başında, Rusya, Çin, ABD ve diğer Batılı ülkeler gelmektedir.²⁶⁵ Cumhuriyetler üzerinde hâkimiyet mücadelesi güden söz konusu 'bölge' ve 'bölge dışı' güçler, gerek tercih ettikleri yaklaşımlar, gerekse bölge ülkelerinde destekledikleri siyasiler açısından "demokrat" ve "demokrat olmayan"lar olmak üzere, iki kamp veya çekim noktası meydana getirmiş durumdadırlar.²⁶⁶ İran Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerin bölgeye olan etkisi çok azdır. Türkiye ise, bir yandan laik ve demokratik rejimi, diğer yandan da Türk Cumhuriyetleriyle soydaşlığı bakımından ele alınmalıdır. Türk Cumhuriyetlerinin üyesi oldukları ŞİÖ ve BDT gibi bölgesel oluşumlar, örneğin bir AB ile karşılaştırılamayacak kadar demokratikleşme niyet, hedef ve çabasından yoksundur.²⁶⁷

Bağımsızlıklarından bugüne kadarki zaman sürecine bakıldığında, genel anlamda Türk Cumhuriyetlerinin bir ikileme (*dilemma*) karşı karşıya olduklarından bahsedebiliriz: Bir taraftan dünya kamuoyunda otoriter ve baskıcı rejimlerin koruyucusu olarak bilinen Rusya ve Çin, diğer taraftan realpolitik çerçevesindeki çıkarlarına bile demokrasi ve insan hakları söylemleriyle ulaşmaya çalışan "özgür dünya". Elbette ki, Türk Cumhuriyetleri

---

²⁶² Berikeeva, a.g.m., s.

²⁶³ Cornell, ve Spector, a.g.m., s.194.

²⁶⁴ Ahrari, a.g.m., s.18.

²⁶⁵ Swanström, Cornell ve Tabyshalieva, a.g.m., s.15.

²⁶⁶ Erol, a.g.m., s.51-53.

²⁶⁷ Cornell, a.g.m., s.281.

arasında bir birliğin olmayışı, dış güçlerin tesirine maruz kalmasını kolaylaştırmakta ve bu iki gerilimin ortasında kalmalarına yol açmaktadır.²⁶⁸ Bu iki odağın ortasında, öyle veya böyle iktidarını kaybetmek istemeyen siyasi kadrolar bulunmaktadır. Dolayısıyla, aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi (Tablo-7), Cumhuriyetlerdeki yönetim dışsal faktörler açısından iki ucu keskin bıçağın ortasında bulunmaktadır.²⁶⁹

Tablo-7 Türk Cumhuriyetlerindeki Mevcut Rejimlerin Dışsal İkilemi

Türk Cumhuriyetleri Önündeki Seçenekler	Olumlu Taraflar	Olumsuz taraflar
A- Rusya ve Çin'e yakın siyaset takip edildiğinde;	<ul style="list-style-type: none"> - Rejim güvenliği artacak - İstikrar sağlanacak - İçerideki uygulamaları ile ilgili baskı azalacak. - Muhalefet sindirilebilecek 	<ul style="list-style-type: none"> - Bağımsız dış politika izlenemez - Rejimlerin içerde ve dışarıda meşruiyet tabanından mahrum kalırlar
B- ABD ve Batılı devletlere yakın politika takip edildiğinde;	<ul style="list-style-type: none"> - Güçlü komşularına bağımlılık azalacak - Uzun vadede, içerde ve dışarıda rejim meşruiyeti sağlanacak ve halk iradesinin tecelli ettiği bir iktidar tesis edilmiş olacak. 	<ul style="list-style-type: none"> - Tam değil, nispeten bağımsız politika izlenebilecek - Rejimin güvenliği tehdiye açık hale gelecek - Demokratikleşme ve reform yönünde baskılara maruz kalınacak - Mevcut yönetimlerin iktidarda kalması riske girecek

Jeopolitik önemine karşın, Türk Cumhuriyetleri, üzerinde etki yapabilecek global aktörlerin tamamının gündemlerinde birinci derecede rol oynamamaktadır.²⁷⁰ Bölgede çok etkili olmasına rağmen, Rusya'nın öncelikli gündemini Kafkaslar ve Batı ile ilişkiler oluştururken; Çin, Tayvan ve Kore ile daha yakından ilgilenmektedir, ABD Irak ve Afganistan'la meşgul durumdadır, Türkiye enerjisinin çoğunu AB süreci ve terörle mücadeleye harcamaktadır, İran'ın başı nükleer programıyla derttedir, Hindistan'ın çabalarını coğrafi uzaklık kısıtlamıştır, AB ve üye ülkeleri için de Türk Cumhuriyetleri

²⁶⁸ Swanström, Cornell ve Tabyshalieva, a.g.m., s.15.

²⁶⁹ Cornell, a.g.m., s.268, 269.

²⁷⁰ Swanström Cornell ve Tabyshalieva, a.g.m., s.15.; Cornell, a.g.m., s.280-281.

ilgilenilecekler arasında ilk sıralarda yer almamaktadır. Bütün bunlar, dış aktörlerin bölge ile ilgili politikalarının düzensiz, kısa vadeli veya uyumsuz stratejilere dayanmasına yol açmaktadır.²⁷¹

Vurgulanması gereken bir diğer husus da, coğrafi konumun demokratikleşmeye olan etkisidir. Örneğin Orta ve Güney Avrupa ülkeleri ile Baltık Ülkeleri de Komünist Blok'tan ayrılmışlardır. Ancak bu ülkelerin, Avrupa Birliği'ne yakın olmaları ve AB'ye üyelik perspektifi demokratikleşme sürecinde itici güç olmuşken, Türk Cumhuriyetleri için böyle bir itici unsurun varlığı söz konusu değildir.²⁷² Yine, dünyanın diğer yerlerindeki totaliter ve/veya otoriter rejimlerinden demokrasiye geçişle, Marksist-Komünist kültür ve anlayıştan kurtulan devletlerin demokrasiye geçişi arasında bir farklılık olacak mı? Benzer bir şekilde, Komünizmle yönetilen ülkelerin siyasi rejim olarak kendilerine çizecekleri doğrultu arasında bir farklılık beklenmeli mi? Terry Lynn Karl ve Philippe C. Schmitter'in ortak kanaatine göre, Batı Avrupa'nın tam demokrasilerine yakın oldukları için, Avrupa kıtasındaki komünist sonrası ülkeler, sistem açısından otoriter olan komünizmi tecrübe etmiş olabilirler, ancak komünizm 'sonrası' dönem diğer otoriter rejimlerle çok farklılık arz edecektir. Yazarlar, Türk Cumhuriyetlerinin yer aldığı daha doğu kısımdaki Sovyet sonrası ülkeler için aynı iyimser tespitin geçerli olmayabileceğini söylemektedirler²⁷³

Bölgesel ideolojik düzen ve güvenlik kaygıları önemli iki dışsal faktörü oluşturmaktadır. Güvenlik endişesini ve siyasi-ideolojik bakış açısını şekillendiren komünist mantalitenin kalıntıları, Batı ve özellikle ABD menşeli olan demokratikleşme algılamalarını etkilemektedir. Hala Cumhuriyetler için 'öteki'yi oluşturan ABD ve Batı merkezli demokrasi dayatması, komünist geçmişten kalma ortak alışkanlıkların da etkisiyle bölge ülkelerinin, Rusya ve Çin'e yanaşmalarını sağlamaktadır.²⁷⁴

Batılı ülkeler, söylem düzeyinde de olsa, demokrasi, şeffaflık ve açıklığa vurgu yaptığından, yolsuzluktan faydalanan yönetici kitleler genellikle Batılı eğilimlere karşıdırlar. Bu gruplar, içerideki olup bitenle ilgilenmeyen Rusya ile yakın ilişki kurmayı

---

²⁷¹ Cornell, a.g.m., s.281

²⁷² McFaul, a.g.m., s.5.

²⁷³ Lynn, K. T. ve Schmitter, P., Concepts, Assumptions and Hypotheses about Democratization: Reflections on "Stretching" From South to East, 2002. Yayınlanmamış Makale: <http://www.iue.it/SPS/People/Faculty/CurrentProfessors/PDFFiles/SchmitterPDFfiles/Democratization.pdf> (01. Temmuz 2008)

²⁷⁴ Chou, a.g.e., s.1.

yeğlemektedirler. Buna karşılık, reform taraftarları, genellikle Batı yanlısıdır. Anamlı bir reform için gerekli olan araç, destek, ve yönlendirmenin Batılı kurumlarda mevcut olduğunu düşünen bu grupların desteklenmesi reformların ilerletilmesi ve baskının azaltılması anlamında pozitif rol oynamıştır.²⁷⁵ Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, demokratikleşme anlamında Batı'ya yapılan pozitif atf, onun hiçbir noksanı olmayan, yer yüzündeki yegane ideal örnek olduğu için değil, kötünün iyisi olduğu içindir. Bir başka ifadeyle, Batı'nın demokrasi ve demokratikleşme adına yaptığı şeylerin tamamıyla halis ve saf niyetle yaptığı elbette ki kastedilmemektedir.

Eski komünist blok coğrafyasında rejim veya hükümet değişiklikleri tarzında ortaya çıkan 'renkli devrimler' sürecine Türk Cumhuriyetlerinde gösterilen reaksiyon olumsuz olmuş ve bu devrimlerin arkasındaki Batı desteği, Batı ülkelerine ve bu ülkelerde faaliyet göstermekte olan Batı bağlantılı STÖ'lara şüpheli bakışı pekiştirmiştir.²⁷⁶ Kırgızistan'daki renkli devrimden sonra, Türk Cumhuriyetleri, dış siyasette farklı bir siyaset benimsemişlerdir. Özellikle STÖ'lerin rolü ve ilişkilerde yaşanan hayal kırıklıkları sonucunda, ABD ve Batılı ülkelere karşı temkinli davranarak Rusya ve Çin'i dış politikalarında öncelikli bir konuma yerleştirip bu kampa yakınlaşmaya başlamışlardır.²⁷⁷

Meydana gelen bu devrimlere bir tepki olarak bölge yönetimleri sert önlemler almışlardır. Türkmenistan ve Özbekistan'da olayların basında yer alması önlenmiş, Türkmenistan'da çıkan bir fermanla birçok sivil kuruluş kapatılarak mallarına el konulmuş, Özbekistan'da ise olayların arkasındaki karanlık güçlere işaret edilmiş ve birçok Batılı STÖ'nun faaliyetine son verilmiştir. Zamanın Kırgız lideri Akayev, devrimleri BDT ülkelerine bir meydan okuma olarak vasıflandırmıştır. Kazak lider Nazarbayev Gürcistan'daki devrimin sebebi olarak; yaşam standartlarının yükseltilememiş olduğunu dolayısıyla o ülkeye münhasır bir fenomen olduğunu, oysa aynı durumun Kazakistan için söylenemeyeceğini ifade etmiştir.²⁷⁸

Seçimler sırasında renkli devrimler gerçekleşerek otoriter rejimlerin değişmesiyle beraber, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'da benzer şekildeki muhtemel tehditleri bertaraf etmek için, seçimler sırasında merkezi meydanları kapatma, muhalefet ve

---

²⁷⁵ Cornell, a.g.m., s.283.

²⁷⁶ Demirtepe, a.g.m., s.132-134.

²⁷⁷ Erol, a.g.m., s.55.

²⁷⁸ Demirtepe, a.g.m., s.132-134.

STÖ'lere baskı, seçimsel süreci kontrol altına alma, demokratikleşme için adil ve özgür seçimleri destekleyen dış unsurların çalışmalarını sınırlandırma ve benzeri önlemler alınmıştır.²⁷⁹ Türk Cumhuriyetlerindeki bu demokratik ihlallerin dışarıdan yeteri kadar ilgiye mazhar olduğunu söylemek zordur.²⁸⁰

Demokrasiyi geliştirme niyeti taşıyan uluslararası odakların beklentilerinin aksine, demokrasi adına yapılan dışsal müdahaleler bazen olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda, demokrasiyi geliştirmek adına yapılacak dışsal müdahaleler, ekonomik kaynaklara ve güce erişim anlamında dengesizlikler meydana getirebilir ve bunun bir sonucu olarak da a) Batı'dan yardım alanları rencide edebilir, b) iç siyaset dışı bağımlı hale gelerek kırılğan bir yapı kazanabilir ve c) iç politikayı dışarıda olup biten her olaydan etkilenecek şekilde fersude hale getirebilir.²⁸¹

Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecini dışsal faktörler açısından değerlendirdiğimizde, başını ABD'nin çektiği Batılı devletler ve Rusya'nın mihverinde şekillenen iki ana eğilim olduğu görülmektedir. Birinci eğilimin demokratikleşmeye yansımaları renkli devrimler veya daha fazla demokratikleşmeye yönelik siyasal baskı şeklinde tecelli ederken, ikinci eğilim, bu baskılardan kaçılıp sığınılan bir nevi otoriterleşme mercii olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bu iki eğilim arasındaki gerilim öyle bir noktaya gelmiştir ki, Türk Cumhuriyetlerindeki rejimlerin mevcut şekliyle varlığını sürdürmesi veya değişmeden bugünkü haliyle özgür dünyada meşruiyet kazanması neredeyse imkansız hale gelmiştir.²⁸²

ABD ve Batı

Türk Cumhuriyetleri ile ilgili, bölge ve global güçlerin politikalarını, uluslararası ilişkilerdeki realist yaklaşım, pragmatizm, ve ulusal çıkar algılamaları tayin etmiştir. ABD ve diğer Batılı devletler, 1990'larda ve 11 Eylül sonrasında insan hakları ve demokrasiye yapmış oldukları vurguyu daima güvenlik, enerji ve diğer konulardaki ulusal çıkarlarıyla

---

²⁷⁹ Bunce, V., ve Wolchik, S., Transnational Networks, Diffusion Dynamics, and Electoral Change in the Postcommunist World, Cornell Üniversitesindeki ISS Seminer'ine Sunulan Çalışma, Mart 2008, s. 4.

²⁸⁰ Levitsky, S., ve Way, L. A., Linkage, Leverage, and..., s.56.

²⁸¹ Bunce, ve Wolchik, Bringing Down Dictators..., s.2-3.

²⁸² Ağacan, a.g.m., s.33.

bir denge içinde sürdürmüşlerdir. Batının insan hakları ve demokrasi ile ilgili tutumları, bölge hükümetleri için her hangi bir tehdit teşkil etmediği gibi, kendi politikaları için de ciddi dayanak teşkil etmiyordu. Ancak, Rusya’da Vlademir Putin’in başkan oluşu ve renkli devrimlerin meydana gelmesi, hem bölge ülkelerinin hem de Batılı devletlerin Cumhuriyetlerdeki siyasi duruma bakışlarını etkilemiştir.²⁸³

Özellikle Batılı literatürün geneline göre, ABD’nin bölgeye yönelik politikasının sacayaklarını şu hususlar oluşturmaktadır: Güvenlik ve stratejik erişim; enerji kaynaklarının Batıya doğru akışı ve otoriter yönetimlerde reform.²⁸⁴ ABD’nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası bu tezin konusu açısından incelendiğinde, şöyle bir paradoksal durumun söz konusu olduğu görülecektir: ABD güvenlik ve enerji gibi realpolitik konuları ön planda tutarak çıkarlarının korunması için bölgedeki rejimlerin otoriter olmasını görmezden mi gelecek; yoksa, bölgede çıkarlarına hanel gelse de demokratikleşme sürecini destekleyecek midir? Ariel Cohen’e göre, ABD güvenlik için üsler elde edip enerji tedarik kanallarını çeşitlendirirken, bölgede uzun vadeli ve kalıcı sonuçlar için demokrasiyi desteklemeyi ve serbest piyasa değerlerini yerleştirmeyi ihmal etmemelidir. Yazarın dikkat çektiği bir başka nokta ise, demokrasiyi geliştirmenin Amerikan çıkarlarına tercih edildiği durumların ABD’ye kazanç sağlamadığı ve bu ‘insan haklarına atfedilen önceliğin’ yüksek maliyetinden ABD’nin dersler çıkarması gerektiğidir. Örnek olarak yazar, Andican olaylarında İslam Kerimov’un eleştirilmesinin ardından, ABD’nin Özbekistan’la olan stratejik partnerliği ve Karşı-Hanabad hava üssüne erişimi kaybetmesini hatırlatmaktadır.²⁸⁵

Cornell, demokratikleşme ve insan haklarını desteklemenin, ABD ve AB başta olmak üzere, Batılı devletlerin dış politikasında bir ahlaki eleman haline geldiğini, ayrıca, terörizmin temelindeki sosyoekonomik geriye kalmışlık ve siyasi baskı gibi unsurları bertaraf edebilecek bir araç olarak algılanmaya başladığını söylemektedir.²⁸⁶ Ariel Cohen ise, mülkiyet hakları, şeffaflık, hukukun tatbiki gibi hususlar Rusya ve Çin için bir sorun teşkil etmediğinden, Batılılar için bölgede yatırım yapmak için rekabetin zorlaştığını ve Rusya’nın Batılıları bölgenin dışında tutmak için elinden geleni yaptığını savunmaktadır.

---

²⁸³ Cornell, a.g.m., s.283.

²⁸⁴ Örneğin, Cornell, s.269.

²⁸⁵ Cohen, A., U.S. Interests and Central Asia Energy Security, Background, Sayı. 1984, 15.11.2006, s. 2-

10

²⁸⁶ Cornell, a.g.m., s.282.

Yazara göre ABD, bölgede büyük güçlerle rekabet ve husumete girmektense, istikrarı sağlama, ekonomik gelişme ve dini radikalizm ve terörizmle savaşıma gibi hedeflerini bu güçlerle paylaşarak işbirliği içersine girmelidir.²⁸⁷

ABD, 11 Eylül olaylarına kadar demokrasi ve insan hakları gibi konulara vurgu yaparken, bu tarihten itibaren, özellikle renkli devrimlerin de bölgede meydana getirdiği tesirle daha çok stratejik çıkarlar çerçevesinde siyaset takip etmiştir.²⁸⁸ Ehsan Ahrari'ye göre, Amerika'nın bölgeye yönelik anti-terörizm siyaseti; tedrici liberalizm veya siyasi çoğulculuğun temini, şiddet yanlısı olmayan geleneksel İslam'ın desteklenmesi, ılımlı İslami partileri içerecek şekilde siyasal partilerin gelişimi önündeki engellerin kaldırılması, ekonomik reformların desteklenmesi ve çok-tarafli ekonomik yardım programlarının bölgeye uygulanması hususlarını da içermelidir.²⁸⁹

ABD'nin ulusal çıkarlarında öncelikli rol oynayan güvenlik ve enerji ile ilgili realpolitik kavramların insan hakları ve demokratikleşmenin desteklenmesiyle bir zıtlık teşkil etmediğini ileri süren Cornell, ABD bir yandan enerji ve güvenlik alanında realpolitik adımları atarken, diğer yandan da pragmatizm icabı, insan hakları ve demokratikleşmeye de destek verdiğini ifade etmektedir. Ona göre, güvenlik ve enerjiye ilginin reform ve demokratikleşmeye zararlı olduğu fikri gerçekten ziyade hayalidir; bölgedeki rejim yapısını etkileyen faktörleri tam olarak idrak edemeyen ve bölge ülkelerini otoriter ve tek tip olarak algılayan bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Yazar, işte bu bakış açısının bir sonucu olan, Batı'nın devletlerle işbirliği yapmak yerine, var olan rejimlerle işbirliği yapmayı otoriterliği güçlendirmek olarak algılayan STÖ'leri desteklemesini eleştirmektedir. Batıyı sadece bölgedeki güvenlik ve enerji ile ilgilenecek otoriter rejimlere baskıcı yönetimi devam ettirme ve reform yapmama anlamında malzeme temin ettiği gerekçesiyle eleştirenleri yadırgayan Cornell'e göre, hükümetlere karşı demokrasi adına 'mücadele' eden grupların desteklenmesi sonucunda ortaya çıkan renkli devrimler sonrasında da hükümetlerin benimsediği tedrici reform süreci yavaşlamıştır. Bu da, sivil hareketlerle tabandan gelerek hükümetleri tasfiye etmenin bölgede demokrasi yerleştirmedini göstermektedir.²⁹⁰

---

²⁸⁷ Cohen, A., a.g.m., s.7

²⁸⁸ Kurubaş, Erol a.g.m., s.127.

²⁸⁹ Ahrari, a.g.m., s.4.

²⁹⁰ Cornell, S a.g.m., s.283.

George H. Bush ve Bill Clinton dönemlerinde ABD'nin bölge siyaseti, Cumhuriyetler Rus hegemonyasından otonomi kazandırma, İran'ı engelleme ve siyasi ve iktisadi özgürlükleri ilerletme şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, Pentagon ABD'nin bölgede askeri varlığı için bastırırken, Cumhuriyetlerin NATO'nun Barış için İşbirliği'ne üye olmasını sağlamayı başarmıştır. Clinton yönetimi ekonomik olarak zayıf ve büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı durumda olan Kırgızistan'a IMF ve Dünya Bankası aracılığı ile hatırı sayılır kalkınma yardımları verilmesini sağlayarak ABD'nin bölgedeki güvenlik çıkarlarını derinleştirmiştir. Böylece, ABD bölgedeki en büyük askeri üssünü Manas'ta elde etmiş ve iyice açığa çıkan Rusya ve ABD arasındaki askeri üst yarışının Kırgızistan'daki devrime kadar vardığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Elbette ki, ABD'nin Bişkek yönetimini gözden çıkarmasında, Akayev'in 'İpek Yolu diplomasisi' kapsamında Çin'le iyi ilişkiler geliştirmeye çalışması, Rusya'ya da üs vererek yeni dostlar edinmesi gibi faktörlerin katkısını de unutmamak gerekiyor.²⁹¹

Amerikan dış politikasının ana hedeflerinden biri, uzun vadede bölgede demokratik kurumların inşası ve insan haklarını koruyan siyasetlerin gelişmesidir. ABD demokratikleşme ve insan hakları ile ilgili kaygılarını Terörizme Karşı Global Savaş politikasıyla ilgili bölgesel destek sağlanmasıyla birleştirmek istemiştir.²⁹² Mesela Nicol J.'a göre, Amerika, bölge ülkelerini uluslararası toplumun sorumluluk sahibi üyeleri olmaya davet etmiş, radikal anti-demokratik rejimler ve terörist grupların bölgede etkinlik kazanmasını önlemek istemiştir.²⁹³ Amerikan Kongresi, Türk Cumhuriyetleri için, terörizmle savaş, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele, demokrasi ve insan haklarının desteklenmesi gibi konular için maddi destek sağlanması yönünde bir çok karar almıştır.²⁹⁴ Bu çerçevede, Özbekistan ve Türkmenistan'a nazaran demokratikleşme ve sivil toplum için daha fazla potansiyel ve eğilime sahip olan Kazakistan ve Azerbaycan'da ABD başarılı sonuçlar elde etmiş ve bu ülkeler en çok Batılı yatırım çeken Cumhuriyetler olmuştur.²⁹⁵

Sovyetler Birliğinin dağılmasında hemen sonraki yıllarda, Rusya'nın bölgeyle ilgilenememesi dolayısıyla, ABD, Türk Cumhuriyetlerini kendi tarafına çekmeyi

---

²⁹¹ Chaulia, a.g.m., s.9-10.

²⁹² Nichol, a.g.m., s.10.

²⁹³ Nichol, a.g.m., s.4.

²⁹⁴ Nichol, a.g.m., s.22-24.

²⁹⁵ Cohen, a.g.m., s.2-10.

başarmıştır. Elbette ki bölge ülkelerinin ABD'ye sıcak bakmalarında ticari ilişkilerin geliştirilmesi, yatırımların ve maddi yardımların yapılması, “anti-demokratik” politikalara göz yumulması gibi faktörler de etkili olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak, Özbekistan ile Kırgızistan, topraklarında Amerikan askerî üslerinin açılmasına izin vermişlerdir. Ancak, Putin başkanlığındaki Rusya'nın Türk Cumhuriyetlerine yönelik aktif politika izlemeye başlaması, bu ülkelerle ikili ilişkiler geliştirmesi ve Çin ile birlikte ABD'yi bölgeden uzaklaştırma çabaları ABD'nin bölgedeki nüfuzunu kırmıştır. Bunlara bir de, Türk Cumhuriyetlerinin yönetimini telaşa sevk eden renkli devrimlere ABD'nin destek vermiş olması da eklenmelidir.²⁹⁶

Özetle söylemek gerekirse, ABD'nin küresel güç mücadelesi kapsamında; ekonomik ve askerî alanlarda küresel hegemonyasını sağlamlaştırmak için Avrasya bölgesine müdahalesi, geçiş sürecinde olan Türk Cumhuriyetlerindeki otoriter yönetimleri doğrudan etkilemeye başlamıştır. ABD yönetiminin bölgesel muhalefet hareketlerine verdiği destekle, özellikle de Kırgızistan'daki devrim süreci ile birlikte, bölgede bir kutuplaşma sürecine sürüklenmeye başlamış ve muhalif hareketler hızlanmaya, milliyetçi akımlar ve tepkiler güç kazanmaya başlamıştır.²⁹⁷

Başta ABD olmak üzere, Batılı devletlerin çıkarları gerektirdiğinde otoriter yönetimlerle işbirliği yapmaktan geri durmamışlardır.²⁹⁸ İster demokrat olsun, ister cumhuriyetçi, ABD'deki bütün iktidarlar, daha önce destekledikleri diktatörlükler ülke içinden ciddi anlamda muhalefetle karşılaşınca demokratikleşmeyi teşvik etmişlerdir.²⁹⁹ ABD yönetimi, bölgede serbest piyasa reformlarının desteklenmesinin Amerikan ürün ve hizmetlerine yeni pazarlar açacağından, enerji ve mineral kaynaklara ulaşım sağlayacağından ABD'nin çıkarlarına doğrudan hizmet edeceğini savunmaktadır.³⁰⁰

ABD, çıkarları ve güvenliği söz konusu olduğunda, Özbekistan gibi otoriter rejimlerle işbirliği yapmaktan kaçınmamaktadır.³⁰¹ Örneğin, ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Kongre'ye Kazakistan'ın insan hakları karnesini düzeltme noktasına

---

²⁹⁶ Kamalov, a.g.m., s.94.

²⁹⁷ Erol, a.g.m., s.60.

²⁹⁸ Benzer bir yorum için bkz: Bunce, ve Wolchik, *Transnational Networks...*, s.29.

²⁹⁹ Katz, *Will there be revolution...*, 129

³⁰⁰ Nichol, a.g.m., s.19.

³⁰¹ Bingöl, Y., *The 'colourful' Revolution of Kyrgyzstan: Democratic Transition or Global Competition?*, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt.5, Sayı.1&2, Bahar ve Yaz 2006, s.80.

ciddi bir şekilde başarısız olduğunu, ancak ulusal güvenlik açısından ekonomik yardımların kısıtlanmaması gerektiğini anlatmıştır.³⁰² ABD'nin bu şekildeki siyaseti, demokrasi ve insan haklarını değil, otoriteryanizmi meşrulaştırmakta ve sağlamlaştırmaktadır.³⁰³ Bunun için, ABD'nin Sovyet sonrası ülkelerin liberal demokrasiye geçişleri için hakiki ve samimi olarak destek verdiğini söylemek fazla iyimserlik olacaktır.³⁰⁴ Zaten, ABD'nin önemli dış politika hedefleri söz konusu olmadan tek başına sadece insan hakları ve demokrasiyi desteklediği çok nadirdir.³⁰⁵

Bölgeye yönelik sağlıklı siyaset takip edebilmesi için, Amerikan politikasının Türk Cumhuriyetlerindeki nüans ve karmaşıklığı anlaması gerekmektedir.³⁰⁶ Türk Cumhuriyetlerindeki siyaset, Batılı gözlemcilerin kafasını karıştırmış ve bütün bu Cumhuriyetler, her biri farklı seviyelerde de olsa, otoriter sistemler, demokrasi ve vatandaş haklarının düşmanı olarak algılanmıştır. AB ve ABD tarafından da paylaşılan bu algılama bölgede var olan farazi patolojik durumun çözümünde her hangi bir katkı sağlamamıştır. Batı'nın Cumhuriyetlerin iç dinamiklerini anlamadan yönetimde açıklık getirilmesi konusunda baskı yapması taraflar arasında ihtilaf meydana getirmekten başka bir fayda sağlamamıştır.³⁰⁷

Unutmamak gerekir ki ABD, Türk Cumhuriyetlerinde, Sovyetler Birliği döneminden sonra varlıklarını devam ettiren, komünist zihniyetten kurtulamayan, tarihî ve psikolojik sebeplerden dolayı bir şekilde Rusya'nın baskısı karşısında geri adım atmak zorunda kalan liderlerin yerine, kendisine bağlı ve yeri geldiğinde Rusya'ya 'hayır' diyebilecek kadroları getirmeyi tercih etmektedir.³⁰⁸ Bu gerçeği, renkli devrimlerle beraber ele aldığımızda, diyebiliriz ki ABD, Batılı devletler ve demokrasi yanlısı STÖ'ler Türk Cumhuriyetleri nezdinde imaj ve itibar kaybına uğramışlardır.³⁰⁹ Elbette ki, renkli devrimleri desteklemenin yanında, ABD'nin bölgeye yeterli miktarda ekonomik yardımda bulunmaması bu imaj kaybının sebepleri arasında dahil edilmelidir.³¹⁰

---

³⁰² Nichol, a.g.m., s.14.

³⁰³ Bingöl, The 'colourful' Revolution..., s.80.

³⁰⁴ Bingöl, The 'colourful' Revolution..., s.79.

³⁰⁵ Chaulia, a.g.m., s.2.

³⁰⁶ Cornell, ve Spector, a.g.m., s.198.

³⁰⁷ Starr, a.g.m., s.6-15.

³⁰⁸ Erol, a.g.m., s.57.

³⁰⁹ Cornell, a.g.m., s.285.

³¹⁰ Nichol, a.g.m., s.6.

ABD'nin bölge ile ilgili etkin politika izlemesinin çeşitli sebepleri vardır. Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler, sahip oldukları enerji kaynakları ile ABD ve Batı'yı etkileme imkanına sahiptirler. Bu, ABD'nin Sovyet sonrası bölgeye demokrasi geliştirme anlamında müdahil olmasını gerekli kılıyordu. Diğer bir sebep de, nükleer silahlara sahip, ciddi doğal kaynakları olan ve çevresindeki ülkeler üzerinde kayda değer nüfuzu bulunan Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini sınırlandırma hedefidir. Yine, komünist sonrası bölgede belirli bir popülerliği olan ABD için, genelde nüfuzunu artırma özelde ise demokrasiyi geliştirme anlamında önemli fırsatlar sunduğunu da unutmamak gerekir.³¹¹

Yılmaz Bingöl, Kırgızistan'daki renkli devrimin, demokrasi ve özürlük retoriği ile açıklanamayacağını, ABD ile Rusya-Çin arasındaki küresel rekabetin devrimin vuku bulmasında temel faktör olduğunu savunmaktadır. Birincisi, Kırgızistan'da devrimi gerçekleştirenlerin çoğu bir şekilde devrilen rejimle içli dışlı olmuş kimselerdi. Dolayısıyla, Akayev karşıtı liderler Batı yanlısı olmakla birlikte, bunları demokrasi kahramanları olarak lanse etmek yanlış olacaktır. İkincisi, Sovyet sonrası rejimlerin tamamı baz alındığında, belki de Kırgızistan demokratikleşme bakımından ortalamanın altında olabilirdi. Ancak, Türk Cumhuriyetleri ile karşılaştırıldığında, Akayev liderliğinde demokratikleşmeye doğru ciddiye alınması gereken bir ilerleme kaydedilmişti. Yani, yazara göre, en azından 1990'ların sonuna kadar, diğer Cumhuriyetlere nazaran en çok demokratikleşen ülke olan Kırgızistan'da demokrasinin olmayışı karşısında muhalefetin duyduğu tepki sonucunda devrim yapılmadı. Böyle olsaydı, daha çok anti-demokratik olan ve muhalefeti daha çok şiddetli olan başka Cumhuriyetlerde devrim gerçekleşecekti.³¹²

Bu değerlendirmeye göre devrimin gerçek sebebi, global aktörlerin rekabeti ve bölge ile ilgili konjonktürel beklentileridir. ABD'nin Rusya ve Çin'i kontrol altına almak istemesi ve Kırgızistan'ın doğal kaynakları bakımından fakir fakat jeopolitik konum açısından önemli ülke oluşu bu süreçte önemli rol oynamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, 11 Eylül sonrasında, Akayev'in ABD'ye destek verme ve üsleri kullandırma noktasında gönülsüz davranması da ABD yönetiminin Akayev'i gözden çıkarmasını sağlayan diğer önemli sebep olmuştur.³¹³ Salih Bıçakçı'ya göre, ABD, bölge ülkeleriyle sıcak ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Ancak bu ülkeleri Rusya ve Çin'in etki

³¹¹ Bunce, ve Wolchik, *Bringing Down Dictators...*, s.6-7.

³¹² Bingöl, *The 'colourful' Revolution...*, s. 73-75, 77, 79.

³¹³ Bingöl, *The 'colourful' Revolution...*

alanından uzaklaştırmak isterken, bu ülkelerin otoriter yönetimlerine destek veriyor oluşu beklenmedik sonuçlar meydana getirmektedir.³¹⁴

Ekim 2003 ve Kasım 2005 yılında Azerbaycan'da meydana gelen seçimlerin bir renkli devrime dönüşmemesinde, Aliyevler yönetimindeki rejiminin özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattında Amerikan ve İngiliz petrol çıkarlarına sadık kalması etkili olmuştur. Benzer bir şekilde, Stalinist İslam Kerimov, Mayıs 2005'teki Andican olaylarında 500 kişiyi öldürüp, 2000 kişiyi yaraladığında, Amerikan yönetimi, olayın 'İslami teröristlerin eseri' yönündeki Özbek tezini dillendirmiştir.³¹⁵

M. S. Erol'e göre, ABD'nin bölgede önemli bir nüfuz sahası elde ettiği Kırgızistan renkli devriminden sonraki politikası, diğer Türk Cumhuriyetlerindeki liderleri kaybetmemek için bir süreliğine Kazakistan'da olduğu gibi 'uyum ve işbirliği' stratejisini devam ettirmek ve Özbekistan'da yaşanan hayal kırıklığının tekrarlanmasından kaçınmak olacaktır. Orta vadede ise, muhtemelen bu liderlerin demokratikleşme süreci, muhalefete yönelik baskı ve insan hakları konusundaki bozuk sicilini bir kez daha gündeme getirmek suretiyle, bölgeye yönelik uzun vadeli stratejisini kaldığı yerden devam edecektir. Bu çerçevede, muhalif grupları örgütleyerek birleşik bir Orta Asya muhalefeti meydana çıkartmaya çalıştığı da iddia edilen hususlar arasındadır.³¹⁶

Valerie Bunce ve Sharon Wolehik, ABD'nin komünist sonrası bölgede demokrasinin yayılması için önemli çaba gösterdiğini, bu çerçevede, sivil toplum, adil seçimler ve hukukun üstünlüğünü desteklediğini ve özellikle ekonomik yardımlarının hatırı sayılır düzeyde olduğunu hatırlatmaktadırlar. Benzer bir şekilde, demokratikleşme sürecini desteklemede ülkeler arasında seçici davranıp, Azerbaycan, Kazakistan veya Özbekistan'da renkli devrime varacak kadar baskı uygulamamasını bu ülkelerde meydana gelebilecek istikrarsızlığın ABD çıkarlarına zarar verme ihtimaline bağlamaktadırlar.³¹⁷

Thomas Carothers'e göre, ABD yanlısı Azerbaycan ve Kazakistan'ın son seçimlerinde, başta bazı pozitif düzenlemeler yaparken, seçime yaklaşıldığı kritik dönemde, zafer elde etmek adına muhalefeti sindirme, oylara müdahale etme ve benzeri önlemlere başvurmuşlardır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan Bush yönetimi ise, küçük

³¹⁴ Bıçakçı, a.g.m. s. 8.

³¹⁵ Chaulia, a.g.m., s.12.

³¹⁶ Erol, M a.g.m., s.57.

³¹⁷ Bunce, ve Wolehik, International Diffusion and..., s.296 – 299.

başarıları büyütme, büyük başarısızlıkları küçük gösterme eğilimine girmiştir.³¹⁸

Bir başka yaklaşıma göre, renkli devrimlerin, tek taraflı olarak ABD'nin mühendisliğinde gerçekleşen ve ABD'nin planladığı, ürettiği, zorladığı, domine ettiği ve kontrol ettiğini söylemek durumun basite indirgeneceği önemli bir hata olur. Çünkü demokrasiyi geliştirme süreci, ABD'nin sadece kolaylaştırma anlamında katkıda bulunduğu ve daha çok kaotik bir ortamda şekillenen bir süreçtir. Bunlara ilave olarak, ABD'yi devrimlerle bölgeye müdahil olmakla eleştirenler, ABD'nin gücünü ve siyasetlerindeki tutarlılık ve bütünlüğü abartmakla beraber, yerel unsurların süreçteki rolünü, bölünmüşlüğünü, zafiyetini, ilgisizliğini ve hatta o ülkelerdeki vatandaşların korkaklığını da abartmış olacaktırlar.³¹⁹

Tarihinin hiçbir döneminde, ABD'nin George W. Bush yönetiminde olduğu kadar dünyada imaj kaybına uğramadığını söyleyen Michael McFaul, Bush'un bu imajla demokrasi geliştirme hakkındaki retoriği ve ABD'nin dünya kamuoyundaki itibar kaybıyla birlikte, halkların demokratik idealleri geliştirme yönündeki dış politikaları desteklemedikleri yönünde bir yanlış intiba uyandığını savunmaktadır. Halbuki, bir uluslararası norm olarak demokrasi, hiçbir zaman olmadığı kadar güçlü durumda olup, ideal hükümet şekli olarak kabul edilmektedir.³²⁰ Yirminci yüz yılın başından bu yana hız kazanan demokratikleşme ile beraber, bugün devletlerin büyük bir çoğunluğu, anayasalarında kendilerini demokratik devlet olarak nitelemektedirler. Türk cumhuriyetleri de anayasalarında demokratik devlet ilkesine yer vererek bir anlamda global düzeydeki meşru rejimin demokrasi olduğunu zımnen kabul etmişlerdir.³²¹

Dolayısıyla demokrasi, sadece karanlık dış güçlerin “devrim teknolojisi” sanatı,³²² veya ABD'nin ulusal çıkarlarını elde etmek için kullandığı bir kamuflej malzemesi olarak addedilmemeli; devletler, uluslararası kuruluşlar ve uluslararası sivil toplum tarafından bir uluslararası norm olarak benimsendiği hatırlanmalıdır. McFaul'a göre, hatırlanması gereken bir başka konu da, otoriter rejimlerdeki liderlerin bile serbestleşme yönündeki ağır yürüyüşlerinin sebebi olarak, bu fikrin gereksizliğini değil, halklarının daha henüz

³¹⁸ Carothers, *The Backlash Against Democracy...*, s.55-63.

³¹⁹ Bunce, ve Wolchik, *Bringing Down Dictators...*, s.15-17.

³²⁰ McFaul, M., *Democracy Promotion as a World Value*, *The Washington Quarterly*, Cilt.28, Sayı.1, Kış 2004-2005. s.147-152.

³²¹ Yıldırım, R. “Globalleşme Sürecinde Türk Cumhuriyetlerinde Demokrasinin Geçirdiği Aşamalar ve Ulaşması Gereken Hedef: Yönetimde Demokrasi”, *Kamu Hukuku Arşivi*, Eylül 2003, s. 149-153.

³²² Herd, a.g.m., s.3.

hazır olmamasını gösterdikleri gerçeğidir.³²³

Soğuk savaş sonrasında, askeri yollarla amaca ulaşmak masraflı ve zor olduğundan, iletişim araçları, yayın mecraları, çeşitli organizasyon ve kurumlar, karşılıklı bağımlılığın kullanılması gibi olgular birer enstrüman olarak önem kazanmaktadır. ABD'nin dünyada ve bu arada Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecine olan ilgisini ve sivil toplumla ilişkisini, askeri yöntemler dışında, Joseph Nye'in belirttiği kültür, ideoloji ve kurumlar gibi "yumuşak güç" unsurlarıyla dünya hakimiyetini sürdürme çabaları ışığında okumak mümkündür. Bu 'yeni' realist yaklaşımla, ABD hem az masraf yapmış olacak, hem hedef ülkelerde kalıcı etkiler meydana getirebilecek; dahası, başkalarını hâkimiyet altına alıyor gibi de görünmeyecektir. Bu anlamda, renkli devrimler tek tek ele alındığında, süper güçlerin demokratikleşme eğilimindeki Sovyet sonrası coğrafyada gözettiği iyi despot - kötü despot ayrımı daha net meydana çıkacaktır.³²⁴

Graeme P. Herd de Rusya'nın renkli devrimlere olan tepkisini analiz ederken, Joseph Nye'in terminolojisine başvurarak, Rusya'nın ideolojik "yumuşak güç"ten yoksun olduğunu, başka ülkeleri kendi safına geçirmek istiyorsa, ekonomi, ortak ekonomik alan ve kardeş halkları bir birine bağlayan boru hatları gibi söylemler yerine sağlam felsefi zemine oturmuş argümanları olması gerektiğini ifade etmektedir.³²⁵ Yumuşak güç bağlamında, Batılı STÖ'lerin demokratikleşme adına yerli elit çevrelerin gönüllerini Batı düşünce ve modelleri ile kazanma stratejileri çerçevesinde, konferanslar, seminerler ve 'teknik yardım' için değişim programları düzenlemesi desteklenmiştir. Devrimden sonra Kırgızistan'da Akayev'in yerine cumhurbaşkanı olan Kurmanbek Bakiyev, güvenliğin başı olan Feliks Kulov ve parlamento sözcüsü gibi önemli isimler devrim öncesinde çeşitli değişim programları kapsamında ABD'ye gitmiş kişilerden oluşmaktadır.³²⁶

Mark N. Katz, Batılıların demokratik renkli devrimlerin başka ülkelere yayılmadığına üzüldüklerini, ancak İslami devrim ihtimali göz önüne alındığında, eski komünist otoriter rejimlerin devam etmesini yeğlediklerini savunmaktadır. Ayrıca, Kırgızistan'da meydana gelen renkli devrimin başarılı olmasının çok önemli olduğunu

³²³ McFaul, Democracy Promotion as..., s.147-152.

³²⁴ Nye, J. S., Limits of American Power, Political Science Quarterly, Cilt.117, Sayı.4, Kış 2002-2003, s. 545-559.

³²⁵ Herd, a.g.m., s.7.

³²⁶ Chaulia, a.g.m., s.1-3, 11.

belirten Katz, ABD ve Batı yardımıyla gerçekleştirilen bu devrim eğer başarılı olur da Kırgızistan refah ve zenginliğe kavuşursa, bu durum bölgenin demokratikleşmesine önemli bir model teşkil edecektir. Aksi gerçekleştiği takdirde ise, Cumhuriyetlerdeki halklar nezdinde, demokrasi mefhumu ciddi bir şekilde zarar görecektir.³²⁷

Eugheniy Zhovis, Batılı çevrelerde yapılmakta olan bir mukayese hatasından yakınmaktadır. Ona göre, bölge ülkeleri uluslararası standartlara göre değerlendirilmek yerine, örneğin Türkmenistan ve Özbekistan'daki durum, Kazakistan'da demokratikleşme anlamında atılan pozitif adımlarla karşılaştırılarak bu ülkede olumlu bir eğilim olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu mantıkla hareket edilmiş olsa, karşılaştırmalı değerlendirmelerdeki ölçü, gelişmiş demokratik ülkeler değil, Kuzey Kore, Burma, Küba ve benzeri ülkeler olacaktır. Bu, hem demokratikleşmeyi destekleyen gelişmiş demokratik ülkelerdeki çevreleri hem de demokratik reformlarını ve halklarını taklit etmek isteyen bölgedeki elit çevrelerin ufkunu daraltıcı etki meydana getirmektedir.³²⁸

Yine, Eugheniy Zhovis'e göre, Batı kamuoyunda var olan bazı varsayımlar, Türk Cumhuriyetlerindeki demokratikleşme sürecini ilerletme anlamındaki çalışmaların iyi koordine edilmesini engellemiştir. Cumhuriyetler, eski Sovyet Komünist partisi üyesi fakat aynı zamanda ekonomik ve politik anlamda reform iradesi taşıyan ve uluslararası ilişkiler ve ticarete dahil olmak isteyen kişilerce yönetilmektedir. Başlı başına bu arzu bile demokratikleşme yönünde önemli bir katalizör olabilir. Demokratikleşme uzun bir zaman alacak bir süreçtir ve komünist zihniyet ve ideolojisinin ortadan kalkması için en az iki neslin yenilenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, esas yaklaşım, mümkün olan yerlerde reform zorlanarak, Sovyet anlayışından kurtulmuş ve rasyonel düşünebilen yeni nesillerin değişimi hazırlanmalıdır. Sürdürülebilir gelişme, her şeyden önce ekonomik gelişmeye ve güvenliğin sürdürülmesi ile bağlantılıdır. Bunun için, yöneten elit bu olgulara zemin hazırlıyorsa, demokrasi ve insan haklarının esas fikirlerinde görülecek bazı sapmalar müsamaha edilmelidir. Özgürlük, demokrasi, açık sivil toplum düşüncesi, hukuka dayalı devlet ve insan hakları teşvik edilirken, bölgedeki yerel eğilimler, gelenek ve kültür göz önüne alınmalıdır.³²⁹

---

³²⁷ Katz, *Revolutionary Change in...*, s.161, 169.

³²⁸ Zhovis, a.g.m., s.3.

³²⁹ Zhovis, a.g.m., s.8.

Zhovis'in bütün bu varsayımları demokratikleşmenin önünde birer engel kabul etmesinin sebebi şudur: Eğer bu ön kabuller referans noktası olarak kabul edilirse, o zaman Cumhuriyetlerdeki baskıcı uygulamaların hoş görülmesi gerektiği veya doğal karşılanması gerektiği sonucu ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, rejimler meşru kabul edilirler ve demokratikleşme yönünde baskıya maruz kalmazlar. Bu da, demokratikleşmede önemli bir faktör olan Batılı ülke ve kurumların konuya olan ilgi ve etkinliğini ortadan kaldırır.

AB'nin Türk cumhuriyetleri ile ilgili politikalarının genel çerçevesine baktığımızda, şu hususlar dikkat çekmektedir: Her şeyden önce, Türk Cumhuriyetlerinin Rusya ve Çin'in tekeline girmesi AB ve Avrupalı devletler tarafından arzu edilen bir durum değildir. AB'nin bölgeye yönelik politikalarını, Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi hedefi çerçevesinde okumak gerekmektedir. Özellikle son genişleme dalgası sonrasında, AB sınırlarına daha da yakınlaşan bölge, Birlik üyesi ülkelerin etrafında sorun üretme potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda, zengin enerji kaynaklarına sahip bu ülkelerin Afganistan, Pakistan veya İran'daki aşırı İslami unsurlara ve istikrarsızlığa yakın olması da AB'nin bölge ile ilgilenmesini gerektiren durumlardır. AB'nin bölge ile olan ilişkileri, Avrupalı politikacıların sürekli vurguladığı "etik değerler" ile çıkarların hassas dengesi arasında şekillenmektedir. Otoriter, totaliter veya baskıcı olarak vasıflandırılan yönetim şekliyle idare edilen bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirme çabası içine giren Avrupalı karar-vericiler, etik değerleri hiçe saydıkları gerekçesiyle eleştirilmiştir.³³⁰

AB, bölge ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmek amacıyla, 2007'de AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık Stratejisini onaylamıştır. Bu çerçevede, siyasi diyalog, insan hakları, eğitim, hukukun üstünlüğü, enerji ve taşımacılık, çevre ve su, ortak tehdit ve problemler, ticaret ve ekonomik ilişkiler alanında işbirliğini pekiştirmek hedeflenmiştir.³³¹ Buna ek olarak AB, Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini bir kurumsallaştırılmış diyalog temeline oturtmak ve karşılıklı ilişkilerin hukuki zeminini oluşturacak şekilde her ülkeyle ayrı ayrı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları imzalamaktadır. AB ile ilişkilerinde en çok aksaklık yaşayan ülke Türkmenistan'dır. Kırgızistan, Tacikistan ve Kırgızistan gerek hukuki anlaşmaların imzalanması gerekse ekonomik desteklerin alınması noktasında Özbekistan'dan daha iyi durumdadırlar. Tacikistan, Orta Asya ülkeleri içinde AB'den aldığı kişi başına düşen yardım bakımından en fazla destek alan ülke konumundadır. AB, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortağıdır. Kazakistan'dan sonra AB'nin en çok ticaret yaptığı ülke Özbekistan'dır. Türkmenistan AB'nin 106. Tacikistan 141. ve Kırgızistan

³³⁰ Hatipoğlu E., "Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (mu?)", OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.3 Sayı. 5, 2006, s. 2-3.

³³¹ http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/index_en.htm

151. sıradaki ticaret ortaklarıdır. Bu rakamlara rağmen diye biliriz ki, Avrupa Birliğinin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde siyasetten çok ekonomi ele alınmaktadır ve ilerleme de daha bu alanda söz konusu olmaktadır.³³²

AB'nin bölgede diğer uluslararası aktörler kadar etkili olamayışında çeşitli sebepler mevcuttur. Her şeyden evvel, ulus-üstü bir takım nitelikler taşısa da, özellikle dış politika noktasında hala hükümetler arası bir kurum olma karakteri koruyan AB, Rusya, ABD ve Çin gibi “yumuşak” unsurların yanında “sert” araçlardan yararlanamamaktadır. Bölge ülkeleri, AB üyeleri tarafından uzun bir süre coğrafi bakımdan kendilerine tehdit üretemeyecek kadar uzak, kültürel olarak farklı, kalkınma düzeyi düşük, otoriter yönetim şekliyle idare edilen ülkeler olarak algılanmıştır. Ayrıca AB, bölge ülkelerini demokratikleşme ve insan haklarını gözetme konusundaki eksiklikleri yüzünden eleştirmektedir. Bunlara ek olarak, zayıf devlet yapıları, sosyo-ekonomik problemler, zayıf siyasi kültür, ve bölge ve bölge dışı aktörlerin sebep olduğu istikrarsızlık ortamından çıkar sağlama çabaları bölgeyi AB açısından uğraşılması güç bir yer haline getirmektedir. Son olarak, Türk Cumhuriyetlerinin AB'ye üye olmak gibi bir düşünce veya önceliklerinin olmaması, AB'yi “üyelik kozunu” kullanarak yaptırım uygulama imkanından mahrum bırakmakta ve AB'nin bölge politikasının belli bir plan, program ve yol haritasına dayandırılmasını önlemektedir.³³³

Rusya ve Çin

Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Rusya'nın Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası, daha ziyade Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde yürütülmüş ve inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki ilk yıllarda Moskova'nın dış politikasında bölge birinci derecede önemli bir yer edinmemiştir. Vladimir Putin'in devlet başkanı seçilmesiyle birlikte Rusya Federasyonu, yakın çevre olarak adlandırdığı BDT coğrafyasına daha fazla önem vermeye başlamıştır.³³⁴ Putin'den önce Rusya'nın cumhurbaşkanı olan Boris Yeltsin halefine nazaran daha demokrattı. Her ne kadar Yeltsin demokratikleşmeyi bölgeye yönelik dış politikasında temel unsur haline getirmemişse de, demokrasi yanlısı tutumu, Türk Cumhuriyetlerindeki reform hareketleri ve demokratik güçlere yardımcı olmaktadır. Putin'in nispeten otoriter yönetimiyle, Rusya

³³² Hatipoğlu, a.g.m. s. 2-15

³³³ A.g.e. s. 16-17.

³³⁴ Kamalov, a.g.m., s.83-985.

artık Türk Cumhuriyetleri için demokrasi anlamında bir ilham kaynağı olmadığı gibi, otoriterlik için bir cesaret kaynağı olmuştur.³³⁵

Demokratikleşme veya demokratikleşme süreci hususu, Rusya'nın Türk Cumhuriyetlerine yönelik ilişkilerini şekillendiren ana konular arasında yer almaktan ziyade, bu ülkenin genel siyaseti içinde ve dolaylı olarak yer almıştır. Rusya'nın bölge politikasını özellikle uluslararası terörizm ve uyuşturucu ticareti ile mücadele; Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus azınlık haklarının korunması; ortak güvenlik ve ticaret alanlarının oluşturulması ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun artırılması gibi konular şekillendirmektedir.³³⁶

İlyas Kamalov'un da belirttiği gibi, demokratikleşme açısından değerlendirildiğinde, Türk Cumhuriyetlerinin Rusya'yı ABD ve diğer Batılı devletlere tercih etmelerinin sebebi, Rusya'nın Cumhuriyetlere demokratikleşme konusunda herhangi bir baskı uygulamıyor olmasıdır. Bu çerçevede, Putin merkezîyetçi politikalarıyla 'yönetilebilir demokrasi' anlayışını getirmiş ve Türk liderler bu anlayışı benimsemek suretiyle Batı karşısındaki duruşlarını güçlendirmişlerdir. Özet olarak, bağımsızlıklarından itibaren bütün muhalefet hareketlerini sindirmeye gayret etmiş olan Türk Cumhuriyetlerindeki liderlerin, Rusya'yı Batı'ya tercih etmelerindeki en büyük nedenlerden biri Rusya'nın bu baskıcı rejimlerin bir nevi dışsal meşruiyet mercii rolü oynamasıdır.³³⁷

Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında yaptığı ticaretin fazla gelişmemesi ve hala ağırlıklı eski sosyalist ülkelerle ticaret yapıyor olması kuşkusuz bu ülkelerin Rus pazarına olan bağımlılığını artırmaktadır. Rusya Federasyonu'na olan bağımlılık sebeplerinin başında, eski Sovyet ulaştırma altyapısının Rusya Federasyonu'nu merkezi bir konuma oturtmuş olması ve önemli ticaret ortakları olan Türkiye, İran ve Çin ile olan lojistik bağlantıların zayıf ve pahalı olmasıdır. Bütün bu tabloya rağmen, Türk Cumhuriyetleri'nin BDT ve BDT dışındaki ülkelerle olan dış ticaret trendine bakıldığında, Türk Cumhuriyetleri'nin BDT ülkelerine olan ihracatlarında ve ithalatlarında bir azalma, BDT dışı ülkelerle yaptığı ticarete artış görülmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan trendde, Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaretinde de BDT'den kopmaya doğru bir yönelim göze

---

³³⁵ Cornell, a.g.m., s.284.

³³⁶ Kamalov, a.g.m., s.83-985.

³³⁷ Kamalov, a.g.m., s.83-986.

çarpmaktadır.³³⁸

Her fırsatta bölgedeki nüfuzunu arttırma çabasında olan Rusya'nın işini, Türk Cumhuriyetlerinin renkli devrimler ve bunları destekleyen ülkeleri tehdit olarak algılamaları daha da kolaylaştırmıştır. Bu doğrultuda, bölgedeki Rus askerî üs ve teknolojilerinin Cumhuriyetleri dış tehlikelerden korumaya her zaman hazır olduğu hususu Rus yetkililerce beyan edilmektedir. Bu çerçevede, Özbekistan, yüzünü Batı'dan çevirerek tekrar Moskova'ya yakın politika izlemeye başladığında Rusya'nın öncülüğünde kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşmasına üye olmuştur. Özbekistan örgüte üye olurken, 'renkli devrimler' konusunu ele alan taraflar, böyle devrimleri bastırma amaçlı özel kuvvetlerin oluşturulması konusunu dahi görüşmüşlerdir.³³⁹

Renkli devrimlere karşı hassasiyetin ciddi olmasının bölge rejimleri için haklı tarafları vardır. Bir ülkedeki rejimin, ordu, istihbarat ve polis güçleri üzerinde yeteri kadar kontrol sağlayamadığı durumlarda, bir 'sivil darbe' sonucunda liderin iktidarını bırakarak ülkesini terk etmek zorunda kalacağını ve böyle bir durumda Rusya askeri üsse sahip olsa bile stratejik ortağı olan bir rejim liderini iktidarda tutamayabileceği görülmüştür. Unutmamalıdır ki, Rus birliklerinin Kırgızistan devrimi sırasında her hangi bir şey yapamamış olmasında, Amerikan askerî üssünün Rus üslerinin yanı başında oluşunun da etkisi vardır.³⁴⁰ Fakat görünen tablo, ülke liderlerini tedirginliğe sevk edecek mahiyettedir.

Avrasya'da meydana gelen devrimler Sovyet sonrası diğer ülkelerde de devrim olacağı endişesi uyandırmıştır.³⁴¹ Putin, bu endişelerden yararlanarak Rusya'yı Türk Cumhuriyetlerine Batıdan yayılan rejim değişim rüzgarına karşı bir siper olarak takdim etmiştir. Bush yönetiminin renkli devrimleri övmesi ve Rusya'nın ABD'yi bu devrimlerin mimarı olarak portreleşirmesi, bölge ülkeleri ABD'yi, yönetimin iyileşmesini veya tedrici demokratikleşmeyi destekleyen ülke yerine, rejim güvenliğini ve istikrarı bozan odak olarak görmeye başlamışlardır. Böylece, cumhuriyetlerin realpolitik yaklaşımına ideolojik mülahazalar da dahil olmuştur. Bu çerçevede, Rus dış politikasının bölge siyasetine bir de eski Sovyet ülkelerinde otoriter rejimleri koruma şeklinde hulasa edilebilecek 'karşı devrim' unsuru eklenmiştir. Bu anlamda Rusya, Çin'in de desteğini alarak ŞİÖ'yü Batı ve

---

³³⁸ Yaman, a.g.m.

³³⁹ Kamalov a.g.m., s.90.

³⁴⁰ Erol, a.g.m., s.55.

³⁴¹ Katz, Revolutionary Change in..., s.158.

ABD'nin bölgedeki nüfuzunu önleme ve kendi liderliğini Cumhuriyetlere kabul ettirme anlamında kullanmıştır.³⁴² Yani, Rusya ve Çin önderliğindeki ŞİÖ'nün önemini artırmasının nedenlerinden biri, ABD'nin 'renkli devrimler'i destekleyerek demokrasiyi yayma çabalarının bölgede tedirginlik meydana getirmiş olmasıdır.³⁴³ Renkli devrimler, ideolojik bir ima içerdiğinden Çin ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırırken hem ABD'nin bölgedeki çıkarlarına hem de reform sürecine zarar vermiştir.³⁴⁴

Thomas Carothers, Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi Sovyet sonrası otoriter rejimler, duydukları tepkiyi demokrasinin kendisine değil, Amerikan yayılmacılığına bir direniş olduğunu söyleyerek halkları nezdinde sempati kazanmaya çalıştıklarını söylemektedir. Bu manada Carothers, ister küçük devletlerde demokratik devrim olacağı yönündeki korku sebebiyle olsun, isterse Rusya ve Çin gibi ülkelerde, bu korku baskıcı politikaların meşrulaştırılması anlamında kullanılsın, söz konusu devletlerin, demokratikleşme sürecine yönelik bir karşı atak başlatmış olduklarını vurgulamaktadır.³⁴⁵

Rusya, eski komünist otoriter rejimlerdeki statükoyu demokratik devrimlere tercih ettiğini açıkça ifade etmiştir. Fakat unutmamalıdır ki Rusya, Çin ve İran, devrimler gerçekleşir gerçekleşmez 'yenemiyorsan yanlarında yer al' yaklaşımıyla hareket ederek, ortaya çıkan yeni durumu kabullenmişlerdir.³⁴⁶

Türk cumhuriyetlerinin, özellikle Rus azınlıklar aracılığıyla, Rus kültürünün etkisinde kalması için gayret sarf eden ve bu ülkeleri kendi nüfuzu altına almak için çaba gösteren Rusya'nın takip ettiği politikalar genel olarak bölgedeki demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.³⁴⁷ Cumhuriyetlerdeki bir çok elit grubun Rusya ile ilişkilerini sürdürüyor olması, onların dış politika hususundaki fikirlerini etkilemekte ve Rusya'ya Türk Cumhuriyetlerinde kurumsal siyasi mekanizmanın dışında bir lobi sağlamaktadır.³⁴⁸ Bunlara ilave olarak, bölgedeki ulusal liderler kendilerini güçsüz ve genellikle Rusya ile bağlantıları olan boylara, bölgesel güç brokerlerine ve beylere

---

³⁴² Cornell, a.g.m., s.285.

³⁴³ Kamalov, a.g.m., s.89.

³⁴⁴ Cornell, a.g.m., s.267.

³⁴⁵ Carothers, *The Backlash Against Democracy...*, s.55-68.

³⁴⁶ Katz, *Revolutionary Change in...*, s.164.

³⁴⁷ Kurubaş, a.g.m., s.127.

³⁴⁸ Cornell, a.g.m., s.273.

(*magnates*) bağılı hissetmektedirler.³⁴⁹

Mart 2005'te Kırgızistan'daki renkli devrim, yerel siyasette baskıyı artırmanın yanında Rusya ile Çin arasında ittifak oluşmasını da pekiştirmiştir. Rusya ve Çin 5 Haziran 2005 tarihindeki ŞİÖ zirvesinde, ABD üslerindeki askerlerin bölgedeki varlığına bir son tarih belirleme yönündeki çağrılarında sonra, 25 Haziranda ABD savunma bakanı Donald Rumsfeld Kırgızistan'a ziyaret gerçekleştirmiş ve ABD hükümeti Kırgızistan'daki varlığını yeniden gözden geçirme önündeki niyetini ortaya koymuştur. Devrim Batı'da demokratikleşmeye doğru atılan bir adım telakki edilirken, Rusya ve Rusya yanlısı politikacılar için BDT bölgesinden Rusya'nın geleneksel nüfuzunun ortadan kaldırılma çabası olarak algılanmaktadır. Tıpkı Ukrayna'daki devrimde olduğu gibi, Kırgızistan renkli devriminin de siyasi açıdan Rusya'nın başarısızlığını ortaya koyduğu için de tepki ciddi olmuştur. Dolayısıyla, içeride alınan otoriter önlemler ve bölge ülkelerinin benzer durumların kendi ülkelerinde de meydana gelmesini önleme anlamında oluşturdukları işbirliği, nihayetinde demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkileyecektir.³⁵⁰

Özetle, güvenlik ve ekonomik çıkarları için, kısa vadede bile olsa Rusya ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Cumhuriyetler, Rusya'nın çifte vatandaşlık ve BDT çerçevesinde daha fazla ekonomik ve güvenlik anlamında işbirliği baskısıyla karşılaşmaktadırlar. Aynı şekilde, Rusya, bölgeye olan ekonomik desteğini azaltmış ve bu ülkelere enerji ve diğer borçlarını ödemeleri yönünde baskı uygulayarak nüfuzunu genişletmek istemektedir. Rusya'nın bölgeyle ilgili yaklaşımını özetle şu şekilde tanımlayabiliriz: eşit olmayanlar arasında partnerlik.³⁵¹

Yıllık ortalama %10 büyüme hızıyla kalkınan Çin, ekonomisinin yüksek büyüme hızı ve ekonomik büyüklüğü ile dünyanın ikinci en büyük petrol ithalatçısı konumuna gelmektedir. Gelecek çeyrek yüzyılda dünya enerji kaynaklarının beşte birine ihtiyaç duyacak olan Çin, çevresinde bulunan zengin enerji kaynaklarına sahip Türk

---

³⁴⁹ Starr, a.g.m., s.5.

³⁵⁰ Afzal, a.g.m.

³⁵¹ Nichol, a.g.m., s.50.

Cumhuriyetleri ile ilişkilerine oldukça önem atfetmektedir.³⁵²

Çin'in Türk Cumhuriyetlerinin demokratikleşme sürecine olan etkisinin anlaşılabilmesi için bu ülkenin bölgeye yönelik dış politikasının ana hatlarını bilmek gerekir. Birincisi, dünyayı tek başına yönetmek isteyen ABD'ye tepki duymakta ve buna bağlı olarak ABD'yi bölgeden mümkün olduğu kadar uzak tutmak istemektedir. Çin'in kaygı duyduğu noktalardan biri de, milliyetçi hükümetlerin Orta Asya'da iktidara gelmesidir. Zira böyle hükümetlerin Çin'in işgali altında bulunan otonom Doğu Türkistan Uygurlarını destekleyeceği görüşü hakimdir. Çin'in Türk Cumhuriyetlerine yönelik siyasetini belirleyen temel unsurlardan biri de Rusya ile rekabettir.³⁵³ Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri üzerindeki doğrudan kontrolünün zayıflaması, Çin'in yeniden bölgede varlık gösterebilmesi için önemli bir fırsat sunmuştur.³⁵⁴

Çin, Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin dengelenmesini istemekte ve bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığının azalarak, kendi ürünlerine bağımlı hale gelmesini istemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Cumhuriyetlerin doğal kaynaklarını Batı'ya ulaştırmasını ve dünya piyasasındaki cari fiyatlar ile satarak elde ettikleri gelirlerle Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmasını desteklemektedir. Böylece Cumhuriyetler, siyasi ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra dış dünya ile güvenlik bakımından ilişkiye girebileceklerdir. Bölge ülkelerinin güçlenmesi, istikrar kazanması ve Batı tipi demokratik düzene kavuşması Rusya'yı da etkileyecek ve böylece Rusya'nın güneyinde yayılcı olmayan, sorumlu bir dış politika gütmesine yol açacaktır. Dolayısıyla, her ne kadar Çin bölgenin demokratikleşmesine, küreselleşmesine ve neo-komünist rejimlerin iktidardan uzaklaştırılarak liberal dünya piyasalarına açılmasına karşı gibi görünse de; radikal İslam ve milliyetçiliğin yayılması, Rusya'ya bağımlılık ve istikrarsızlık gibi bazı konularda, ABD ve Batı ile ortak çıkarları vardır. Benzer bir şekilde, istikrarın sağlanması, radikal İslam ve pan-Türkizmin önlenmesi gibi noktalarda Rusya ile ortak çıkarları bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, Çin'in Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası karmaşık ve kendi içinde çelişkiler içeren yönlere sahiptir.³⁵⁵

---

³⁵² Alkan, a.g.m. s. 9

³⁵³ Uğrasız, B. Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.4, Sayı.3, 2002, s. 227-236.

³⁵⁴ Hatipoğlu, a.g.m. s. 17.

³⁵⁵ Uğrasız, a.g.m

Haluk Alkan ise, Çin Halk Cumhuriyetinin ABD'nin özellikle terörle mücadele kapsamında bölge ülkelerinde askeri etkinliğini artırmasından kaygı duyduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Çin bölge ülkeleriyle çok taraflı diyalog ve işbirliği geliştirme stratejisi takip ederek ABD'nin bölge üzerindeki etkinliğini sınırlandırmayı hedeflemektedir.³⁵⁶

Jim Nichol, bir çok analistin Çin'in bölgeye yönelik yayılmacı tarafını dikkate almadığını, oysa Çin'in bölgeye yönelik ekonomik nüfuzunu artırma çabası içinde olduğunu belirtmektedir. Çin'in bölgenin en önemli ticari aktörlerinden biri olduğunu belirten Nichol, Türkiye'nin bölgeyle olan ticaretinin Çin'e nazaran çok az olduğunu ve Çin'in 1990'lı yıllarda bölgeyle olan ticaretinin bir milyar doların üzerinde olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷

Diğer Dışsal Unsurlar

Kathleen Collins, devletler arasında daha fazla işbirliği, uluslararası kuruluşlar, ve uluslararası aktörlerin, bölge ülkelerinde diyalog ortamını hızlandırabileceğini, devletlerin sanayi ve tarım üzerindeki kontrolleri kaldırmasını ve yabancı sermaye ve yatırımı teşvik edebileceğini söylemektedir.³⁵⁸ Ancak, devletlerarası işbirliğinin önemli örneklerinden biri olan Şangai İşbirliği Teşkilatının hedefleri arasında bölgedeki demokratikleşme süreci ile ilgili, sadece “demokratik, adil ve rasyonel bir uluslararası düzen kurulması” ifadesi yer almaktadır.³⁵⁹ Hatırlanmalıdır ki, Çeçenistan'dan dolayı Rusya ve Doğu Türkistanlı Uygurlardan ötürü Çin Halk Cumhuriyeti her türlü ayrılıkçı hareketi bastırma eğilimindedirler. Bu bağlamda, üye devletler Şangai İşbirliği Teşkilatını üyelerin ülkesel bütünlüğünü korumak için kullanmaktadırlar. Ayrıca, teşkilat Rusya ve Çin tarafından ABD'yi bölgenin dışında tutma noktasında da bir araç olarak kullanılmaktadır.³⁶⁰

Hedefi parlamenterler arası diyaloga katkıda bulunmak olan AGİT-PA'da

---

³⁵⁶ Alkan, a.g.m. s. 10

³⁵⁷ Nichol a.g.m., s.53.

³⁵⁸ Collins, Human Security in..., s.11.

³⁵⁹ <http://www.sectsco.org/html/00026.html>

³⁶⁰ Ahrari a.g.m., s.17.; Şangay İşbirliği Teşkilatının ABD'yi dengelemek için kurulduğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Bingöl, The 'colourful' Revolution..., s.77-78.

Kazakistan ve Özbekistan'ın üçer, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın ikişer temsilcisi bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinin hiç biri, Avrupa Parlamentosunda temsil edilmemektedir, ancak Avrupa Parlamentosu, Türkmenistan ve Tacikistan haricindeki ülkelerin milli meclisleri ile birebir Parlamenterler İşbirliği Komiteleri oluşturmaktadır. 1999 yılından itibaren, Avrupa Parlamentosu delegasyonu, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'la ikili görüşmeler gerçekleştirmektedir. AGİT daha çok, bölge devletlerinde parlamenterleri değişik demokratik rejim ve ülkelerden farklı görüş ve perspektif edinmesini sağlama yönünde katkı sağlamaktadır.³⁶¹

Türk Cumhuriyetleri, bölgeyle ilgili toplumsal konular, insan hakları, güvenlik, savunma ve kültürel bir çok konuların görüşüldüğü BDT'nin Parlamentolar arası Asamblesine üyedirler. Aynı zamanda, Rusya ve Beyaz Rusya'nın 1990'lardaki yakınlaşması sonucunda kurulan Avrasya Ekonomik Topluluğu Parlamentolararası Asamblesi'ne, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da dahil olmasıyla, Dörtlü Grup'u (*Grup of Four*) oluşturulmuştur. Sonradan Tacikistan'ın da gözlemci sıfatıyla katıldığı bu oluşum, devletler arasında kanunların uyumlu hale getirilmesi, göç, insan hakları, gelişme yardımları ve çatışma yönetimi gibi konuları görüşmekte ve bu ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olarak katılması ve işbirliğini geliştirme noktasında çalışmalar yürütmektedir.³⁶²

BM ve AGİT gibi uluslararası örgütlerin siyaseten hassas konuları teşkil eden demokrasi, sivil toplum ve insan hakları alanlarında reformu kolaylaştırma noktasında çok kısıtlı oldukları yönünde intiba bulunmaktadır. IMF, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Asya Kalkınma Bankası bölgenin siyasi modernizasyonu doğrultusunda temenni beyanından öteye somut ve müşahhas adım atmamışlardır. AB, bölgedeki demokratikleşme süreci ile ilgili, birkaç Parlamento kararı dışında, şeffaf ve koordineli bir pozisyon tayin etmiş değildir. Bunun yerine her bir AB üyesi devlet, kendi çıkarları açısından bağımsız siyasetler takip etmişlerdir ve 1990'lar boyunca Almanya, Fransa, İtalya, İspanya ve İngiltere'nin demokrasinin geliştirilmesi veya siyasi süreçle ilgili kamuya yönelik hiçbir politika tatbik etmemişlerdir. Bu dönemde, muharrik sebepler

---

³⁶¹ Cutler, R. M., The OSEC's Parliamentary Diplomacy in Central Asia and the South Caucasus in Comparative Perspective, *Studia Diplomatica*, s.79-96. <http://www.robertcutler.org/download/pdf/ar06sdip.pdf>

³⁶² Cutler, a.g.m., s.87-88.

bir yana bırakılırsa, sadece ABD'nin demokrasi ve insan hakları anlamında çağrılarda bulunduğunu söylemek mümkündür.³⁶³

Türk Cumhuriyetlerinin demokratikleşme sürecinde dışsal faktörlerin etkisi açısından uluslararası örgütler ve/veya uluslararası hukuki normların bölgedeki geçerliliğini Türkmenistan örneğinde inceleyebiliriz. Birleşmiş Milletler ve AGİT'e üye olan Türkmenistan, insan hakları ile ilgili neredeyse bütün uluslararası anlaşmaları imzalamış bulunmaktadır. Ancak bu anlaşmaların yükümlülüklerinin hiç birini yerine getirmemiştir ve bundan dolayı hiçbir şekilde negatif sonuçla karşılaşmadığı gibi herhangi bir yaptırıma da maruz kalmamıştır. Bu, BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşların, anlaşmaların gereğini yerine getirmeyen ülkelere karşı zayıflığının yanında, Avrupa Birliği ülkelerinin cumhuriyetlerdeki demokratikleşme sürecindeki enstrümanlarının sınırlılığını, uluslararası hukukun insan hakları açısından karşı karşıya bulunduğu krizi ve en önemlisi, jeopolitik, ekonomik ve güvenlik konuları ile insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve sivil toplumun güçlendirilmesi gibi konular arasında tercih söz konusu olduğunda 'çifte standartları' ortaya koymaktadır. Aslında, bütün Türk Cumhuriyetlerin insan hakları ile ilgili birçok uluslararası anlaşmaya taraf olduğunu, anayasalarında insan hakları ve özgürlüklere bölümler tahsis edildiğini, fakat hiç birisinin bu hukuki belgelere kayda değer bir şekilde uymadığını hatırlamak gerekir.³⁶⁴

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarının bölgenin demokratikleşme sürecine olan etkisi genel olarak pozitifdir. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olan Türkiye, bölgedeki ekonomik ve siyasi reformları desteklemiş, dünya ile bütünleşebilmelerine yardımcı olmuş, Cumhuriyetlerin dış dünyaya açılmalarında ve BM, AGİT gibi kuruluşlara üyelikleri konusunda yardımda bulunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri süratle gelişmiş; özellikle Türkiye'nin bölge ülkelerine açtığı krediler ve yaptığı yatırımlarla ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında önemli mesafeler kat edilmiştir.³⁶⁵

Konuya bir başka açıdan yaklaşıldığında, Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonraki süreçte Türk Cumhuriyetlerine yönelik genel bir dış politika stratejisi

---

³⁶³ Zhovis, a.g.m., s.8

³⁶⁴ Zhovis, a.g.m., s.2

³⁶⁵ Kamalov, a.g.m., s.95.

olmaksızın, bölgeye hızlı ve hazırlıksız bir giriş yaptığı ve liderlik faktörüne dayalı politikalar doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Genel dış politikanın yokluğu, muhalefet gruplarıyla olan ilişkilere de yansımıştır. Sadece Turgut Özal, aktif dış politika anlayışı çerçevesinde, hem bölge liderleriyle yakın işbirliği süreci geliştirmiş, hem de muhalefet liderleriyle yakın temas sağlayarak Türkiye’de faaliyetlerini devam ettirmelerine imkan tanımıştır. Ancak ondan sonraki liderler ve yönetimler Türk Cumhuriyetlerinin muhalefet hareketlerine yönelik duruşlarını bu ülkelerin liderlerinin talep ve tepkilerine göre şekillendirmişlerdir. Dolayısıyla, Türkiye bölgede öncü ve yönlendirici bir ülke olma konumundan çıkmış ve bölgede ikincil bir aktör durumuna düşmüştür.³⁶⁶

Daha ziyade, ithal ‘model ülke’ yakıştırmasıyla bölgede etkili olmaya çalışan Türkiye’nin, bölgeye yönelik projeler ortaya koyamaması; stratejik ortağı ABD’nin kendisini yarı yolda bırakması sonucu Rusya ve İran ile bölgede yürüttüğü rekabette siyasi ve finansal açılardan güç zafiyetine uğrayarak, hem bölgedeki mevcut siyasi iktidarlarla olan ilişkilerinde itibar kaybına uğramış, hem de, muhalif grupların Türkiye hakkındaki kanaatlerinin değişmesine şahit olmuştur. Ayrıca, Türkiye’nin bölgenin demokratikleşme sürecine yönelik STÖ’ler düzeyindeki faaliyetleri de sönük kaldığından STÖ’ler vasıtasıyla bölgedeki muhalefet gruplarıyla ciddi temas sağlanamamıştır.³⁶⁷

İfade edilmesi gereken bir başka nokta ise, Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile yakından ilgilenmek ve bölgede etkili olabilmek için gerekli olan yeterli kaynağa sahip olmaması hususudur.³⁶⁸ Türkiye’nin kültürel kimlik anlamında Türk Cumhuriyetleriyle kurmaya çalıştığı yakınlık Azerbaycan ve kısmen Türkmenistan dışında etkili olmazken, Türkiye Batılı değerlerin ve demokratik istikametinin bölgeye yerleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.³⁶⁹

Jim Nichol, Cumhuriyetlerin demokrasi ve serbest piyasa anlamındaki “Türkiye

---

³⁶⁶ Erol, a.g.m., s.59.

³⁶⁷ Erol, a.g.m., s.59.; İslami sivil toplum hareketlerinin bölgedeki faaliyetlerini ele alırken, Nur Camaatinden de bahseden Fiona B. Adamson, bu hareketin ılımlı, reformist ve apolitik bir İslami yorum olduğunu; okullarında, medrese usulu dersler yerine Batı tarzı pozitif bilimler okuttuğunu; İngilizce öğretilmesine önem verdiğini, dini anlamda ise daha çok ahlaki ön plana çıkardığını ve siyasal rejimlerin yanında yer aldıklarından tolere edilen bu grubun Türkiye devleti tarafından kayda değer destek aldığını yazmaktadır. Adamson, a.g.m., s.27-31.

³⁶⁸ Cornell, a.g.m., s.281.

³⁶⁹ Fairbanks, a.g.m., s.55.

Modeli”ni kabul etmekte gönülsüz davrandıklarını ve Türkiye’deki laik-İslamcı tartışmalarının Türkiye’nin bölgedeki etkinliğine zarar verdiğini belirtmektedir.³⁷⁰

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerindeki liderlere demokratikleşmeleri yönünde en azından tavsiyede bile bulunmadığı yönünde eleştirilmektedir. Mevzubahis eleştirel yaklaşım, liderlerden demokratikleşme beklentisi, bazı rejim muhaliflerinin korunması, veya darbelere göz yumulması gibi hususların cumhuriyetlerle ilişkilerin bozulmasına yol açtığı fikrini reddetmektedir.³⁷¹

Iran, Türk Cumhuriyetlerinde rejim açısından statükonun devam etmesinden yanadır. Demokratik devrime karşıdır, zira böyle bir devrimin kendi topraklarına sirayet etmesinden korkmaktadır. Iran, Şii olması hasebiyle, Sünni Türk Cumhuriyetlerinde meydana gelebilecek ve kendisine rakip muhtemel İslami devrime de karşı çıkmaktadır.³⁷²

ABD, İran’ı siyasi olarak tecrit etme ve ekonomik olarak baskı altına alma stratejisi çerçevesinde başta Türkmenistan olmak üzere Cumhuriyetlerin İran ile ilişkilerini geliştirmesine başlangıcından beri soğuk bir tavır sergilemektedir. Bu da, İran dışında doğuda Çin Güney’de istikrarsız Afganistan’la çevrilmiş durumda olan Cumhuriyetleri, bilhassa enerji arzı açısından, Rusya’nın kucağına itmekten başka bir sonuç getirmemektedir.³⁷³

Sonuç

Demokratikleşme süreci ile ilgili literatürde mevcut olan teorik çalışmalar, tranzitoloji veya geçiş paradigması olarak bilinmektedir. Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi, Türk Cumhuriyetleri de rejim açısından demokrasiye doğru yol alacağına göre, bu ülkelerin ‘geçiş sürecinde’ olduğunu söylemek mümkündür.

SSCB’nin dağılışımdan sonra bağımsızlığına kavuşan Cumhuriyetler, problemleri,

---

³⁷⁰ Nichol, a.g.m., s.54.

³⁷¹ Erol, a.g.m., s.58.

³⁷² Katz, Revolutionary Change in..., s.165.; Benzer bir yorum için bkz: Nichol, a.g.m., s.53-54.

³⁷³ Benzer bir yorum için bakınız. Alkan, a.g.m. s. 14

mantalitelemi, gelecekle ilgili beklentileri ve günlük siyasi ve toplumsal uygulamadaki pratikleriyle, hala komünist dönemden devraldıkları mirasın glgesindedirler. Bu realite göz önüne alınmadan, bölge ülkelerinin içinde bulunduğu durumu ve gelecekle ilgili perspektifini anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla, Türk Cumhuriyetlerinin demokratikleşme anlamında nasıl bir mecra benimseyecekleri, siyasi, ekonomik, sosyo-psikolojik, toplumsal ve diğer her türlü karakterlerinin inceden inceye tahlil edilerek yetmiş yıl civarındaki bir zaman diliminde her şeyiyle nevi şahsına münhasır (*sui generis*) olan komünizmin etkisi ve milli karakterin bölgeyi nasıl etkilediği araştırılmalıdır. Bu alışma göstermiştir ki, komünist miras Cumhuriyetlerdeki demokratikleşme sürecini engelleyen faktörlerin en mühim faktörler arasındadır.

Tezde incelenen Türk Cumhuriyetleri arasında komünist geçmişin mirası açısından belirgin bazı ortak noktalar vardır. Her şeyden evvel, bölge lkeleri, Sovyet-tarzı siyasi tarih bakımından ortak bir geçmişe sahiptirler. Sovyet-tarzı kolonyal idare şeklinde tek merkezden yönetilme olgusunun ortak izler bıraktığı kuşkusuzdur. Her ne kadar göçebe ağırlıklı hayat tarzı srdrenlerle tarım ağırlıklı toplumlar arasında farklar mevcutsa da, Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bu ülkelerde, bütün bu lkeler, Sovyet döneminin ve kurumlarının doğrudan bir sonucu olan ortak siyasi kültüre sahiptirler.³⁷⁴

Komünist geçmiş ve bu tezde ortaya konulan bir çok diğer sebepten dolayı, Türk cumhuriyetlerinde halihazırda geçerli olan mevcut rejimler demokratik olmaktan uzaktır. Diyebiliriz ki, Cumhuriyetlerdeki demokratikleşme, hukuka dayalı devlet ve insan haklarına saygının sağlanması yönündeki sürecin yavaş olmasında Sovyetler Birliğinin son dönemlerindeki gelişmeler etkili olmuştur. Komünist Partisinin yönetici kadroları, bir yandan reformun bir ihtiyaç haline gelmiş olduğu gerçeğiyle reform yaparken, diğer yandan da kendi çıkarlarını korumayı amaçlamışlardır. Bir başka ifadeyle, SSCB dönemindeki etkili ve yetkili kadrolar Sovyetler birliğinin dağılışıyla ortaya çıkan yeni düzene geçiş sürecinde, normal olarak önemli makam ve mevkilerin sahibi olarak yerlerini sağlamlaştırmışlardır. 1980'lerin sonlarında barizleşen bu durum 1990'larda iyice yerleşik hale gelmiştir.

Sovyetler Birliği dönemindeki Komünist Parti mensupları olan nomenklaturanın

---

³⁷⁴ Schatz, a.g.m. s. 265.

bugün de Cumhuriyetlerdeki rejimleri kendi tasarruflarına geçirerek demokratikleşmeyi engelleme noktasında çıbanbaşı konumunda olduğu görülmektedir. Her şeyin devlete ait olduğu, özel mülkiyetin olmadığı bir düzenin devrilmesiyle, neredeyse bir gün denecek kadar kısa bir sürede ‘herkes elindekinin sahibidir’ mantığıyla mülk, makam ve güç sahibi olan bu zümre, siyaset sahnesinden uzaklaşmadıkça, ne demokratikleşme ne de adaletli bir toplum mümkün görünmektedir. Görünen odur ki, Kırgızistan benzeri devrimler de derde deva olmaktan uzaktır. Zira başa gelecek olanlar da aynı anlayış ve kafa yapısında olacaktır. Dolayısıyla, açık ve şeffaf bir düzenin ortaya çıkması yeni bir jenerasyonun siyasete dahil olması ile mümkün olacağından, değişim uzun bir süreç olarak karışımıza çıkmaktadır. Komünist sonrası elit sadece yönetilebilir demokrasiler inşa etmekle kalmamış, şekli bakımından demokratik rejimin bütün kurumlarının var olduğu fakat muhteva bakımından Sovyet sisteminden fazla uzaklaşmayan sözde demokrasiler kurmuşlardır.

Türk Cumhuriyetlerinde, on yıllarca uygulanan komünist baskı sonucunda halkın edindiği alışkanlıklar neticesinde henüz bir sivil toplum teşekkül etmiş değildir. Dış kaynaklı STÖ’ler de, başta renkli devrimler olmak üzere, bir çok bahane ileri sürülerek faaliyetleri kısıtlanmaktadır. Fergana Vadisinde de görüldüğü gibi, artan siyasi baskı ve ekonomik gelir dağılımındaki uçurum, bu vaziyetin vahametini daha da artırmaktadır. Azınlıklar Türk Cumhuriyetlerinde potansiyel bir istikrarsızlık unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. SSCB döneminde çizilen ve doğal sosyal sınırlarla örtüşmeyen bugünkü devletlerin sınırlarında önemli sayıda azınlık guruplar yaşamaktadır. Siyasi ve ekonomik serbestlik sonucunda söz konusu guruplar kendilerini ifade etme ve refaha kavuşma imkanına sahip olmazlarsa, bu unsurların dışsal güçler için çatışma meydana getirilebilecek malzeme durumuna düşme tehlikesi mevcuttur.

Cumhuriyetlerde siyasi guruplar, bağımsız hükümet dışı örgütlenmeler ve serbest medya şeklinde ortaya çıkan muhalif sesler üç akıbetten birine uğramaktadırlar: Silinip yok olmak, baskılar sonucunda yer altına çekilmek veya yurtdışına kaçmak. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber, farklı seslerin siyasette söz sahibi olmasına müsaade edilmemesi, hem meşru yollarla fikirlerin tartışılma zeminini ortadan kaldırmakta, hem de Cumhuriyetlerdeki rejimlerin, özellikle Batılı devletler başta olmak üzere, uluslararası kamuoyu nezdinde meşruiyet kaybederek baskılara maruz kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu da, bölge ülkelerinin otoriter rejimlerin hamisi konumundaki Rusya-Çin

eksenine kaymalarına yol açmaktadır.

Tezdeki ilgili bölümlerin de açıkça gösterdiği üzere, demokratikleşme sürecini etkileyen ve Türk Cumhuriyetlerinin toplumsal yapısına özgü olan bir faktör de 'boylar'dır. Bölge devletlerindeki siyasal rejimi, kurumsal sistemi, bütün boyutlarıyla toplumsal yapılanmayı ve demokratikleşme sürecini şekillendiren bu gayri resmi gruplar hakkında henüz yeterince araştırma yapıldığı söylenemez. Cumhuriyetlerdeki siyasal durumun günümüzdeki resmine genel olarak bakıldığında, boyların demokratikleşmeyi engelleyici bir rol oynadıkları görülebilir. Ancak bu durum, boyların doğal karakteristiğinden ziyade, güç ve kaynaklar için her türlü yolu denemekten geri durmayacak yönetici kadroların manipülasyonları sonucunda ortaya çıkan bir tablodur. Yoksa boylar, toplumdaki dayanışmayı sağlama ve sosyal harcı oluşturma anlamında pozitif rol oynayabilir.

Şurası açık ve net bir şekilde ifade edilmelidir ki; çok ani bir şekilde komünist sistemden bağımsızlık kazanan bölge devletlerinin bir anda eksiksiz demokratik ülkeler olmaları kesinlikle beklenemez. Bu anlamda, dört başı mamur bir devlet inşa etmek için bazı anormal uygulamalar da hoş görülebilir. Ancak, hiçbir sebep, bugünkü Cumhuriyetleri yönetenlerin adaletsizce elde ettikleri çılgın para, makam ve gücü meşrulaştıramaz. Aynı şekilde, devlet inşa etmeyi bahane göstererek, rant mekanizmasını sürdürmek adına totaliter ve diktatörlük rejimlerde müşahede edilen baskıcı uygulamalar da görmezden gelinemez. Yoksa körü körüne bir demokratikleşme teranesi tutturmak, ABD ve Batılı devletlerin demokrasi ihraç etme veya demokrasi ile dünyayı barışa boğma nakaratını tekrarlamaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Demokratikleşme anlamında ele alınan bir başka husus da siyasal İslam'dır. Her şeyden evvel, siyasal İslam, ne vatandaşların geneli, ne de yönetenler açısından siyasi istikbal bakımından bir seçenek olarak kabul edilmemektedir. Zaten uzun yıllar Müslümanlıktan uzak kalan ve geleneksel İslami değerlerini unutan bu ülkelere, İslami düzen geleceğini iddia etmek hayal kurmaktan öteye ciddiyet arz etmeyecektir. Kaldı ki, Vahabilerin veya İslamın radikal yorumları olan diğer bazı gurupların çok dar bir çevreyle sınırlı olan faaliyetlerini abartmak ya bölgeyi iyi bilmemeyi ya da kötü niyeti ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, demokratikleşme süreci için, siyasal İslam belki de değerlendirmeye bile alınmayacak kadar marjinal bir olgudur.

Belirtilmelidir ki, coğrafi olarak bir birine yakın olsalar da, gerek tarih, kültür ve ekonomik kapasite gerekse bağımsızlıktan sonra edindikleri tecrübeler bakımından Türk Cumhuriyetleri birbirlerinden çok farklı karakterler arz etmektedir. Dolayısıyla, bölgenin demokratikleşmesi ile ilgili takip edilecek stratejiler bu farklılıkları dikkate almak durumundadır. Zaten, işte bu farklılıklar sebebiyledir ki; bölgedeki reform süreci her Cumhuriyette farklı şekil ve hızda tezahür etmiştir.

Cumhuriyetlerde, planlı ekonomik yapıdan piyasa mekanizmasına geçmek amacıyla yürütülmekte olan reform programlarının performansı her ne kadar diğer Sovyet sonrası ülkeler kadar başarılı olmasa da, bağımsızlık sırasında devraldıkları durum hatırlandığında kayda değer değişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Uygulanan ekonomik reform süreciyle bu ülkelerin planlı ekonomik sistemden uzaklaştığı bir gerçektir. Özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'ın ekonomik reformlar noktasında diğer cumhuriyetleri geride bıraktığı, Azerbaycan'ın da bu cumhuriyetleri yakından takip ettiği, buna mukabil Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın ekonomik reformların derinleştirilmesi hususunda çok istekli bir reform programı takip etmedikleri görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik reformların başlangıç yıllarında yaşadıkları sıkıntılar 1990'ların ortalarına doğru etkisini kaybetmeye başlamış, 2000 yılı ile birlikte büyüme ile ilgili yakalanan pozitif trend bugüne kadar devam etmektedir.

Yakın gelecekte, siyasi elit kesim arasındaki ilişkiler bölge ülkelerindeki siyasi süreçte belirleyici olacağından, değişim aşağıdan yukarıya doğru değil, tepeden aşağıya inme şeklinde gerçekleşecektir. Bu noktada, siyasal elit kesimin yeknesak olmadığını, ilerleme taraftarları ile tutucuların yan yana bulunduğunu ve Çin ile Rusya'nın içsel siyasal sürece nüfuz etme çabasında olduğu unutulmamalıdır.

Demokratikleşme ile ilgili değinilmesi gereken bir başka konu da Kırgızistan'da meydana gelen renkli devrimdir. Komşularıyla karşılaştırıldığında doğal kaynaklar bakımından fakir olan Kırgızistan, kurulduğu yıllardan itibaren dış destek ve kredilere bağımlı hale gelmiştir. Bu da, ülkeyi demokratikleşme yönünde hatırı sayılır adımlar atmaya zorlamıştır. Dışarıdan gelen demokratikleşme baskıları; ortaya çıkan muhalif hareketler ve kısmi özgür medya; boylar ve bölgeler arasında çekişme; yolsuzluk,

kaçakçılık ve rüşvetin devlet mekanizmasında meydana getirdiği aşınma ve Asker Akayev ve ailesinin siyasette tekelleşme gayretleri, 2005 yılında devrim gerçekleşmesine yol açmıştır. Meydana gelen devrim her ne kadar demokrasiyi geliştirmek isteyen Batılı ülkelerde heyecanla karşılanırsa da, bu olayın kesin olarak demokratikleşmeye doğru atılmış pozitif bir adım olup olmadığını anlamak için acele etmemek gerekmektedir.

Mevcut siyasal rejimler ve demokratikleşmeye Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan halkın nazarından baktığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Genellikle anarşi, kaos, hırsızlık, sosyal güvencelerin iptali, suçların artışı gibi kavramlarla özdeşleştirilen demokrasi, itibarsız bir kavram haline gelmiştir. Kamuoyu, mevcut olan istikrarsızlığı aslında komünizmin yıkılışından önce ülkeleri yöneten Komünist Partili nomenklaturanın meydana getirdiğini görememektedir. Özgürlük, teorik bir mefhum olarak algılanmaktadır. Bu anlamda, halkın çoğunluğu müreffeh bir hayat, insan haysiyetine saygı, ve adalet ile demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi kavramlar arasında bir bağlantı görmemektedir. Sovyetler Birliği döneminde, sürekli yalan ve manipülasyon ortamında yaşayan halk, resmi söylem ve bilgiye şüpheyle yaklaşmaktadır. Ancak, Sovyetler Birliğinin yıkılışından yirmi yıla yaklaşan bir zaman geçmiş olmasına rağmen, ‘devletin mutlak otoritesi karşısında zavallı adamın nafile çabaları’ fikri derinleşmiş, fert yetkili ve resmi makamlardan daha da uzaklaşmış ve biz-onlar bilinci daha da somut bir şekil kazanmıştır. Özelleştirmenin adaletsiz doğası, kamu mülkiyetinin acımasızca paylaşımı, yağma ve hırsızlık toplumda her şeyin gücü elinde bulunduranlar, akrabaları ve bunlarla bağlantısı olan suç şebekelerince ele geçirildiği inancı doğurmuştur. Netice olarak, Türk Cumhuriyetleri boyunca her türlü servet ve mülkiyet gayrimeşru telakki edilmeye başlanmıştır.

Özetle ifade edilirse, Türk Cumhuriyetlerinde otoriter rejimler inşa edilmiştir: Türkmenistan’da totaliter diktatörlük; Özbekistan’da sert otoriterlik; Kazakistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Kırgızistan’da ise nispeten yumuşak otoriter sistemler inşa edilmiştir. Ulusal medya mecraları tamamen devlet tarafından kontrol edilmektedir. Siyasal çoğulculuk ya hiç yok ya da minimuma indirilmiş durumdadır. Kuvvetler ayrılığında denge yürütmenin lehinde şekillenmişken; güç, parlamento ve yerel yönetimleri kendi uzantıları şekline getiren ve karşılarında hiçbir kısıtlayıcı veya dengeleyici merci bulunmayan cumhurbaşkanlarının elindedir. Bütün Cumhuriyetlerde, gücün üç ana kolu olan yasama, yürütme ve yargı organlarına resmi şeklini veren

anayasalar, cumhurbaşkanlığını ayrı ve müstesna bir güç odağı olarak tersim etmektedir.

Her otoriteryanizmdeki ideologların, diğer birimler arasında bir hakem veya koordinatör vasfı tanıdıkları cumhurbaşkanlığının imtiyazlı konumuna Türk Cumhuriyetlerinin anayasal demokrasilerinde de şahit olmak mümkündür. Yani, devletin gerçek idaresi cumhurbaşkanlığı ve buna bağlı olan departmanların elinde olup iç ve dış siyaset bu kurumlarca yürütülmektedir. Cumhurbaşkanını tarafından açıkça ifade edilmediği sürece, siyasi ve ekonomik hiçbir kararın alınması mümkün değildir. Yine, bütün güvenlik organları ve savcılar hükümete değil de, bu cumhurbaşkanına bağlıdır ve bu makamı güçlendirmektedir. Cumhurbaşkanı ve etrafındaki bu etkili grup, Politbüro ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ndeki Merkezi Komiteyi hatırlatmaktadır. Demokrasi anlamında, ulus inşa etme kaygıları ön planda tutularak tedrici demokratikleşmeye vurgu yapılmıştır. Cumhurbaşkanlık makamı olağanüstü yetkilerle donatılarak boylar arasındaki denge kurulmaya çalışılmıştır.

Sovyetler Birliğinin yıkılışını takiben, uluslararası kurumlar, uluslararası finansal kuruluşlar, uluslararası sivil toplum ve (özellikle Batılı) devletler, yeni bağımsız olan bölge ülkelerinin kendi ayakları üzerinde durmaları için yardım etmeye başlamışlardır. Bu yardımlar, işleyen devlet sisteminin oluşturulması, güvenlik düzeninin güçlendirilmesi, ekonominin reformu, demokrasinin geliştirilmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi konuları hedeflemekteydi. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde rol oynayan motivasyon, metot ve iradenin yardım eden kuruluş ve devletlerin bölgedeki çıkarlarından ayrı değildir. Bu çıkarların arasında, jeopolitik, ekonomik ve güvenlik çıkarlarının elde edilmesi ve demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi bazı evrensel değerlerin gerçekleştirilmesi yer almaktadır. Elbette ki bu hedeflere, Rusya ve Çin'in bölgedeki nüfuzunu kırma niyetini de eklemek gerekmektedir.

Sovyetler Birliği yıkıldı, ancak Türk Cumhuriyetleri için Soğuk Savaş henüz sona ermedi. Sahneye yeni oyuncular dahil oldu, savaşın şekli biraz değişti. Fakat, bu ülkeler hala uluslararası sistemin ana aktörleri arasındaki çekişme ve rekabete hedef olmaya devam etmektedirler. Putin'le beraber Yeltsin'li günlerin zorluklarını atlatarak toparlanan Rusya, arka bahçesi kabul ettiği Cumhuriyetleri bırakmaya niyetli olmadığını açıkça ortaya koyarken, ABD Çin, Hindistan, Avrupa Ülkeleri, İran, ve Türkiye gibi aktörler de, cumhuriyetlerin siyasetini kendi menfaatleri doğrultusunda etkileme gayreti içine

girmişlerdir.³⁷⁵

Dışsal faktörler bakımından bölgeyi en çok etkileyen iki odak vardır. Bir yanda ABD ve Batılı devlet ve kuruluşlar, diğer yanda ise Rusya ve Çin. Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafya üzerinde paylaşım kavgasına girenlerin en başında bulunan ABD ve Batı, kısa ve uzun vadeli ekonomik, jeopolitik ve güvenlik çıkarlarına kavuşmak için demokrasiyi bir enstrüman olarak kullanmakta veya uyguladıkları politikalarla ilgili kendi halkları ve uluslararası kamuoyu nezdinde meşruiyet elde etmek için demokrasinin gelişmesini desteklemektedirler. Rusya ve Çin'in bulunduğu ikinci kamp demokratik meşruiyet arama zahmetine girmeyip, Batının demokratikleşme baskılarından kaçan bölge ülkelerini kendi nüfuzu altına almaya çalışmaktadır. Avrasya coğrafyasında meydana gelen renkli devrimler, özellikle Kırgızistan'a sıçradıktan sonra, bu süreci daha da hızlandırmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren bölgeyi oldukça ihmal eden AB, bazı hukuki, siyasi ve ekonomik girişimleri olmasına rağmen, bölgede ciddi bir varlık ve etkinlik gösterememiştir. Günümüzde ise, AB'den bölgede, işbirliği, demokratik kurumların oluşturulması ve yaygınlaştırılması, insan haklarına ilişkin diyalogun geliştirilmesi, piyasa ekonomisine geçiş konusundaki reformların gerçekleştirilmesi, eğitimin iyileştirilmesi ve etnik ve dine dayalı anlaşmazlıkların çözümü konularının tamamına yönelik çözümler içeren kapsamlı politikalar oluşturması beklenmektedir. AB'nin bu bağlamda başarılı olması, bölgedeki durumdan ziyade kendi içindeki sorunları hallederek etkili politikalar izleyebilecek bir aktör olmasına da bağlı bulunmaktadır.³⁷⁶

---

³⁷⁵ Benzer bir yorum için bkz: Bıçakçı, a.g. m. s. 2.

³⁷⁶ Hatipoğlu, a.g.m. s. 2-21

Kaynakça

Abdukadirov, S., “The Impact Of Institutional Design On Non-Democratic Regimes: A Case For Parliamentary System In Central Asia?” Midwest Political Science Association’ın yıllık toplantısında sunulmuştur. 12.04.2007, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/9/7/8/4/p197849_index.html (01.07.2008)

Adamson, F. B., “The Diffusion of Competing Norms in Central Asia: Transnational Democracy Assistance Networks vs. Transnational Islamism”, American Political Science Association’ın yıllık toplantısında sunulan çalışma, 28-31 Ağustos 2003. ss. 1-40.

Afzal, A., “Security in CIS: Implications of the ‘Colour Revolutions’”, http://www.issi.org.pk/journal/2005_files/no_3/article/a5.html (27.06.2008)

Ağacan, K. “Azerbaycan’da Demokratikleşme Problemi Ve Kasım Seçimleri” Stratejik Analiz, Ankara, Kasım 2005, s.26-34.

Ahrari E., “Countering the Ideological Support for HT and the IMU: The Case of the Ferghana Valley”, George C. Marshall: European Center for Security Studies, Sayı.3, Almanya, Ekim 2006.

Alkan H., “Türkmenistan’da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme”, OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.1 Sayı. 2, 2006, ss. 1-26.

Allison, R., “Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy”, International Affairs, Cilt.80. Sayı.2, 2004, ss.277–293.

Beissinger, M. R., “Promoting Democracy: Is Exporting Revolution a Constructive

Strategy?" Dissent, Cilt.53, Sayı.1, Kış 2006, ss.18-24.

Berikeeva, S., "Myth and reality of Extremism in Central Asia", http://www.eurasia21.com/cgi-data/document/files/Islamist_extremism_1.pdf

Bıçakçı S., "Andijon'da Nima Bo'ldi? Özbekistan'da Terör, Güvenlik ve Demokrasi", OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.3 Sayı. 6, 2008, ss. 1-22.

Bingöl, Y. "The 'colourful' Revolution of Kyrgyzstan: Democratic Transition or Global Competition?", Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Cilt.5, Sayı.1-2, Bahar ve Yaz 2006. s.73-81.

Bingöl, Y., "Central Asia in Transition: To Liberal Democracy or Ethnic Nationalism?", ODTÜ'deki ilk Uluslararası İlişkiler Konferansına sunulan çalışma.

Brown, C. "Narratives of Religion, Civilization and Modernity", Worlds in Collision, (Ed. Ken Both & Tim Dunne), Palgrave MacMillan, New York, 2002, ss.293–302.

Bunce, V., ve Wolchik, S., "Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia", Cornell Üniversitesindeki CEASR konferansı 11-12 Kasım 2005; aynı zamanda Central Europe Üniversitesindeki Workshop on Democratization'da sunulmuştur, 2 Şubat 2006.

Bunce, V. ve Wolchik, S., "International Diffusion and Postcommunist Electoral Revolutions" Communist and Postcommunist Studies: Komünist Sonrası Ülkelerde Demokratik Devrimlerle ilgili Özel Sayı, Cilt.39, Sayı.3, Eylül 2006, ss. 283-304.

Call, C. T. ve Cook, S. E., "On Democracy and Peacebuilding," Global Governance, Özel Sayı: Governance After War: Rethinking Democratization and Peacebuilding, Cilt 9, Sayı 2, Bahar 2003, ss. 233-246.

- Bunce, V., ve Wolchik, S., "Transnational Networks, Diffusion Dynamics, and Electoral Change in the Postcommunist World", Cornell Üniversitesi'ndeki ISS Seminer'ine Sunulan Çalışma, Mart 2008.
- Carothers, T., "The End of the Transition Paradigm".. Journal of Democracy Cilt. 13, Ocak 2002, ss. 5-21.
- Carothers, T., "The Backlash Against Democracy Promotion" Foreign Affairs, Mart/Nisan 2006, ss. 55-68.
- Chaulia, S., "Democratisation, NGOs and "colour revolutions", Open Democracy, 19 Ocak 2006. http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/colour_revolutions_3196.jsp
- Chou, C., C., International Effects on the Process of Democratization in East Asia and Central Europe: 1986-2001. Kabul edilmiş doktora tezi, New York Devlet Üniversitesi, 2005. Aynı çalışma, kısaltılarak International Studies Association'ın yıllık toplantısında sunulmuştur. Le Centre Sheraton Hotel, Montreal, Quebec, Kanada, Mart 17, 2004.
- Cohen, A., "U.S. Interests and Central Asia Energy Security", Background, No. 1984, 15 Kasım 2006, s.2-11.
- Collins, K., "The Logic of Clan Politics: Evidence from the Central Asian Trajectories", World Politics, Cilt.56, Sayı.2, Jan 2004, Social Science Module, s.224-260.
- Collins K., "Human Security in Central Asia: Challenges Posed by a Decade of Transition: 1991-2002", The Commission on Human Security'ye sunulan rapor, Mart 2002. http://www.humansecurity-chs.org/activities/outreach/ashgabad_bgpaper.pdf (20.02.2008)
- Collins, K., "Clans, pacts, and politics in Central Asia", Journal of Democracy, Cilt.13, Sayı.3, 2002, ss.137-152.

Cooley, A., "US Bases and Democratization in Central Asia", *Orbis*, Cilt.52, Sayı.1, Kış 2008, ss.65-90.

Cornell, S. E., "Finding Balance: The Foreign Policies of Central Asia's States", *Strategic Asia 2007-08: Domestic Political Change and Grand Strategy*, (Ed. Ashley Tellis ve Michael Wills), Seattle National Bureau of Asian Research, 2007, ss.267-298.

Cornell, S. E. ve Spector, R. A., "Central Asia: More than Islamic Extremists", *The Washington Quarterly*, Cilt.25, Sayı.1, 2002, ss.193-206.

Crisis Group: Asia Report No: 97 "Kyrgyzstan: After the Revolution", 4 May 2005, ss. 1-27

Cutler, R. M., "The OSEC's Parliamentary Diplomacy in Central Asia and the South Caucasus in Comparative Perspective", *Studia Diplomatica*, ss.79-96.
<http://www.robertcutler.org/download/pdf/ar06sdip.pdf>

Dadabaev, T., "Public Confidence, Trust and Participation in Post-Soviet Central Asia," *Central Asia-Caucasus Analyst*, Cilt.8, Sayı.11, 31. 05.2006.

Dahl, R., *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Heaven. Yale University Press, 1971, ss.1-16.

Diamond, L., "The State of Democratization at the Beginning of the 21th Century", *The Whitehead Journal of Democracy and International Relations*, Kış/Bahar 2005, ss.13-18
http://diplomacy.shu.edu/journal/new/pdf/VolVINo1/04_Diamond.pdf (30.06.2008)

Diamond, L., "A Report Card on Democracy", *Hoover Digest*, Sayı.3, California, 2000.

Demirtepe, M. T., "Demokratik Devrimler "Sürekli Devrim" in Bir Parçası mı?: Gürcistan ve Ukrayna Olaylarının Orta Asya'da Yansımaları", *Stratejik Öngörü*,

Cilt.1, Sayı.4, Ocak 2005, ss.132-137.

Diskin A., Diskin H., ve Hazan R. Y., “Why Democracies Collapse: The Reasons of Democratic Failure and Success”, *International Political Science Review*, Cilt 26. Sayı 3, 2005, ss. 291-309.

Duvanova D., “Bureaucratic Corruption and Collective Action: Business Associations in the Postcommunist Transition”, *Comparative Politics*, Cilt. 39, Sayı. 4, 2007, ss. 441-461

Dukenbaev, A. ve Hansen, W. W., “Understanding Politics in Kyrgyzstan”, *DEMSTAR Research Report*, No. 16, (Ed. Ole Norgaard & Lars Johannsen), Araştırma Raporu, Eylül, 2003, <http://www.demstar.dk/papers/UPKyrgyzstan.pdf> (20.03.2008)

Epstein, D. L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I., O’ Hallon, S., “Democratic Transitions”, *CID Working Paper No. 101*, January 2004. <http://www.cid.harvard.edu/cidwp/pdf/101.pdf> (01.07.2008)

ERBD: <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm> (03.07.2008).

Erdmann, G., ve Engel, U., “Neopatrimonialism Revisited – Beyond a Catch-All Concept” *Institute for Global and Area Studies (GIGA) Working Papers*, GIGA Research Program: Legitimacy and Efficiency of Political Systems, No: 16, Almanya, Şubat 2006.

Erdmann, G., “Neo-Patrimonial Rule. Transition to Democracy has not Succeeded”, *D+C: Development and Cooperation*, Sayı.1, 2002, ss.9-11.

Erol, M. S., “Orta Asya’da Muhalefet Hareketleri Ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, Ankara, Ekim 2005, s. 51-62

Erol, M. S., “Türkmenbaşı sonrası Türkmenistan”, *OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt.1 Sayı. 2, 2006, ss. 176-182.

- Fairbanks, C. H. Jr., “Disillusionment in the Caucasus and Central Asia”, *Journal of Democracy*, Cilt.12, Sayı.4, October, 2001, ss.49-56
- Fish, M. S., “Stronger Legislatures, Stronger Democracies”, *Journal of Democracy*, National Endowment for Democracy and The John Hopkins University Press, Cilt.17, Sayı.1, Ocak 2006. ss.5-20.
- Fukuyama, F., “The End of History?” *The National Interest*, Sayı.16, Summer 1989, p.3-18.
- Fukuyama, F., “History and September 11”, *Worlds in Collision*, (Ed. Ken Both & Tim Dunne), Palgrave McMillan, New York, 2002, ss.27-36.
- Gleason, G., Kerimbekova, A. ve Kozhirova S., “Realism and the Small State: Evidence from Kyrgyzstan”, *International Politics*, Sayı.45, 2008. ss.40-51.
- Gleason, G., “Inter-state Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum”, *Europe–Asia Studies*, Cilt.53, Sayı.7, 2001, ss.1077–1095.
- Hale, H. E. “Institutions And Transitions: Democratization, Autocratization, or No “-ization” at All in the Former Soviet Union?”, *Annual Meeting of the American Political Science Association’a sunulan çalışma*, 1-4 Eylül 2005, ss.1-24.
- Hatipoğlu E., “Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (mu?)”, *OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt.3 Sayı. 5, 2006, ss. 1-25.
- Helgesen, V., “Institutions and Beyond: Making Democracy Sustainable”, *Plenary Session “Is Democracy Working?”*, *International Political Science Association World Congress’a sunulan çalışma*, Fukuoka, Japonya, 11.06.2006.
- Helmke G., and Levitsky S., “Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda”, *Working Paper #307 – Eylül 2003*.

- Herd, G.P., "Colorful Revolutions and the CIS: "Manufactured" Versus "Managed" Democracy?", *Problems of Post-Communism*, Cilt.52, Sayı.2, Mart/Nisan 2005, ss.3-18.
- Hobson, C., "Rethinking Democracy: The End of Democratic Transitions?", *Melbourne Journal of Politics*, Cilt.29, 2003. ss.56-67.
- John S. Dryzek J. S., "Transitional Democracy in an Insecure World", *International Political Science Review*, Cilt.27 Sayı. 2, 2006, ss. 101-119.
- Kamalov, İ., "Rusya'nın Orta Asya Politikası", *Stratejik Analiz*, Ankara, Eylül 2007, ss.83-97.
- Kamalov İ. "Eski Sovyet Vatandaşları: Yeni Rus Azinliklar", *Stratejik Analiz*, Ankara, Nisan 2007, ss.50-58.
- Karatnycky, A. ve Ackerman, P., "How Freedom Is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy", *The International Journal of Non-for-Profit Law*, Cilt.7, Sayı.3, Haziran 2005. ss.47-60.
- Karybaeva, M., "Development of Multiparty System in Central Asia" *Central Asia and Caucasus*, Cilt.2, Sayı.32, ss.41-60. <http://www.ca-c.org/journal/2005-02-eng/05.karprimen.shtml> (12.06.2008)
- Katz, M. N., "Will there be revolution in Central Asia?" *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt.40, Sayı.2, UK, Haziran 2007, ss.129-141.
- Kekic, L., "A pause in democracy's march", *The Economist*, *The World in 2007 Özel Sayısı*, 2006, ss.93-94.
- Klawonn, W. A., "Some Observations on the Legal and Regulatory Environment for SME's in Central Asia", *Conference on SME Finance in Central Asia*, Taşkent, 27 Nisan 2001.
- Kornai, J., "What the Change of System from Socialism to Capitalism Does and Does

Not Mean”, Journal of Economic Perspectives, Cilt.14, Sayı.1, Kış 2000, s.27-42.

Kurganskaia, V., “The party system in Kazakhstan and Ethnic Issues” Central Asia and the Caucasus, Cilt.32, Sayı.2, 2005. ss.67-74.

Kurubaş, Erol, “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt.2, Sayı.5, Ankara 2006, ss.111-132.

Kidiraliyeva, S., “Japonya'nın Orta Asya Siyaseti”, Journal of Turkish Weekly, 2005.

Larry Diamond, “A Report Card on Democracy”, Special to the Hoover Digest, 2000, Sayı.3 <http://www.hooverdigest.org/003/diamond.html> (29.06.2008)

Lauth H. J., “Informal Institutions and Democracy”, Democratization, Cilt.7, Sayı.4, Kış 2000, ss.21-50.

Levitsky, S. ve Way, L. A., “Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism”, Journal of Democracy, National Endowment for Democracy and the Johns Hopkins University Press, Cilt.13, Sayı.2, 2002, ss.51-65.

Levitsky, S. ve Way, L. A., “International Linkage and Democratization” Journal of Democracy, Cilt.16, No.3, Haziran 2005. ss.20-34.

Levitsky S., ve Way, L. A., “Competitive Authoritarianism: Origins And Evolution Of Hybrid Regimes in the Post Cold War Era.”, Annual Meetings Of The American Political Science Association’a sunulan çalışma, USA, 30 Ağustos-3 Eylül, 2006.

Levitsky, S. ve Way, L. A., “Linkage, Leverage, and the Post-Communist Divide” East European Politics and Societies, Cilt.21, No.1, 2007, ss.48-66.

Luong, P. J. “After the Break-up: Institutional Design in Transitional States”, Comparative

Political Studies, Cilt.33, Sayı.5 Haziran 2000, ss.563-592.

Lynn, K. T. ve Schmitter, P., “Concepts, Assumptions and Hypotheses about Democratization: Reflections on “Stretching” From South to East,” 2002. Yayınlanmamış Makale:
<http://www.iue.it/SPS/People/Faculty/CurrentProfessors/PDFFiles/SchmitterPDFfiles/Democratization.pdf> (01.07.2008)

Marat, E., “The State-Crime Nexus in Central Asia: State Weakness, Organized Crime, and Corruption in Kyrgyzstan and Tajikistan”, Central Asia-Caucasus Institute: Silk Road Paper, İsveç, Ekim 2006.

Mark N. Katz, “Revolutionary Change in Central Asia”, World Affairs, Bahar 2006, Cilt.168, Sayı.4, ss.157-171.

Matonyte, I., “Elites in Soviet and post-Soviet Societies”, Fourth Nordic Conference on the Anthropology of Post-Socialism’e sunulan çalışma, Nisan 2002
http://www.anthrobase.com/Txt/M/Matonyte_I_01.htm (01.07.2008)

McFaul, M., “Democracy Promotion as a World Value”, The Washington Quarterly, Cilt.28, Sayı.1, Kış 2004-2005. ss.147-163.

McFaul, M. “Transitions from Postcommunism” Journal of Democracy, Cilt.16, Sayı.3, Haziran 2005. ss.5-19.

Nichol, J., “Central Asia’s Security: Issues and Implications for U.S. Interests”, CRS Report for Congress, 26 Nisan 2007, ss.1-57.

Nichol, J., “Central Asia: Regional Developments and Implications for U.S. Interests”, Congressional Research Service: Report For Congress, August 2006, ss.1-25.

Nisman, D., “Ethnic Minorities Suffer in Central Asia”, Prism, Cilt1, Sayı.15, 1995.

- Nye, J. S., "Limits of American Power", *Political Science Quarterly*, Cilt.117, Sayı.4, Kış 2002-2003, ss.545-559.
- O'Donnell, G. ve Schmitter, P. C., "Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies", Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986.
- Peterson, S., "Oasis of Democracy Shrinks", *Christian Science Monitor*, Cilt.92, Sayı.246, November 13, 2000, ss.7-10.
- Potter, B. H. Ve Diamond, J., "Building Treasury Systems", *Finance & Development*, Cilt.37, Sayı.3, Eylül 2000.
- Purtaş F., "Kazakistan'da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri", OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt. 1 Sayı. 1, 2006, ss. 1-18.
- Scott, H., ve Kazakina, A., "The Legal Regulation of NGOs: Central Asia at a Crossroads", (Ed. Ruffin, M. H.ve Waugh, D. C.) *Civil Society in Central Asia*, Seattle: University of Washington Press, 1999, ss.34-56.
- Reiter, D., "Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy." *International Security* Cilt.25, Sayı.4, 2001, ss.41-67.
- Schatz E., "Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia", *International Political Science Review*, Cilt. 27 Sayı. 3, 2006, ss. 263-284.
- Shiells, C. R., "FDI and the Investment Climate in the CIS Countries", *International Monetary Fund*, 2003, ss.9-10.
- Shugart, M. S., "Presidentialism, Parliamentarism, and the Provision of Collective Goods in Less-Developed Countries", *Constitutional Political Economy*, Cilt.10, Sayı.1, 1999, ss.53-88.

- Sorenson, K., "Advancing Canada's Role In International Support For Democratic Development", Foreign Affairs and International Development Komitesinin Raporu, 39. Canada Parlamentosu 1. Oturum, Haziran 2007. <http://cmte.parl.gc.ca/Content/HOC/committee/391/faae/reports/rp3066139/faaerp08-e.html> (28.06.2008)
- Spechler, M., "Regional Cooperation in Central Asia", Problems of Post-Communism, Cilt.49, Sayı.6, ss.42-47.
- Starr, S. F., "Clans, Authoritarian Rulers and Parliaments in Central Asia", CACI & SRSP Silk Road Paper, Haziran 2006. ss.3-26.
- Swanström N. L. P., Cornell, S. E., Tabyshalieva, A., "A Conflict and Security Analysis of Central Asia with a Focus on Kyrgyzstan and Tajikistan", Swedish Development Cooperation Agency için hazırlanan çalışma, Haziran 2005.
- Şahin, B., "Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited" Bilig, Cilt.37, Yaz 2006, Ankara, ss.189-204.
- Şangai İşbirliği Teşkilatı: OSC <http://www.sectsco.org/html/00026.html>
- Tucker, J. A., "Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-Communist Colored Revolutions" Perspectives on Politics, Cilt.5, Sayı.3, 2007, ss.537-553.
- Uğrasız, B. "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.4, Sayı.3, 2002, ss.227-236.
- Ulfelder J., "Contentious Collective Action and the Breakdown of Authoritarian Regimes", International Political Science Review, Cilt. 26, Sayı. 3, 2005, ss. 311-334.

- Wolters, A., “Regime Change or Power Change – Adaptation Processes of Hybrid Regimes: The Case of Kyrgyzstan”, Amerikan Orta Asya Üniversitesine sunulan konferans çalışması, Nisan 2006, ss.1-9.
http://src.auca.kg/docs/Regime_Change_or_Power_Change.pdf
(19.04.2008)
- Wolters A., “Group Identities and Political Conflict in Kyrgyzstan: A Theoretical Approach”, Social Research Center Publications, AUCA, Bişkek, 02.02.2007.
- Yaman, Ş., “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformların 10 Yılı”, Dış Ticaret Dergisi, Ocak 2002.
- Yereksheva L., “Religion – Politics Interplay: The Case of Kazakhstan and Uzbekistan”, OAKA: Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt.2 Sayı. 3, 2007, ss. 28-40.
- Yıldırım, R., “Globalleşme Sürecinde Türk Cumhuriyetlerinde Demokrasinin Geçirdiği Aşamalar ve Ulaşması Gereken Hedef: Yönetimde Demokrasi”, Kamu Hukuku Arşivi, Eylül 2003, ss.145-154.
- Zakaria, F., “The Rise of Illiberal Democracy”, Foreign Affairs, Cilt.76, Sayı.6, 1997, ss.22-43.
- Zhovis, E., “Democratisation and Human Rights in Central Asia: Problems, Development Prospects and the Role of International Community”, CEPS Policy Brief, No.134, Haziran 2007, ss.1-11.
http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/index_en.htm